

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**İMAM HATİP LİSESİ ÖĞRENCİLERİNDE
MERHAMET DEĞERİNİN TASAVVUFÎ AÇIDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ (Sivas İli Örneği)**

Yüksek Lisans Tezi

Iraz Polat

Sivas

Aralık 2024

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimler Ana Bilim Dalı

**İMAM HATİP LİSESİ ÖĞRENCİLERİNDE
MERHAMET DEĞERİNİN TASAVVUFÎ AÇIDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ (Sivas İli Örneği)**

Yüksek Lisans Tezi

İraz Polat

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE

Sivas

Aralık 2024

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

.../.../...

İraz POLAT

ÖNSÖZ

Modern kültürün bir yansıması olan ben merkezli hayatın her geçen gün yaygınlaşması nedeniyle öğrenciler, kendileriyle insanlar ve diğer varlıklar arasına ne yazık ki mesafe koymaktadır. Neticede ifrat ve tefrit iklimi oluşmakta, ötekileştirme artmakta ve gerek kendisi ile gerekse mahlûkatla çatışan bir hâl oluşmaktadır. Bu atmosferi dağıtacak, bireylerin ortak bir payda da buluşmasını sağlayacak tasavvufî kavramlardan biri merhamettir. Bu kapsamda, bu tez çalışmasında, ortaöğretim kurumlarından biri olan imam hatip liselerindeki öğrencilerde, dinî ve ahlakî değerlerle daha çok hem hal olundukları göz önünde bulundurularak öğrencilerin merhamet duyguları tasavvuf bakış açısıyla değerlendirildi. Sivas ilinde bulunan imam hatip lisesi öğrencilerinin merhamet düzeylerinin iyi olduğu, kız öğrencilerin merhamet düzeylerinin daha yüksek olduğu, sınıf düzeyi arttıkça merhamet düzeylerinde bir azalma eğilimi olduğu, buna karşı ailenin gelir düzeyi arttıkça, bakımıyla ilgilenilen canlı varlığında veya tasavvufa yakınlığı olanlarda merhamet düzeylerinde yükselme eğilimi olduğu görülmektedir. Geleceğin söz sahibi olan öğrencilerimizin merhamet düzeyini artırmak için yürütülecek faaliyetlerde, bu bulgular göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu tezin tamamlanmasında en büyük paya sahip olan, yüksek lisans eğitimimin gerek ders döneminde gerek tez döneminde bilgi ve tecrübelerinden ve örnek kişiliğinden faydalandığım danışman hocam Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE'ye teşekkürü borç bilirim. Bilgi ve tecrübelerini paylaşarak bilim uzmanı ünvanını almama ve tezimi hayata geçirmeme katkı sağlayan Doç. Dr. Yüksel GÖZTEPE'ye, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Mine AKAR'a, tez savunma jürimde yer alan ve tezimi okuyup değerli kanaatlerini benimle paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Yusuf AKBAK'a, tezimde kullandığım ölçekleri hazırlamama yardım eden Doç. Dr. Mustafa MÜCAHİT'E, ilk günden itibaren hep beni destekleyen, yüreklendiren, arkamda duran aileme, her dara düştüğümde hızır gibi yetişen arkadaşlarım Büşra BİÇGEL ve Şeyma Gülsüm ÖNDER ve Sümeyye TORUN'a teşekkür ederim. Emek ve motivasyon kaynağım eşim, çocuklarım ve öğrencilerime de onlar için onlardan mahrum kaldığım zamanlara tahammülleri için ayrıca teşekkür ederim.

Iraz POLAT

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	v
TABLO LİSTESİ	vii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT	xi
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
1. TASAVVUFTA MERHAMET OLGUSU	1
1.1. Kavramsal Analiz.....	1
1.2. Kur’ân-ı Kerîm’de Merhamet	2
1.3. Hadislerde merhamet.....	5
1.4. Tasavvufî Ahlâkın Umdesi Olarak Merhamet	7
1.5. İlahî İsimlerin Tecellisiyle Gerçekleşen Merhamet	9
1.6. Tasavvufta Merhametin İşlevselliği	14
1.7. Merhameti Besleyen Unsurlar.....	15
1.7.1. Muhabbet.....	16
1.7.2. Sabır	19
1.7.4. Tezkiye-i Nefis	22
1.7.3. Tasfiye-i Kalb.....	24
1.7.5. Fakr Duygusu	25
1.7.6. İnfak Duygusu	29
1.7.7. Gönül Dili.....	34
1.7.8. Fütüvvet.....	36

1.8. Merhametin Yansıyış Biçimleri	37
1.8.1. Uhuvvet	37
1.8.2. Kurbiyet.....	40
1.8.3. Teâvün	41
1.8.4. Tevâzu	43
1.8.5. Kanaat ve Şükür	44
1.8.6. Dua	46
1.9. Merhameti Engelleyen Unsurlar.....	47
1.9.1. Kasvet-i Kalb	47
1.9.2. Kötü Ahlâk	48
1.10. Tasavvufta Merhamet Eğitimi	55
1.10.1. Tasavvufi Merhamet Eğitiminde Ana Unsurlar	56
1.10.1.1. Terbiye Konusunda Rehberlik Eden Kişi.....	57
1.10.1.2. Terbiye Edilecek Tâlib/Mürid	60
1.10.1.3. Terbiyenin Semeresi Olarak Merhamet.....	62
İKİNCİ BÖLÜM	71
2. YÖNTEM.....	71
2.1. Katılımcılar.....	71
2.2. Değerlendirme	71
2.3. Merhamet Anketi.....	72
2.4. İstatistiksel Analiz	74
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	75
3. BULGULAR	75
SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	95

EKLER.....	103
Ek 1 Anket.....	103
EK 2 Enstitü'nün MEB'den İzin Yazısı.....	107
EK 3 Veli Onay Formu	109
EK 4. Etik Kurul Kararı	113
EK 5 MEB Araştırma İzin Yazısı.....	115
ÖZGEÇMİŞ.....	117

KISALTMALAR

(as)	: Aleyhi's-selâm
(cc)	: Celle Celâlühû
(ra)	: Radiyallâhü anh
(sav)	:Sallallâhu âleyhi ve sellem
bk.	: Bakınız
c	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
H.z.	: Hazreti
haz.	: Hazırlayan
n=	: Serbestlik derecesi
ö.	: Ölüm Tarihi
p.	: Olasılığın anlamlılık değeri
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	:Tercüme eden
vd	: ve diğerleri

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı.....	75
Tablo 2. Katılımcıların Sınıf Dağılımı	75
Tablo 3. Katılımcıların Eğitim Gördükleri Okula Dağılımı.....	76
Tablo 4. Katılımcıların Annelerinin Eğitim Düzeyi.....	76
Tablo 5. Katılımcıların Babalarının Eğitim Düzeyi	77
Tablo 6. Katılımcıların Ailelerinin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı	77
Tablo 7. Katılımcıların İkamet Ettikleri Yere Göre Dağılımı	78
Tablo 8. Katılımcıların Tarikat ve Cemaat Yakınlık Varlığına Göre Dağılımı	78
Tablo 9. Bakımıyla İlgilendiği Kimse Varlığına Göre Dağılımı.....	78
Tablo 10. Cinsiyete Göre Merhamet Düzeyleri	79
Tablo 11. Sınıflara Göre Merhamet Düzeyleri.....	79
Tablo 12. Okullara Göre Merhamet Düzeyleri.....	80
Tablo 13. Anne Eğitim Durumuna Göre Merhamet Düzeyleri.....	81
Tablo 14. Baba Eğitim Durumuna Göre Merhamet Düzeyleri	81
Tablo 15. Gelir Düzeyine Göre Merhamet Düzeyleri.....	82
Tablo 16. İkamet Yerine Göre Merhamet Düzeyleri.....	82
Tablo 17. Tarikat ve Cemaatlere Yakınlığa Göre Merhamet Düzeyleri	83
Tablo 18. Bakımıyla İlgilenen Kimse/Canlı Varlığına Göre Merhamet Düzeyleri ..	83
Tablo 19. Cinsiyete Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması	83
Tablo 20. Sınıflara Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması.....	85
Tablo 21. Okullara Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması	85
Tablo 22. Anne Eğitim Durumuna Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması.....	86
Tablo 23. Baba Eğitim Durumuna Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması	87

Tablo 24. Gelir Düzeyine Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması	88
Tablo 25. İkamet Yerine Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması	88
Tablo 26. Tarikat ve Cemaatlere Yakınlığa Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması	89
Tablo 27. Bakımıyla İlgilenen Kimse Varlığına Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması.....	90

ÖZET

Merhamet, sözlükte, şefkatle davranmak, iyilikle muamele, acımak, bağışlamak, cezasını affetmek anlamlarına gelmektedir. Kavram olarak merhamet, iyilik sunmayı istemek, ihtiyaç duydukları şeyi vermek, güçleri yetmeyecek şeyleri onlara teklif etmemek anlamlarına gelmektedir. Tasavvuf terminolojisinde ise, Allah rızası için muhabbetle, şefkatle ve nezaketle yapılan iyiliğin, musibetlerden uzak tutmanın veya sıkıntılarını giderme halinin Allah'ın esmasının, insanlar üzerindeki tecellisidir.

Merhameti besleyen unsurlar, muhabbet, sabır, kalp ve nefis temizliği, infak duygusu, gönle hitap etmek, fütüvvet, ihlas ve fakr olarak sıralanmaktadır. Merhametin toplumda ve bireyde yansımaları kardeşlik bilinci, yardım ahlâkı, tevâzu, şükür ve kanaattir. Merhameti engelleyen durumlar ise haset, cimrilik, karşılık beklemek, kibir ve kalbin kararmasıdır.

İmam hatip lisesi öğrencilerinde merhamet düzeylerini ve merhamet düzeyi ile ilişkisi olabileceğini varsaydığımız cinsiyet, ebeveyn eğitim durumu, aile gelir düzeyi, ikamet ettiği yer, bakımıyla ilgilenilen canlı ile tarikat ve cemaatlere yakınlıklarını araştırdığımız bu tezde, Sivas ilinde bulunan 7 imam hatip lisesinde öğrenim gören 516 öğrenci dâhil edildi. Katılımcıların sosyodemografik verileri, bakımıyla ilgilenilen canlı olup olmadığı, tarikat ve cemaatlere yakınlıkları ve merhamet anketi skorları kaydedildi.

Katılımcıların %51.7 (n=267)'si kız öğrenciydi. 134 katılımcı (%26) 9. sınıf, 129 katılımcı (%25) 10.sınıf, 133 katılımcı (%25.8) 11. sınıf, 120 katılımcı (%23.3) 12. sınıfta bulunmaktaydı. Katılımcıların %84.7 (n=437)'si ailesi ile birlikte ikamet etmekteydi. 90 katılımcının (%18.3) tarikat veya cemaatlere yakınlığı bulunmaktaydı. 115 katılımcının (%22.3) bakımıyla ilgilendiği canlı vardı. Katılımcıların ortalama merhamet düzeyi 95.4 (12.0) bulundu.

Kız öğrencilerin ortalama merhamet düzeyi (97.4±10.5) erkek öğrencilerin merhamet düzeyinden (93.2±13.1) istatistiksel olarak daha yüksekti (p=0.02). İstatistiksel anlamlılığa ulaşmasa da 9. sınıf öğrencilerinin merhamet düzeyi (96.6±11.2) diğer sınıflara göre, annesi üniversite mezunu olanların merhamet düzeyi (96.5±14.1) annesi diğer eğitim düzeylerine sahip öğrencilere göre, babası okur-

yazar olmayanların merhamet düzeyi (102.1 ± 14.8) babası diğer eğitim düzeyine sahip öğrencilere göre, aile gelir düzeyi yüksek olanların merhamet düzeyi (96.2 ± 11.4) düşük olanlara göre, tarikat ve cemaatlara yakın olanların merhamet düzeyi (96.7 ± 12.7) olmayanlara göre, bakımıyla ilgilendikleri kimsesi bulunanların merhamet düzeyi (96.4 ± 11.7) bulunmayanlara göre daha yüksek skorlara sahipti.

Allah'ın isimlerinin de tecellisi ile kişinin çıktığı hayat yolculuğunda, ahlâkını güzelleştirmek için merhamet düzeyinin yükselebileceği düşünülmektedir. Merhameti, en üst düzeye taşıma, kişinin gayreti ve tasavvufî terbiye ile olur. Tasavvuf bu anlamda sohbet, zikir, sorumluluk verme, seyahat ve örnek insanların önderliğinde ahlâkın eğitilebileceğini düşünmektedir. Öğrencilerin merhamet düzeyini artırmak için, ailelerinden ve öğretmenlerinden daha çok merhamet görmeleri, sorumluluk almaları ve eğitim sisteminde tasavvufî yaklaşıma yer verilmesi gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Merhamet, Tasavvuf, İmam hatip lisesi

ABSTRACT

Compassion, in the dictionary, means to act with mercy, compassion, to treat with kindness, to pity, to forgive, to forgive the punishment. As a concept, compassion means wanting to offer favours, giving what they need, not offering them what they cannot afford. In Sufi terms, it is the manifestation of Allah's essence on people, which is the state of doing good deeds with affection, compassion and kindness for the sake of Allah, keeping them away from calamities or relieving their troubles.

The elements that nourish compassion are listed as love, patience, purity of heart and soul, sense of giving, appealing to the heart, futuvvet, ihlas and fakr. The reflections of compassion in the society and the individual are brotherhood consciousness, ethics of help, humility, gratitude and conviction. The conditions that prevent compassion are envy, stinginess, expecting reciprocity, arrogance and darkening of the heart.

In this thesis, we investigated the level of compassion and assumed to be related to the level of compassion such as gender, parental education level, family income level, place of residence, living creature taken care of, and closeness to sects and congregations, which we in imam hatip high school students. 516 students studying in 7 imam hatip high schools in Sivas province were included. The sociodemographic data of the participants, whether there was a living being in their care, their closeness to sects and congregations, and the compassion questionnaire scores were recorded.

51.7% (n=267) of the participants were female. 134 participants (26%) were in 9th grade, 129 (25%) in 10th grade, 133 (25.8%) in 11th grade, and 120 (23.3%) in 12th grade. 84.7% (n=437) of the participants resided with their families. 90 participants (18.3%) were close to sects or congregations. 115 participants (22.3%) had a living being in their care. The mean compassion level of the participants was 95.4 (12.0).

The mean compassion level of female students (97.4 ± 10.5) was statistically higher than that of male students (93.2 ± 13.1) ($p=0.02$). Although it did not reach

statistical significance, the level of compassion of 9th grade students (96.6 ± 11.2) was higher than that of other grades, the level of compassion of those whose mothers were university graduates (96.5 ± 14.1) was higher than that of students whose mothers had other educational levels, the level of compassion of those whose fathers were illiterate (102.1 ± 14.8) than the students whose fathers had other educational levels, the compassion level of those whose family income level was high (96.2 ± 11.4) than the students whose family income level was low (96.2 ± 11.4), the compassion level of those who were close to sects and congregations (96.7 ± 12.7) than the students who were not, and the compassion level of those who had caregivers (96.4 ± 11.7) than the students who did not.

It is thought that the level of compassion can be increased of life with the manifestation of the names of Allah. Carrying compassion to the highest level is possible with the efforts of the individual and Sufi discipline. In this sense, Sufism believes that morality can be educated through conversation, dhikr, giving responsibility, travelling and the leadership of exemplary people. In order to increase the level of compassion of students, it is necessary that they receive more compassion from their families and teachers, that they take responsibility and that the Sufi approach is included in the education system.

Keywords: Compassion, Sufism, Imam Hatip High School

GİRİŞ

Araştırmamızın genel amacı, tasavvuf tarihinde merhamet anlayışını sûfilerin bu konudaki görüşlerini belirterek merhameti besleyen hasletleri, merhameti engelleyen unsurları tespit etmektir. Tasavvuf literatüründe merhametin yansıma biçimlerini örneklerle açıklayarak günümüz problemlerine çözüm önerileri sunmak amaçlanmaktadır. Tasavvuf geleneğindeki kavramlarla anket sonuçlarını değerlendirmek ve günümüz gençliğinin merhamet problemlerine çözüm önerileri sunmak gerekmektedir.

Çalışmamız merhamet değeri konusunda hem bir durum tespiti hem de gözlemlenen problemlere deva bulma çabası açısından önem arz etmektedir. Din eğitimi, din psikolojisi alanlarında yapılan bu tür çalışmalar durum tespiti yapıp daha çok batılı kaynaklarda çözüm aramaktadırlar.

Bu çalışmada, imam hatip lisesi öğrencilerinin merhamet düzeyleri tespit edildi. Öğrencilerin merhamet düzeyine, yaşın, cinsiyetin, anne-baba eğitim durumlarının, ailelerinin gelir düzeylerinin, anne- baba mesleklerinin, ikamet durumlarının, sürekli bakımında bulunulan her hangi bir şeyin olup olmamasının, ailelerindeki bir bireyin herhangi bir cemaat veya tarikata yakınlık duyma durumunun merhametle ilişkisi belirtildi.

Araştırmamızın konusu, merhamet kavramını tasavvufî çerçevede ele alıp ölçülen verilerle merhametin içselleştirilmesi üzerinedir. Ayrıca imam hatip lisesi öğrencilerinin merhamet değeri düzeyleri, cinsiyet, yaş, anne-baba eğitim durumlarının, ailenin gelir düzeyinin, herhangi bir şeyin bakımıyla sürekli ilgilenmenin, anne-babanın mesleğinin, ailenin herhangi bir gruba yakınlığının merhamet düzeyine etkisi üzerinde durulmuştur.

İlk bölümde sözlüklerden, Kur'ân-ı Kerîm ve tefsir kaynaklarından, hadislerden, tasavvuf klasiklerinden yararlanılarak kavramın çerçevesi belirlenmiştir. Şefkati besleyen ve engelleyen unsurların üzerinde durulmuştur. Yansıma biçimlerinin önemi vurgulanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde merhamet, eğitim, terbiye konuları değerlendirilmiştir. Üçüncü bölüm olan anket kısmı kesitsel olarak planlanan bu araştırmada, 2022-2023 eğitim öğretim yılı içinde, yaş, cinsiyet, anne ve babanın eğitim durumu ve mesleği, maddi durumları,

öğrencinin ikamet ettiği yer, bakımını üstlendiği canlının varlığı değişkenleri kaydedilmiştir. Katılımcıların 5'li likert tipi yanıtlardan oluşan sevecenlik, ortak insanlık ve farkındalık kavramlarının zıttı olarak belirtilen yargılama, izolasyon ve aşırı özdeşleşme boyutları alt başlıkları olan merhamet anketi uygulanarak öğrencilerin merhamet düzeyleri tespit edilmiştir. Analiz sonuçları, Kur'ân ve sünnette merhamet, tasavvuf klasiklerinde merhamet kavramı, tasavvuf ahlâkının merhamete yaklaşımı, ilahî isimlerde merhamet, sûfîlerin görüşleri, merhameti besleyen ve engelleyen unsurlar, merhametin yansıma biçimleriyle yorumlanmıştır. Betimleme yoluyla, tündengelim, soru-cevap metodunu kullanarak konu analiz edilmeye çalışılmıştır.

Temel hipotez, öğrencilerin merhamet düzeyleri, cinsiyetle, yaşla ve anne baba eğitim durumlarıyla anlamlı yönde artar. Alt hipotezler, cinsiyetin merhamet üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Öğrencilerin herhangi bir şeyin sürekli bakımıyla ilgilenmelerinin merhamete olumlu etkisi vardır. Öğrencilerin yaşları merhameti etkiler. Anne-babalarının eğitim düzeyi merhameti olumlu yönde etkiler. Ailelerinin gelir düzeyinin merhametle herhangi bir ilişkisi yoktur. Öğrencilerin kiminle ikamet ettikleri merhamet düzeylerini etkiler. Öğrencilerin herhangi bir şeyin bakımını üstlenip sorumluluk alıyorsa daha merhametli olurlar. Ailelerinin herhangi bir tarikat veya grupla ilişkisi olan öğrencilerin merhamet düzeyleri daha yüksektir.

Bu çalışma, 2022-2023 öğretim yılı Sivas ili sınırları içinde ve sadece imam hatip liselerinde okuyan öğrencilerle sınırlıdır. Merhamet eğilim ölçeğinin, geçerlik ve güvenilirliği doğrultusunda merhameti ölçtüğü kadardır. Araştırma kapsamında uygulanan yöntem, teknik, veri toplama ve değerlendirme araçlarıyla sınırlıdır. Teorik kısımda ele aldığımız verileri klasik dönem kaynaklarıyla sınırlandırmaya özen gösterildi.

Örneklem olarak; Sivas/Merkezde bulunan rastgele örneklem yöntemi ile seçilerek, gönüllülük esas alınarak, A.Samed Bal Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, Sivas Anadolu İmam Hatip Lisesi, Sivas Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, Asım Şahin Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, İhramcızade Anadolu İmam Hatip Lisesi, Abdulhamid Han Anadolu İmam Hatip Lisesi, Uluslararası Şehit M. Murat Ertekin

Anadolu İmam Hatip Lisesi öğrencilerinden; farklı cinsiyetlerde ve 9, 10, 11, 12, sınıf düzeylerinde okuyan toplam 500 İmam Hatip Lisesi öğrencisinden seçilmiştir.

Bu araştırmada, veri toplama aracı olarak, survey alan araştırmaları içerisinde kullanılan anket tekniği kullanılmıştır. Veri toplama aracı iki kısımdan oluşmuştur. Kişisel bilgi formu ve merhamet eğilim ölçeğidir. Kişisel bilgiler, merhamet düzeyini ölçerken değerlendirmeye ve bu değerlendirmeyi anlamaya yardımcı olacak bireysel bilgilerden oluşmuştur. Bu kısım ile cinsiyet, yaş, anne-baba eğitim durumlarının, ailenin gelir düzeyinin, herhangi bir hayvanla sürekli ilgilenmenin, anne-babanın mesleğinin, ailenin herhangi bir gruba yakınlığının bilgileri toplanmıştır. Merhamet eğilim anketi, Elizabeth Ann Pommier tarafından geliştirilmiş, Dr. Seher Akdeniz ve Prof. Dr. Mehmet Engin Deniz tarafından Türkçe geçerlilik ve güvenirliği yapılmıştır.

Anket uygulamasından elde edilecek veriler SPSS v 22 programıyla analiz edilmiştir. Değişkenlerin normal dağılıma uyup uymadığı analitik, görsel ve grafiksel yöntemlerle incelenmiştir. Verilerin analizinde sayısal değişkenler için ortalama (Standart Sapma) veya ortanca (minimum-maksimum) değerleri, kategorik değişkenler için sayı (%) değerleri kullanılmıştır. Merhamet eğilim anketi skoru ile demografik veriler arasındaki ilişki, veri türüne göre Pearson veya Spearman korelasyon analizi ile araştırılacaktır. Tip-1 hata düzeyi 0.05 kabul edilmiştir.

Kaynak Kritiği

Tezde ilk olarak kavramsal analiz için Cürcânî, *Tarîfat; el-İbane, Lisanü'l-Arab*, Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* gibi sözlüklerden istifade edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dili Kur'ân Dili*, Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* tefsirine başvurulmuştur. Kütüb-ü sitte hadis kitaplarından yararlanılmıştır.

Merhamet kavramına, tasavvuf klasiklerinde âdâb-ı mürîdîn başlığı altında bölümler içerisinde daha sonra müstakil kitaplara da dönüştüğü ifade edilebilir. Daha sonra kavrama müstakil eserler de yazılmıştır. İlk dönem tasavvuf klasiklerinden

başlanarak kavram taraması yapılmış olup merhamet kavramına ahlâk, âdâb kitaplarında rastlanmıştır.

İsmail Karagöz'ün *Allah, İnsan ve Merhamet*, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber Ve Merhamet Eğitimi" Sempozyumu*'undan kavramın içeriği kapsamı için önemli veriler sunmuştur. Faydalandığımız kaynaklar arasında, Kemal Sayar, *Merhamet Devrimi*; gibi kitaplardan faydalanılmıştır. Tefsir alanında Kur'ân-ı Kerîm'de merhamet ve eğitimi; hadis alanında hadislerde merhamet, din psikolojisi alanında dindarlık, önyargı empati ile merhamet bağlantıları, din felsefesi alanında Schopenhauer'un ahlâk felsefesinde merhamet ve mantık, otorite ve kaba kuvvet bağlantıları, din eğitimi ve eğitim bilimleri alanlarında erken çocuklukta merhamet, merhamet değerinin din kültürü ve ahlâk bilgisi derslerindeki yeri ve önemi, öğretmen adaylarında merhamet sabır tutumları, merhamet temelli yönetim yaklaşımı, lise öğrencilerinde merhamet düzeyi ve mutluluk arasındaki ilişkiyle ilgili tezler çalışılmıştır. Tasavvuf alanında ahlâkî kavramlar ve eğitimi üzerine genel çalışmalar bulunmaktadır. Ama merhamet ve gençlik özelinde bir çalışma bulunmamaktadır.

Tezimizle ilgili gerek tasavvuf kaynaklarının orijinleri gerekse psikoloji kaynaklarının verileri kullanılarak konunun tahliline özel çaba gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TASAVVUFTA MERHAMET OLGUSU

1.1. Kavramsal Analiz

Merhamet kelimesi, Arapça رحم kökünden gelmektedir. Sözlükte, şefkatle davranmak, iyilikle muamele,¹ acımak, bağışlamak, cezasını affetmek, çok şefkatli olmak,² anlamlarına gelmektedir. Rahmet, esirgeme, merhamet etme, acıma, esirgeme olarak da ifade edilmiştir.³ Merhamet kelimesi, esirgemek bağışlamak kelimeleriyle tercüme edilse de tam karşılığı değildir. Merhamet, nimet ve imkân vermek, zarar vermemek, musibetlerden korumak, sıkıntıları gidermek, sevgi göstermek anlamlarının tamamını içinde barındırır.⁴ Merhamet, insan için kullanıldığında kalp yumuşaklığı anlamını içerdiği ve rikkat kavramını içinde barındırdığı, Allah’a (cc) nispet edildiğinde ise hikmetle adaletle birlikte ihsanın kastedildiği ifade edilmektedir.⁵

Tasavvuf sözlüklerinde kavram olarak merhamet, iyilik sunmayı istemek,⁶ ihtiyaç duydukları şeyi vermek, güçleri yetmeyecek şeyleri onlara teklif etmemek, anlayamayacakları dille onlara hitap etmemek,⁷ peygamberlik derecesine yakınlık, Allah’ın (cc) kalpten ve diğer azalardan istediği şeylerden biri olarak tanımlanmaktadır. Ali b. Ebî Tâlib’in (r.a.) (ö. 60/661) merhametin mekânına “Akıl kalpte, merhamet ciğerde, rey (görüş) ise dalaktadır.” işaret etmiştir.⁸ Merhamet kavramıyla işfak kelimesi altında da karşılaşılmaktadır. “Acıma duygusu ile sürekli sakınma halinde olmak anlamlarına gelip örnek olarak nefesine cesaretle karşı çıkan

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr (Beyrut: Dâru’l-Sadr, 1990), “Lisânü’l-Arab”, 3/224.

² Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık, 2012), 352.

³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2010), 1322.

⁴ İsmail Karagöz, *Allah İnsan ve Merhamet* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 14-20.

⁵ İsmail Karagöz, “Merhamet Kavramı”, *Merhamet Kavramı Üzerine* (Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber Ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu, Ankara: DİB Yayınları, 2011), 50.

⁶ es-Seyyid eş-Şerif Cürcânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (et-Ta’rîfât)*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 74.

⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, 1991), 450.

⁸ Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-İsfahânî en-Nisâbü’rî İbn Fûrek, *El-İbâne An Turuki’l-Kâsîdîn Tasavvuf Istılahları*, çev. Ahmet Yıldırım - Abdülgaflar Aslan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 74,290,304.

kişinin nefesine acıması, amele devam ve bu hususta sabreden kişinin amele acıması, halkın mazeretlerini bilen kişinin halka acıması.”⁹ olarak ifade edilebilir. Acıma, şefkat kavramına sadece başkaları olarak değil kişinin nefesine karşı da merhametli davranmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Nefsine merhamet, Allah’ın (cc) emir nehiylerine uyması, kendini Allah’ın gazabından koruması olarak açıklanmıştır. Diğerlerine merhamet, İslam’ın çizdiği haklara uyup zarar vermemektir.¹⁰ Cüneyd-i Bağdâdî’ye (ö.297/909) göre merhamet, halka karşı merhametli olmak, onların isteklerini gönüllü bir şekilde yerine getirmek, güçlerinin üstünde bir sorumluluk yüklemeyip anlaşılır şekilde konuşmaktır.¹¹

Bir kavramı açıklarken ne olduğunu ifade etmek gerektiği gibi ne olmadığını da ifade etmek gerekmektedir. Bu yüzden kavramın zıtlarını bilmemiz daha iyi anlamamız için önemlidir. Merhametin zıddı olarak Kur’ân-ı Kerîm’de; helak, eziyet (hastalık veya elem veren şey), sert ya da kaba davranmak, kırıcı (kaba, katı kalpli) olmak, afet, kötülük, azap, gazap kelimeleri olduğu tespit edilmiştir.¹²

Sonuç olarak merhamet, acı çeken veya muhtaç olan kişiyi fark edip ona acıyıp, ihtiyacını nasıl gidereceğini düşünerek eyleme geçtikten sonra bu konuda kararlı olmaktır. Bu farkındalık, duygu, düşünce, eylemlerin hepsinde karşılık beklememek, Allah (cc) rızası için yapmak merhametin gereklerindendir. Birinci adım olarak muhtacı görüp ihtiyacını fark etmek, ikinci adım olarak şefkat duygusu hissetmek, üçüncü adım olarak ihtiyacı gidermek için çözüm üretmek, dördüncü adım olarak eyleme geçmek, beşinci adım olarak bu konuda kararlılık şeklinde beş boyuttan bahsedilebilir.

1.2. Kur’ân-ı Kerîm’de Merhamet

Kur’ân-ı Kerîm’de merhamet, kelime olarak sadece bir yerde geçmektedir.

⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 262.

¹⁰ İmam Gazâlî, *Kalplerin Keşfi*, çev. Salih Uçan (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2014), 105.

¹¹ Ferîdüddîn Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984), 484.

¹² Karagöz, “Merhamet Kavramı”, 65-69.

“ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ

sabrı tavsiye edenlerden ve merhameti öğütleyenlerden olmaktır.”¹³ Bu âyette sabrı ve merhameti birbirlerine tavsiye edenler için övgü vardır. Âyetteki merhamet kelimesini bağlamında daha doğru anlayabilmek için siyak ve sibakına bakılmalıdır. Beled Sûresi güvenilir belde olan Mekke’den Hz. Muhammed’in (sav) çıkarılması ve o zorbalığı ifadeyle başlar. Sûre’de müslümanların, köle azad ederek, açları doyurarak, yetimle ilgilenerek yoksula yardım ederek harcadığı malların telef olmadığı geçmektedir. Yapılan iyiliklerin boşa gitmediğini yani merhametin eylemle birlikte niyet boyutundan bahsedilmektedir. Bu konuda geri adım atılmamaya da yönlendirildiği şeklinde anlamak mümkündür. İman edip sabırlı, merhametli olmayı ve bunu tavsiye edenlerin kurtuluşa erenler olduğu ifade edilmiştir. Merhametin içindeki gönül yumuşaklığı ve bu konuda sebatkârlık, öğütlenmesi geren davranışlardan sayılmıştır. Sadece iyilik yapmak değil, iyiliği kararlılık ve şefkatle yapma hususunda hatırlatmada bulunulmalıdır.¹⁴ İnfakın, Allah (cc) katında makbul olan amellerden olması riyadan uzak sabırla ve merhametle birlikte olması belirtilmiştir. İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), sabır ifadesinin Allah’ın yüceltilmesinin göstergesi, merhamet ifadesi ise kişinin amelinin kemâline işaret ettiğini dile getirmiştir. Yani iman, sabır ve merhamet, yapılan eylemlerin kemâle ermesi için şarttır. Bu öğütlerde bulunmak başkasının kemâline vesile olmaktır. Ayrıca Bursevî, imanı yakînî iman, sabrı cesaret ve erdem, merhameti de adaletin en üstün çeşidi olarak tavsif etmiştir.¹⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de geçen insanın merhameti, imandan sonra yapılan riyasız amelin sabırla birlikte olması gerektiğidir. Ayrıca merhamet kavramına adaletin mükemmel işleyişi içinde en üst yerde konumlandırmak bu konu veya konumda çalışanlar için dikkat edilmesi gereken bir unsurdur.

Merhamet kavramına Kur’ân-ı Kerîm’de anlam olarak rahmet şeklinde karşılaşılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın (cc), er-Rahmân ve er-Rahîm isimleri ile 260 yerde geçmekte olup genel olarak acımak, merhamet etmek, bağışlamak,

¹³ Beled 90/17.

¹⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili* (İstanbul, 2008), 9/483.

¹⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân -Kur’ân Meâli ve Tefsiri-*, thk. Ali Namlı, çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 23/322.

cezasını affetmek, şefkatli olmak anlamlarına geldiği bilinmektedir. Bu âlemin yaratılışı, Rabbimizin er-Rahmân ve er-Rahîm isimlerinin tecellisi ile olduğu düşünülebilir. Âlemin varlığının devam etmesi Allah'ın (cc) sonsuz rahmeti ve merhameti sebebiyledir. Nûr Sûresi 14. âyetinde “Eğer size dünyada ve ahirette Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içine daldığınız bu günah yüzünden size mutlaka büyük bir azap gelecekti.”¹⁶ Allah'ın (cc.) merhametinin olmadığındaki ahvalden bahsedilip bu durumun vehametinden bahsedilmektedir. “Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde de ki: ‘Selam size! Rabbiniz kendine merhamet etmeyi yazdı...’”¹⁷ Âyetlerde merhametin en büyük tecellisi olarak, rehber ve merhamet olarak gönderdiği, şifa olarak tanıttığı Kitab-ı Kerîm'dir. “Şüphesiz O (Kur'ân) müminler için bir hidâyet rehberi ve bir rahmettir.”¹⁸ “Sen bu kitabın sana vahyolunacağını ummazdın. Ancak O Rabb'inden bir rahmet olarak sana verildi.”¹⁹ âyetlerinin Allah'ın (cc) Hz. Peygambere (sav), insanlara merhametinden olduğunu,

Rabbimiz (cc), insanlar arasında yarattığı merhametin kendi lütfundan olduğunu “Ona (İsa'ya) İncil'i verdik ve kendisine tabi olanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk.”²⁰ âyetinde ifade etmektedir. Bu âyetinde merhamet ve şefkat kelimeleri رَأْفَةً وَرَحْمَةً şeklinde yan yana geçmektedir. Fetih suresinin son âyetindeki رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ sahabeler “birbirlerine karşı merhametliyidiler”²¹ başka bir örnektir. İnsanların önce birbirlerine karşı daha sonra çevresine karşı merhametli olması Allah'ın (cc) bu duyguyu kişinin gönlüne koyduğu ve O'nun lütfundan olduğu şeklinde ifade edilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de müminler için rahmet vesilesi olarak Hz. Peygamber'in (sav) gönderilişine “Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”²² âyetiyle dikkat çekilmektedir. Hz. Peygamber'in (sav) ümmetine ve ashabına ne kadar düşkün olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de “Muhammed Allah'ın resulüdür. Onunla beraber

¹⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 370.

¹⁷ En'am 6/54.

¹⁸ Neml 27/77.

¹⁹ Kasas 28/86.

²⁰ Hadid 57/27.

²¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili* (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2008), 7/424.

²² Enbiyâ 21/107.

olanlar inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler.”²³ şeklinde geçmektedir. Rabbimiz, kâfirlere karşı sert, müminlere karşı merhametli, yumuşak ve gönülden olunmasını lütfettiğini bunu da överek anlattığını âyetlerde görmekteyiz.

1.3. Hadislerde merhamet

Hiz. Peygamber’in (sav), merhameti önce kendisinin uyguladığı, uygulanması konusunda insanlara tavsiyede bulunduğı görölmektedir. Hiz. Peygamber’in (sav) “Allah rahmeti yüz parçaya ayırdı. Doksan dokuz parçasını yanında tuttu, bir parçasını yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça nedeniyle yaratılanlar birbirine merhamet ederler. Hatta hayvan çiğnerim diye ayağını yavrusundan sakınır.”²⁴ sözüyle merhamete yüklediğı anlam ve önem görölmektedir. Allah’ın elçisi sert davranmanın bizi nelerden mahrum bırakacağını ifade etmiş, merhametli olanın merhameti hak ettiğini söylemiştir. “Birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat etmeye müminlerin bir vücut gibi olduklarını görürsün. Vücudun herhangi bir organı rahatsız olursa diğer azalar da ona uykusuzluk ve ateş ile iştirak ederler.”²⁵ “Müslüman, müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez. Onu (düşmana) teslim etmez (onu yardımsız bırakmaz). Kim mümin kardeşinin bir ihtiyacını karşılırsa Allah da onun bir ihtiyacını karşılar. Kim müslümanın bir sıkıntısını giderirse Allah da onun kıyamet günü sıkıntılarından bir sıkıntısını giderir. Kim müslümanın bir ayıbını örterse Allah da onun kıyamette bir ayıbını örter.”²⁶ “(Ey müminler!) Birbirinizle ilgiyi kesmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, birbirinize kin tutmayın, haset etmeyin, kardeşler olun. Bir müslümanın üç günden fazla kardeşine dargın durup (onu terk etmesi) helal olmaz.”²⁷ Susuz adamın kuyu bulup kanarak su içtikten sonra susuzluktan bitap düşen köpeğe, merhametinden su taşımasının Allah’ın rahmetini celbedip adamın günahlarını bağışlamasını anlatan Hiz. Peygambere (sav) “Hayvanlar için de sevap kazanabilir miyiz?” diye sormuşlar. “Her ciğeri kurumamış canlı için

²³ Feth 48/29.

²⁴ Ebu Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî Müslim, *Sahîh-i Müslim*, çev. Abdullah Feyzi Kocaer (Konya: Hüner Yayınevi, 2013), “Tevbe”, 2752.

²⁵ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, çev. Abdullah Feyzi Kocaer (Konya: Hüner Yayınevi, 2014), “Âdâb”, 2015.

²⁶ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Mezâlim”, 1115.

²⁷ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Âdâb”, 2035.

sevap kazanılır.” cevabını vermiştir.²⁸ Merhametin ne olduğunu, nerden geldiğini, merhamet edileceklerin akıllı-akılsız, herkese öncelikle de müslüman kardeşine olması gerektiğini ve boyutlarını hadislerde görmekteyiz.

Hiz. Davut döneminde, iki kadının bir çocuğun annesi olduğunu iddia ettiği davada hükmü veren Hiz. Süleyman, çözüm olarak çocuğu ikiye bölerek pay etmeyi söz konusu edince gerçek annesi ‘İkiye keserek bize bölüştürme.’ deyip evladına duyduğu merhamet nedeniyle evladından vazgeçmiştir.²⁹ Merhameti sadece iyilik olarak değil bazen feragat olarak da değerlendirmek gerekmektedir. Annenin şefkati böyleyken Allah’ın (cc) şefkatinin kaç kat olduğunu tahayyül bile edemeyeceğimizin bir örneğidir.

Toplumun dönüştürülmesi konusuna Hiz. Peygamber’in (sav) yaklaşımını Mekke dönemindeki uygulamalarında ve Medine’de yaşanan olaylarda açık bir şekilde görebiliyoruz. “Andolsun ki, içinizden size, sıkıntıya uğramanız kendisine ağır gelen, size çok düşkün, inananlara şefkatli ve merhametli bir peygamber gelmiştir.”³⁰ âyetiyle de Hiz. Peygamber’in (sav) bize karşı merhameti vurgulanmaktadır.

Âyetlere ve siyer-i nebî kitaplarına baktığımızda Hiz. Peygamber’in (sav) merhametini adım adım şöyle sıralayabiliriz.

Hiz. Peygamber (sav) yakınlarına ve dostlarına çok değer vermiştir. Vahyin ilk dönemlerinde hiç bıkıp usanmadan uyarı ve öğüt vermiştir.³¹

Açıktan davet esnasında sert muhalefet edenlere bile merhametle yaklaşmış, ‘bilselerdi yapmazlardı’ demiştir.³²

Habeşistan’a hicret esnasında endişelerine rağmen tevekkül ve hilmiyle anılmıştır.³³

²⁸ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Müsâkâ”, 1094.

²⁹ Komisyon, *Hadislerle İslam* (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 3/92.

³⁰ Tevbe 9/128.

³¹ Muhammad Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayımcılık ve Ticaret, 2003), 1/70-78.

³² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/95-105.

³³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/110.

Boycot döneminde sabırla iyiliğe devam ettiği, herhangi bir huzursuzluğa sebebiyet vermediği anlatılmıştır.³⁴

Taif'te kendisini taşıyanlara karşı merhametle dua ettiği,³⁵ Akabe'de arayış içinde olanlar merhametin nezaketle birleştiğini görünce akın akın İslamiyet'le müşerref oldukları yazılmıştır.³⁶

O, Medine'de farklı kabilelerden olanları, net, ölçülü ve merhametli bir anayasada buluşmaya davet etmiştir.³⁷

Hudeybiye antlaşması'yla güçsüzlük olarak adlandırılabilen bir pozisyonu Rabbimiz (cc) Arabistan'ın Medine'yi tanınması olarak sonuçlandırmıştır.³⁸

Son olarak Mekke'nin fethinde savaş sonrası genel af ilan edip merhametini müslüman olan-olmayan, eskiden düşmanlık eden-etmeyen herkese karşı göstermiştir.³⁹ Toplumun cahiliye döneminden, İslam Medine devletine tekamülü ve medeniyet tasavvuru hala araştırmalara konu olmaktadır. Muhabbetle başlanan nübüvvet yolunda güçsüz gibi görülen Hz. Muhammed'in (sav) örnekliğini ve Kur'an'ın evrenselliğini imanla takip etmemek art niyet istemektedir.

1.4. Tasavvufî Ahlâkın Umdesi Olarak Merhamet

Tasavvufu, ahlâk olarak tanımlayan sûfiler, tahalluk kavramının öneminden bahsederler.⁴⁰ Tasavvufî ahlâk, Hz. Peygamber'in (sav) ahlâkı olarak düşünülür. En mükemmel ahlâka, örnek olarak gönderilen Hz. Peygamber'in (sav) ahlâkı bire bir Kur'an-ı Kerîm olarak açıklanmaktadır. Sûfiler konuşacakları zaman, âyetlerden sonra Hz. Peygamber'in (sav) hayatından örneklerle konuyu açıklamaya başlarlar. Konumuz gereği merhamet özeline geçecek olursak Ebû Nasr es-Serrâc'ın (ö.

³⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/113.

³⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/116-117.

³⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/152.

³⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/188.

³⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/249.

³⁹ Rıza Savaş, "Cahiliyeyi Asr-ı Saadete Dönüştürmede Hz. Muhammed'in Merhametinin Rolü" (Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi" Sempozyumu, Ankara: DİB Yayınları, 2011), 195-199.

⁴⁰ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: İFAV, 2008), 39-40.

378/988) *el-Lüma* adlı eserinde şefkat konusunu⁴¹ Peygamberimiz (sav) Muaz b. Cebel’le (ra) (ö. 18/639) olan bir diyalogundan bahsetmekte olup iman eden kişiye cehennemin haram olduğunu ama müslümanların tembelliğe sığınacaklarından da endişe ettiğini ifade eden Hz. Peygamber, bu durumun Allah’ın (cc) merhametinin genişliğine örnek vermiştir.” Ashabının ve ümmetinin iyiliği için havf ve reca dengesinin öneminden bahsederek Rabbimizin merhametinin büyüklüğünü açıklamıştır.

İlk dönem tasavvuf klasiklerinde Hz. Peygamber’in (sav) özelliklerinden bahsederken “Düşünceli ve başı öne eğikti. Bütün Müslümanlara karşı merhametliydi. Karnını doyurmaktan dolayı asla geçirmemiştir. Tamahkârlıkla elini asla bir şeye uzatmamıştır.”⁴² olarak sıralanmıştır. Tasavvuf kaynaklarında, Hz. Peygamber’in (sav) özelliklerinden merhametliliğinden ilk sıralarda bahsedilmiştir. “Peygamber, hayâ, seha, tevekkül, rıza, zikir, şükür, hilm, sabır, af ve bağışlama, acıma, merhamet, müsamaha, huzu’, kendine güven, şecaat, rıfk, ihlas, sıdk, züht, kanaat, huşu, haşyet, ta’zim, heybet, dua, büka, havf, reca, hakka sığınma ve iltica, ibadet, cihat ve mücâhede gibi güzel huy ve sıfatların sahibiydi.”⁴³ Sonrasında sayılan ahlâkî kavramlar birbirleriyle bağlantılı olup af, acıma, ihlas, müsamaha, kanaat hep merhametin alt başlıklarındandır. Muhabbetullah’a ulaşmak için bu erdemlerle ahlâklanmak gereklidir.

Merhametle ilgili Peygamberimizin (sav) özelliklerini saydıktan sonra Serrâc, sahabenin özelliklerini anlatmaya geçmiştir. Hz. Peygamber’in (sav), Hz. Ebu Bekir’i (ra) ümmetine karşı en merhametli olarak nitelendirdiğini ifade etmiştir.⁴⁴ En iyi dostu olan Hz. Ebu Bekir’i (ra) merhametiyle tanımlaması çok manidardır.

Allah’ın rahmetinin büyüklüğünü ifade eden Bâyezîd-ı Bistâmî (ks) (ö.234/848) şöyle söyler: “Ya Rabbi beni kızdırma yoksa senin merhametini bütün insanlara anlatırım da kendine ibadet edecek bir tek kul bulamazsın.”⁴⁵ Allah’ın (cc) yaratmaya layık gördüğü her canlıyı merhametiyle kuşattığını sûfîlerin ifadelerinde

⁴¹ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, çev. H. Kâmil YILMAZ (İstanbul: Altınoluk, 1996), 552.

⁴² Serrâc, *el-Lüma’*, 96.

⁴³ Serrâc, *el-Lüma’*, 101.

⁴⁴ Serrâc, *el-Lüma’*, 128.

⁴⁵ Serrâc, *el-Lüma’*, 98.

karşılaşmaktayız. Yoksa kullarına muamele konusunda adaletle merhamet arasında bir duruş olduğu âyetlerden anlaşılmaktadır.

Mesnevî'de, bağışlamak, affetmek olarak kullanılmakta olup⁴⁶ merhamet dilenilecekse mızraktan, kılıçtan değil bunları tutandan dilemek gerektiği, başkasının ayıbı günahı örtmenin de merhamet olduğu şeklinde görülmüştür.⁴⁷

1.5. İlahî İsimlerin Tecellisiyle Gerçekleşen Merhamet

Evrenin yaratılışını, insanın içinde ve dışında olup biten her şeyi anlamlandırma çabası, yaratılış nedeni gibi birçok şeyin sebebini düşünmek ve bir sonuca varmak Allah'ın isimlerinin tecellileri ile olmaktadır. Ahlâki kavram olan insanda vücûd bulması gereken merhamete nerede, nasıl, ne şekilde, kimlerde, ulaşılması gerektiği en mükemmeli nedir gibi sorulara yanıt bulacağımız yer, en yüceyi anlayıp ona yaklaşma çabası ile mümkündür.

İlahi isimler kavramının terminolojideki karşılığı esmâ-i hüsnâ'dır. Esmâ, kelimesi isim kelimesinin çoğuludur. Hüsnâ kelimesi, en güzel anlamına gelmektedir. Bu ikisi Allah'a (cc) nisbet edilen en güzel isimleri ifade eder. Esmâ-i hüsnâ terkinin önemi, Allah'ın (cc) isimlerini bilmek, öğrenmek ve anlamak O'nu tanımak için gerekli olup konuyla ilgili bilen kişinin cennetle müjdelendiği ifade edilmiştir.⁴⁸

Tecelli kelimesi zuhur anlamına gelmekte olup terim olarak Allah'ın (cc) zat ve sıfatının zuhurudur.⁴⁹ Selçuk Eraydın, ilahî isimlerin tecellisi konusunu şöyle açıklamıştır. Allah'ın (cc) ârifin kalbinde zuhur bulmasıdır. Bu zuhurun insan tarafından görülmesini engelleyen Allah (cc) ile kulları arasında yetmiş bin perde olduğu, Allah'ın (cc) isimlerini bilmenin (marifetin) bu perdeleri kaldırdığını, perdeler kalktıkça ilahî sırların açılıp tecellilere şahit olunabileceği ifade edilmiştir. Herkesin bu tecellileri görmesi mümkün değildir. Hz. Musa'nın (as) duasıyla dağa

⁴⁶ Mevlana Celaleddin Rumi, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, çev. Şefik Can (İstanbul: Ötüken, 2017), 5/324-325.

⁴⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/135-136.

⁴⁸ Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/404.

⁴⁹ Semih Ceyhan, "Tecellî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 241.

tecelli sonucunda dağın paramparça olduğu, Hz. Musa'nın baygın düştüğü, Allah'ın perdeler arkasından tecellisi sonucu dağın güller ve ağaçlarla yeşerip süslendiği belirtilmiştir. Havasın, bu tecellileri temaşa etmeleri mükâfat iken avam için bu tecellilere şahit olmamaları, bir ceza, oyun ve eğlencedir.⁵⁰ Bu tecellileri farkedip onun üzerine tefekkür eden kişinin iman ve ibadetlerine fayda sağlayacağı ahlâkının çiçeklerle bezeneceği ifade edilebilir

Merhamet kavramının kökenine indiğimizde, er-Rahmân ve er-Rahîm isimleri ile bağlantısı ilk değinilmesi gereken konulardandır. Rabbimiz (cc), Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri için güzel ifadesini kullanmaktadır.⁵¹ İman esaslarından olan Allah inancı, O'nu bilerek ve tanıyarak olabilir. Bize kendisini tanıttığı şekilde konuya yaklaşırsak isabetli olacağını düşünüyoruz.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre (ö. 638/1240), her insanın ulaşması gereken tekâmül sürecinde son nokta Allah'ın (cc) ahlâkıyla ahlâklanmaktır. Buraya götüren yollardan biri esmâ-i hüsnâ'dır. Esmâ-i hüsnâ, Allah ile yaratılmış arasındaki irtibatın kaynağı olup her esmânın bir anlamı ve bir de sûreti vardır. Esmânın anlamıyla Allah'a (cc) dua edilirken, esmâ'nın sûretiyle de nefes sahibinden istekte bulunulur.⁵² Allah'ın (cc) zâtı, aşkın olduğundan O'nu bilinebilir kılan esmâ ve sıfatlarıdır. Diğer taraftan ise bilinebilirlik için konuya teşbih tarafıyla yaklaşıp her yaratılmışın, Allah'ın (cc) isimlerinden birinin zuhuru olduğu düşünülerek bu esmâ ile Allah (cc) ile bağ kurulur.⁵³

İlahi isimlerin tecellisinde merhametle yakından bağlantısı olan isimler, er-Rahmân, er-Rahîm, er-Raûf, el-Vedûd, el-Latîf, el-Cemîl, el-Kerîm, Zü'r-Rahme, Erhamü'r-Rahimîn, el-Halîm'dir. Rabbimiz merhametini anlarken et-Tevvâb ve el-Gaffâr isimleri es geçilemez. Merhamet ederken el-Adl ismiyle merhamet eder. Bu şekilde örnekler çoğaltılabilir. Er-Rahmân ve er-Rahîm isimleri merhamet kökünden gelmekte olup, hadislerde ve tefsirlerde merhamet kavramıyla özdeşleşmiştir. Bu yüzden burada iki isim üzerinden konuyu ele almaya çalışacağız.

⁵⁰ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 197-199.

⁵¹ Araf 7/180.

⁵² Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 7/386-387.

⁵³ Abdurrezzak Tek, "İbnü'l-Arabî'de Tasavvufî Terbiyenin Temel Esası: İlahî Ahlâkla Ahlâklanmak", *Uluslararası İbnü'l Arabi Sempozyumu*, (2018), 85-87.

Er-Rahmân ismi “rahime” kelimesinden türetilmiş, merhametli olma anlamına gelen sıfatı müşebbehedir. Rahmet sahibi çok şefkatli anlamına gelmektedir.⁵⁴ Er-Rahmân ismi hem isim hem sıfattır. Rahmeti, ezeli ve nimet vericidir. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö1942), er-Rahmân ismini sadece Allah'a özgü sıfat-isim olarak nitelendirmiştir. O yüzden çok merhamet sahibi, sonsuz rahmet sahibi diye tercüme edilmeye çalışılsa da özel isimler tercüme edilmez. Merhametli kelimesini karşısına çok acıyan çok esirgeyen konulması ifadeyi eksik bırakmaktadır. Allah'ın rahmeti kalben duyulan bir his, ruhânî bir eğilim veya iyilik duygusu değildir. İyilik istemek, sonsuz nimetlerde bulunmak anlamındadır.⁵⁵

Îlâhî isimler konusunda İbnü'l-Arabî'nin merhamete tecelli nazarından yaklaştığı dikkat çekmektedir. O, Allah'ın isimleri mevzusunda bütün isimlerin üstünde cami ismin 'Allah' ismi olduğunu ifade ettikten sonra diğer isimleri kapsayan er-Rahmân esmâsını açıklama yoluna gitmiştir. Allah'tan sonra varlık âlemine nefes-i Rahmânî ile başlanıldığını hakikat-i Muhammediye olarak da ifade edebileceğimiz nefes, yaratılmışların varoluş nedenidir. Bu nefesten, Arapların 'amâ' dediği havasız dumansız bulutlar var olmuştur. Yaratılış Mutlak Vücûd'a bitişik olmayan, vücudun ilk taayyünü denilen mertebe-i amâ'dan başlatılır.⁵⁶ Varlık âleminde, Allah'ın nefes-i Rahmânî olarak nitelendirilen, bilinmek için sevgisinden açığa çıkan, merhametini görmekteyiz.⁵⁷ Yaratılış gayemize bu açıdan yaklaştığımızda sevgiyi hissedip ona layık yaşamaya çabalarız. Varoluşumuz anlam bulur.

İbnü'l-Arabî, *Füsûs-ul Hikem*'in Süleyman fassında, er-Rahmân ismini ele almıştır. Rahmet zâtî ve sıfatî olarak ikiye ayrılır. Zâtî rahmet, genel zatın rahmeti ve özel zatın rahmeti olarak ikiye ayrılır. Genel zatının rahmeti, Allah'ın kendi zatından kendi zatına tecellisi ile ilim mertebesinde sabitliğidir. Özel zatının rahmeti, Allah'ın bazı kullarına muhabbetinden dolayı ezeli yardımıdır. Bu yardım için hiçbir sebebe

⁵⁴ Bekir Topaloğlu, “Rahmân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/415.

⁵⁵ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 1/32-34.

⁵⁶ Muhyiddin İbnü'l Arabî, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme Ve Şerhi*, çev. Ahmet Avni Konuk (İstanbul: İFAV, 2011), 1/44-46.

⁵⁷ Buşra Arslan Meçin, “Varlığın Kaynağı: İlahî Soluk (Nefes-i Rahmânî)”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2023), 165-173.

gerek yoktur. Peygamberlere gösterdiği yardım, özel zatının rahmetine örnektir. Böylelikle ilimde âyân-ı sabitenin şekilleri sübût bulur ve zahir olur. Genel rahmet sıfatı, genel rahmet zatının ilimde sabit olan suretlerin zahir olmasıdır. Özel rahmet sıfatı Allah'ın bazı kulları hakkında daha önce ezeli yardımının ortaya çıkışıdır. Hz.Süleyman'ın hikmet-i Rahmânî ile yazmış olduğu mektup ve duası bununla ilgili değerlendirilir. İnsan, cin, iyi veya kötü tüm karadaki ve denizdeki hayvanlar, onun tasarrufuna verilmiştir. Duasının kabulü, onun Rahmân isminin hikmetini bilişiyile ilgili olduğu ifade edilir.⁵⁸ Her hayrı açan kapı olarak besmelenin daha iyi anlaşılabilmesi için er-Rahmân isminin anlamı ve hayata geçirilmesi mühimdir.

Er-Rahîm, sıfatı müşebbehe veya mübalağalı ismi fâil olan bir sıfattır. Er-Rahmân ve er-Rahîm'in farkının daha net anlaşılması için mübalağalı ismi fâil olarak anlaşılması yani çok merhamet edici anlamı kullanılmaktadır ve sadece sıfattır. Er-Rahmân gibi isim değildir.⁵⁹ “Allah rahmeti kendi nefesine farz kıldı”⁶⁰ âyetinde şahit olduğumuz rahmet, Rabbimizin söz vermiş olduğu üzere er-Rahîm isminin gereği olan merhamet olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, er-Rahîm ismi birçok esmâ ile geçmekte olup daha çok er-Raûf ismiyle birlikte kullanılmaktadır. Allah (cc), Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinde kendi esmâ-i hüsnâsından isimleri, Hz. Peygambere (sav), Hz. İbrahîm'e (as), Hz. Yusuf'a (as) nispet ederek kullandığını görmekteyiz. Ayrıca er-Rahmân ismi genellikle er-Rahîm ismiyle kullanılırken er-Rahîm ismi, el-Vedûd, et-Tevvâb, el-Azîz, el-Berr isimleriyle de kullanılmaktadır. Allah'ın merhameti müslümanlara ya da er-Rahîm sıfatıyla muamele ettiği şeylere karşı büyüklüğünden, affediciliğinden, sevgisinden, yalandan yanlıştan uzak, doğru bir şekilde iyilik yapmasındandır.⁶¹

Şehâbeddin Sühreverdî(ö. 632\1234), er-Rahîm esmâsını ve bu esmânın kişinin kabiliyeti ve kusuruna göre merhametle ahlâklandırdığını ifade etmiştir.⁶²

⁵⁸ Arabî, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme Ve Şerhi*, 3/209-210.

⁵⁹ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 1/34.

⁶⁰ En'âm, 6/12.

⁶¹ Hatice Şahin Aynur, “Kur'ân-ı Kerîm'de Rahmân ve Rahîm'in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2018), 84.

⁶² Şihâbuddîn Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf Avârifü'l-Meârif*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand, 2010), 300-301.

Sûfiler, ilahî tecelli konusuna Allah'ın (cc) ahlâkıyla ahlâklanmak olarak değerlendirmiş ulaşılmak istenen son nokta olarak göstermiştir.⁶³

Mesnevî'de, Allah'ın, er-Rahmân ve er-Rahîm sıfatıyla kullarına gösterdiği merhameti celbedici olaylar üzerinde durulmaktadır. Vahdet denizinde Rabbimizin isimleri ve yansımaları üzerinde duran Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) rahmeti celbedici bir hadiseden bahsetmektedir. Cömertliğiyle meşhur ama bir o kadar da borçlu şeyhin ölüm döşeğinde alacaklılarının karşısında olduğu bir andan bahsedilir. Şeyh, yoldan geçen helvacı bir çocuktan helvalarını ister. Yarım dinar olarak satın alınır helvalar biter ama para ödenmez. Helvalar yenilir. Para olmadığı için çocuğa da borçlu kalınır. Çocuk ağlamaya başlar. Öyle ki, ikinci namazı vaktine kadar çocuk dövünerek ağlar. Etrafindakiler bu küçük çocuktan ne istediğini, utanılacak bir davranış olduğuna dair laflar ederler. Bu sırada cömert bir zat, şeyhe bir tabak hediye gönderir. Tabagın içinde tüm borçları ile helvacı çocuğun yarım dinarı vardır.⁶⁴ Bu hikâyede ağlayan çocuğun, merhametin vesilesi olduğu bize de lütuf elbisesine mazhar olmak istiyorsak önce gözden yaşların dökülmesi gerektiği öğütlenmiştir Burada çocuk gözümüz olarak şerhedilmektedir.⁶⁵ Türkçe'de de göz bebeği diye ifade edilmesi çok manidardır. Merhameti celbetmek istiyorsak niyazın ve gözyaşının çocuk samimiyetinde olması tembihlenmektedir. Ârif zatlardan bazıları açlıktan ağlamış, ağladığını görenler sabırsızlıkla suçlamışlar.⁶⁶ Ârifler de Allah'ın açlıkla sınamasını, ağlatmasını, kulluklarını ve zayıflıklarını hatırlatmak için, tefekkürünü arttırmak için olduğundan bahsetmektedirler.⁶⁷

Sonuç olarak esmânın yaratılmışlara tecellisiyle kişi Rabb'inin rızasına erer. Er-Rahmân isminin tecellisiyle oluşan şefkat ve merhamet duygusuyla insan, diğer yaratılmışlara merhamet ve sevgi gösterir. Kişinin kabiliyeti ölçüsünde merhameti yaşar. Başkalarına da merhametle davranır. Ne kadar çok merhamet gösterirse o oranda merhamete tabi olur. Er-Rahîm esmâsının tecellisi ile kişi merhametin en üst

⁶³ Abdullah Kartal, "Tasavvufî Düşünceye Göre Allah'ın Rahmet: Rahman İsminin Sır ve Hikmetleri", *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi" Sempozyumu*, (2014), 130-132.

⁶⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/39-44.

⁶⁵ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, ed. Mustafa Tahralı (İstanbul: Kitabevi, 2005), 3/135.

⁶⁶ Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 3/135.

⁶⁷ Arabî, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme Ve Şerhi*, 3/338.

seviyesine, yüceltme ve saygıyla iç içe bir sevgi hisseder.⁶⁸ Böylelikle Allah ile yakınlığı sağlar ve kalbi huzura erer. Bu mutluluk Allah'ın (cc) yolunda yürümeye ve kişiyi rızaya ermeye iletir. Er-Rahîm esmâsının tecellisi ile kişinin gönlünde öncelikle Müslüman kardeşlerine sonrasında bütün insanlara ve varlıklara karşı şefkat ve bağışlama duygusu canlanır. Er-Rahîm ismi, daha çok ve vaad edilen merhameti işaret eden bir sıfat olduğundan biraz daha spesifik merhamet anlaşılmaktadır.

1.6. Tasavvufta Merhametin İşlevselliği

Sûfî gelenek, Allah Teâlâ ile çok özel bir iletişim kurma çabası içerisinde olup aşk ile yola çıkmanın gerekliliğinden bahsetmiştir. Kelam geleneğinde, tenzihçi tanrı tasavvuru ön plana çıkarken, sûfiler içkin bir Allah inancıyla duruşlarını temellendirmeye çalışmışlardır. Tasavvuf, Allah (cc) ile kendimizin ötesinde farklı adresler aramanın ötesinde kulun Allah ile samimi bir yakınlık içinde olduğunu dile getirmişlerdir. Bu yakınlık tasavvufta o kadar ileri boyuta o kadar içkin boyuta dönüşmüş ki niyaz dili naz diline dönüşmüştür. Allah'ın merhametinin ne kadar yüce olduğunu Allah ile olan ünsiyetinde,

Serrâc, şeyhlerin müridlerine karşı şefkat ve merhametini şöyle anlatmıştır. Tekke atmosferinin, baba oğul ilişkisine dönüştüğü, müridlerinin gönül hanelerini dönüştüren bir yapıda olduğundan bahsetmiştir. Birlik beraberlik içinde, uhuvvet anlayışı çerçevesinde Bîşr-i Hâfî (ö.227/841), fakirleri düşündüğünden onlara verebileceği bir şeyi olmadığı hâlde ‘Canımla onların dertlerini paylaşayım.’ diyerek soğuk kış gününde çıplak denecek vaziyette kıyafetsiz kalmıştır.⁶⁹

Gazâlî, gençlere tavsiyelerinin olduğu *Ey Oğul* kitabında, merhamete ayrı bir başlık açmış ve “Yeryüzünde bulunan mahlûkata merhamet et” cümlesiyle başlamıştır.⁷⁰ Burada canlı veya cansız, akıllı veya akılsız, erkek veya kadın yani her hangi bir ayırım gözetmeksizin Rabbimizin yaratmaya layık gördüğü her şeyin merhamete de layık olduğunu vurgulamıştır.

⁶⁸ Esma Sayın, “Tasavvufî Değerlerin ve Duyguların Oluşumunda Esmâü'l-Hüsna”, *Bahkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2022), 315-316.

⁶⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, 209.

⁷⁰ İmam Gazzâlî, *Ey Oğul*, çev. Hasan Küçük (İstanbul: Marifet Yayınları, 1992), 149.

Yaratıcının kurallarını saygı ve kabul, yaratılana şefkat ve sevgi, ‘*et-ta’zîm li-emrillah, ve’s-şefkatü alâ halkillâh*’ ifadesi meşhur olmuştur. Hatta sûfiler birinin yanağına konan sinekten dolayı, kalbinde ona karşı bile acıma hissi duyulması gerektiğini belirtmişlerdir.⁷¹ Her şeyi ilahî emanet gören sûfiler, anlamını içselleştirerek yaşamaya çalışmışlardır. Tasavvufta şeyhlerin müritlerine verdikleri ödevler bu minvaldedir. Vaaz, nasihat, söylem iddiada kalmamıştır. Sûfî, akrabalarının beklentilerine karşılık veren iyi bir hısım; derviş, hasta kimseye ilacını zamanında yetiştirmeye çalışan, merhamet gösteren kişidir. Marifet yolunda yaratılmışlara merhamet, âriflerin meyvesidir. Meyvenin tadı, sağlamlığı ve vitamin, mineral doluluğu ârifin marifet yolundaki derecesine göredir. Halka sabırla, içtenlikle davranır, dine ve halka hizmet, merhametle süregider. Aynı şekilde âlimler de peygamberlerin varisleri olarak çevresine ve öğrencilerine, merhametle davranırlar.⁷² Merhametin teoride kalmadığı tasavvuf sistematığı içinde önemli bir yer arz ettiği görülmektedir. Yaşamaya devam ederken kavramın içinin ontolojik olarak doldurularak pratiğe geçirilmiş şekli vurgulanmaktadır. Vahdet deryasında damlaların birbiriyle ahengine şahitlik etmek için merhametin kıymetini işlevini anlamak gerekmektedir. Sûfilerin yüklediği maneviyatın anlaşılması yukarda bahsedildiği üzere merhamet kavramının kemâl seviyesinde yaşanması için sürekli beslenmesi ve kötü engelleyici durumlardan korumak gerekmektedir. Bunlardan sonra da yansıyışını temaşa eyleyip mest olmak ve merhametin devamlılığı için elden ne geliyorsa çabalanmalıdır.

1.7. Merhameti Besleyen Unsurlar

Ahlâkî bir kavram olan merhametin anlam ve önemine değindikten sonra hangi hasletlerin merhameti beslediğini, olgunlaştırdığının üzerinde durulacaktır. Tasavvuf klasiklerinde merhametin ilişkilendirildiği kavramlardan muhabbet, sabır, kalb tasfiyesi, nefis tezkiyesi, fakr duygusu, infak duygusu, gönül dili, ve fütüvvet anlayışını merhameti besleyen unsurlar olarak sınırlandırdık.

⁷¹ Kadir Özköse, “İrfânî Gelenekte Birlikte Yaşama Ahlâkı” (Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu, İstanbul 2016: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 241.

⁷² Dilaver Selvi, “Tasavvufta Marifetin Meyvesi Rahmet Ahlâkı ve Hizmet”, *Anadolu’da Peygamber Vârisi İki Büyük Sûfî: Ebu’l-Hasan Harakânî ve Mevlânâ*, (2018), 102.

1.7.1. Muhabbet

Muhabbet; “hubb” kökünden gelip sevgi ve aşk anlamında nefretin zıttı bir duygudur.⁷³ Kur’ân-ı Kerîm’de “Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarsın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın. (Ey Mûsâ!) Senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım ki (sevilesin), nezâretim altında büyütülüp yetiştirilesin.”⁷⁴ âyetinde muhabbet şekliyle geçmektedir. Hz. Musa’yı (as) Allah’ın sevgisinin koruğu bu vesileyle nehrin sıkıntılarından emin olduğunu sonrasında yine bu sevginin Firavun’un sarayında yetiştirilmesine vesile olduğu belirtilmektedir.

Peygamber Efendimiz (sav) “İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız.”⁷⁵ buyurmuştur. İmanın parçaları sayılan bu durum bize muhabbetin Allah için olması ve titizlikle yerine getirmemizin gerekçesini hatırlatmaktadır. Amellerin en üstünü kişinin sevdiklerini Allah için sevmesi, etrafına Hak nazarıyla bakmasıdır.

Sevgi yaratılışın âdeti mayasıdır. İnsan olarak hepimiz sevgi üzerine yaratılmışız. Doğduğumuz andan itibaren sevgiye aç bir şekilde merhametli anne kucağına muhtaç kılınmışız. Sevgi öyle bir ihtiyaç ki kıskançlığa da merhamete de kapı aralayabilir Hz. Yakub’un oğulları, baba sevgisini kıskandıkları için Hz. Yusuf’u kuyuya atmış, Hz. Musa’nın, sarayda yetişmesine yol açan etken Asiye’nin çocuk sevgisidir.⁷⁶ Sahabeler Peygamberimizin (sav) sevgisine talip oldukları için onunla aynı yolda yürümüş canlarını mallarını feda etmişlerdir.

Sûfiler, muhabbeti farklı şekillerde tanımlamışlardır. Kim’e göre “Muhabbet, sevenin sevdiğini, elinde ve çevresinde bulunan her şeye tercih etmesidir.”⁷⁷ Kimi sûfiler mârifet makamını muhabbet makamından sonra ulaşılan mertebe olarak görmüşlerdir. Kuşeyrî’ye göre muhabbet iki çeşittir. İlki anne ve babayı, evladı, dinini, milletini, Peygamber’ini, müslüman kardeşlerini, derviş zümrelerini sevmektir. Bunlar beşeri sevgilerdir. Diğer ise ulvî sevgi olup gönülden mahbubu,

⁷³ İbn Manzûr, “Lisânü’l-Arab”, 3/31.

⁷⁴ Tâhâ 20/39.

⁷⁵ Müslim, İmân, 93.

⁷⁶ Musa Kaval, “Gençlik, Terörizm ve Tasavvuf”, *Journal of International Social Research/Theology* 13/73 (2020), 1075.

⁷⁷ Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand, 2009), 344.

yani Allah'ı sevmesidir. Bu sevgilerin birtakım gerekleri vardır. Anne ve babaya saygıyla davranmak evlâda şefkat ve sevgiyle davranmak gibi. Muhabbet, kişiye infakta bulunmaya, Allah'ın emirlerine uymaya, nefsin arzularını terke, cömert olmaya sevk eder. Aşığı rahatlatacak yegane etken, sevdiğinin varlığıdır.⁷⁸

Muhabbet yolunun öncüsü Râbiâtü'l-Adeviyye (ö. 185/801), merhamet örnekleriyle akla gelir. O, Allah sevgisine öyle önem vermiştir ki o, ilim meclisinden arkadaşı Rebah'ı, küçük bir çocuğu öperken gördüğünde; “Onu seviyor musun?” diye sormuş, “Evet” cevabını alınca da Râbiâ, ‘Gönlünde Allah’tan başkasının muhabbeti olduğunu bilmiyordum’ şeklinde şaşkınlığını ifade eder. Rebah yere düşüp bayılır. Geri ayıldığında; “Allah'ın kullarının kalplerine yerleştirdiği bir rahmettir.” karşılığını vermiştir.⁷⁹ Aslında Râbia, öyle bir aşkla gönlünü doldurmuş ki, başka bir sevgiyi tanımlayamamıştır. Arkadaşı Allah'ın rahmetinin başka sevgilere kapı araladığını, bu sevgiyi de Allah'ın bahsettiğini vurgulamıştır. İşte böylesi bir yaklaşım insanı merhametli olmaya götüren, Yaratan'ın yaratılmışa olan sevgisidir.

Rivâyete göre Râbiâ'nın evine bir hırsız girmiş. Hırsız birkaç eşya alıp kapıya yönelmiş, fakat bir ses duyup eşyaları geri bırakmak zorunda kalmıştır. Çıkarken eli boş çıkmak istemediğinden bir şeyler alıp tekrar dışarı çıkmaya yeltenirken duyduğu seslerden bir ses duyunca pişman olmuş ve bu yedi kez tekrarlanmış. En son tövbe etmiş. Hırsızı gören Râbiâ ona, “Madem bir şey alamıyorsun, iki rekat namaz kıl, boş dönme.” Demiştir. Hırsız gece boyu namaz kılıp, ağlayarak Allah'tan af dilemiştir. Bunun üzerine gaipten gelen bir sesle tövbesinin kabul edildiği söylenmiştir.⁸⁰ Râbiâ'nın muhabbet ve Allah'a teslimiyeti, onu her türlü kötülüklerden korumuştur. Ona yanlış ve kötü niyetlerle gelenler, onda aşk, muhabbet ve merhametle dirilmiş, yeniden hayata dönmüştür.⁸¹ Muhabbet

⁷⁸ Yüksel Göztepe, *Tasavvufta Temel Kavramlar “Haller ve Makamlar Kuşeyri Örneği”* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2012), 432-433.

⁷⁹ Mustafa Aşkar, “Kadın Sûfileri Anlatan Bir Menâkıbnâme: Menâkıb-ı Veliyyâtî'n-Nisâ”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* V/13 (2004), 84.

⁸⁰ Mustafa Aşkar, “Kadın Sûfileri Anlatan Bir Menâkıbnâme: Menâkıb-ı Veliyyâtî'n-Nisâ”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* V/13 (2004), 85.

⁸¹ Betül Serin Çiçek, *Râbiâtü'l-Adeviyye'de (95/714 - 185/801) Allah Aşkı Ve Rızâ* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 71.

kişideki imha, zulüm ve düşmanlık gibi tüm kötü huyları ortadan kaldırır. Allah'ın sevgisiyle iyi huylar kişinin güzel ahlâkı yaşamasına yol açar.

İmam Gazâlî'ye göre sevmeye ancak Allah (cc) layıktır. Sevginin beş sebebinin olduğunu ve bu beş sebebin de sadece Allah Teâlâ için söz konusu edilebileceğini belirten İmam-ı Gazâlî bunları şu şekilde sıralamaktadır:

Kişinin kendi varlığını ve olgunluğunu sevmesi,

Kişinin kendisinin devamı hususunda yardım edeni sevmesi,

Kişinin kendine veya başkalarına yardımcı olanı sevmesi,

Gizli veya aşikâr sevilenin güzel olması,

Seven ve sevilen arasındaki gizli münasebeti sevmesidir.⁸² İşte böylesi bir sevgiye neden olarak gösterdiği şeylerden ikisi, ihsanda bulunmakla ilişkilidir. Sadece kendisine yardımcı olanı değil başkalarına yardımcı olana duyulan muhabbet de dikkate şayandır. Muhabbetin bu gizli nedenleri, kişiyi merhametin adımlarına iletir. Çünkü insanın doğasında olan sevmek ve sevilmek, sevdiğine severek yardımcı olmanın yollarını aramaya sevk eder.

“Dost'un aşkından dolayı âlem donandı, her bir âşık ondan oldu;

Aşksız yeşeren çiçek soldu, dostluk muhabbeti aşk iledir.”⁸³

Yûnus Emre, ilk muhabbetten Hz. Peygamber'in (sav) hâsıl olduğunu, âlemin ise daha sonra bu sevgiyle donatıldığını, âşıkların da hubbî teveccühten dolduklarını, çiçeklerin bile sevgiyle açtığını, ilgiye muhtaç olduklarını, dostluktaki sevginin de aşk ile olduğunu, kısaca evrendeki yaratılmış her şeyin fesada uğramamasını işte bu aşk ile açıklamaktadır. Bizi var etmeye layık gören Rabbimizin muhabbetini ve bizim O'na olan muhabbetimizin hangi merhalede olduğumuzu düşünmek gereklidir. Merhametin boyutlarında kuru, sert ve yavan bir acıma duygusundan, muhabbet bizi çiçeklerle döşenmiş güzel kokularla bezenmiş inceliklerle dolu, anlamlı ve nazik bir merhamet anlayışına iletir.

⁸² Zeynü'd-Din Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din Tercümesi*, çev. Abdullah Aydın (İstanbul: Ayfa Basın, 2006), 3/566.

⁸³ Yunus Emre, *Divan*, çev. Mustafa Tatcı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 556.

Muhabbet özünde Allah (cc) sevgisidir. İyilikler, yapılan, cömertlik ve merhamet, kişiyi aşka götürecek adımlardır. Bu çerçevede merhametin doğuşunu sağlayan en önemli faktörün muhabbet olduğunu, Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde, kâmil zatların hayatlarında bunların seyrine şahit olmaktayız. Allah’ın (cc) insanı kâmil olarak yarattığı, Hz. Peygamber (sav), bu yolda bize en güzel örnektir. Hz. Peygamber’in (sav), çevresindekilere muhabbetle ve merhametle yaklaşımı, sûfilerin mihenk noktasıdır. Muhabbetin ve merhametin seyri, tasavvufta yakından uzağa doğru gitmektedir. Önce ihvanı, sonra şeyhini, ileri boyutta Hz. Peygamberi (sav), en kâmil sevgi ile Allah’ı (cc) sevmek esastır. Merhamette de böylesi bir seyir, yakından uzağa doğru seyri takip edip kardeş, sıra ve komşu şeklinde takip edilebilir. Aynı zamanda bizi merhamete götürecek ilk ve en önemli adım, sevgidir. Yaratılmış varlıkları sevgiye, iyiliğe ve merhamete layık görmek esastır. Nefret kişiyi, düşmanlık ve zulüm gibi kötü huylardan uzaklaştıran merhamet duygusu, kişiyi nezaketli konuma getirir. Allah aşkına ulaşan kimsenin merhamette yüce gönüllülüğü, rıza makamına ulaşma gayreti bir başkadır.

Muhabbet tohumuyla insan bünyesine aşıl原因 merhamet duygusunun filizlenip yeşerebilmesi için engelleri aşması ve zorluklara sabretmesi gerekir. Merhamet deneyimi bir sabır tecrübesinin sonunda hâsıl olur. O nedenle merhameti besleyen ikinci unsurun sabır olduğunun altını çizmemiz ve üzerinde durmamız gerekecektir.

1.7.2. Sabır

Lügat anlamıyla, “engellemek, dayanmak”⁸⁴ manasına gelen sabır kavramı tasavvufî ıstılah olarak; her olanı Cenâb-ı Hak’tan bilip O’ndan gelenden hoşnut ve O’nun hükmüne razı olmak, sızlanmayı ve itirazı terk etmek, hâlimden şikâyet etmemek anlamlarına gelmektedir. Gerçek sabır; musibetlerin acısından şikâyeti ve sızlanmayı terk etmektir.⁸⁵

“Biz sabredenlere, yapmakta olduklarının en güzeli ile karşılık vereceğiz.”⁸⁶ âyetinde kişinin merhametine Rabbimizin de de aynı merhametle muamele edeceğinin teminatını verilmiştir. İmam-ı Gazâlî, sabrı; “Sabır, din duygusunun

⁸⁴ İbn Manzûr, “Lisânü’l-Arab”, 7/115.

⁸⁵ İbn Fûrek, *El-İbâne An Turuki’l-Kâsîdîn*, 60.

⁸⁶ Nahl 16/96.

nefsin arzu ve tutkularının baskısına karşı direnç göstermesidir”⁸⁷ diye tanımlar. Kişinin ibadetlerinde nefsinin istediği gibi davranmaması ve arzulara sabretmesi kendisine merhametidir. Cüneyd-i Bağdadî (ö. 297/909) sabrı; “Sabır, acıyı yüz ekşitmeden yudumlamaktır.”⁸⁸ şeklinde ifade etmiştir. Sabrın rıza makamında yaşanması, kişinin imanından ve merhametinden olduğu ifade edilebilir.

İmam-ı Kuşeyrî, sabrı temel tasavvufî makamlar arasında saymış, sabır makamındaki kişinin, mahv ve fenâ hâlleriyle bağlantısından bahsetmiştir.⁸⁹ Sabır makamındaki kulun zorlanarak ve yüz ekşiterek değil, fenâ hâlinde karşısındaki kişiye merhamet gösterdiğini görürüz. Öyle ki gönlü genişler ve tahammül edeceği duruma Rabbinden gelen bir hoşluk olarak yaklaşır. İmam-ı Kuşeyrî tespitlerinin devamında sabrının bidâyet mi nihâyet sabrı mı veya Allah için sabır mı yoksa Allah ile mi sabır soruları sabrın derecesini belirlediğini ifade etmiştir.⁹⁰ Bu bağlamda merhamet için sabır kavramı, şefkat ederken Allah’ın belirlediği çerçeve ve tahammül şeklinde anlayabiliriz. Bu noktada şu ayrıma da dikkat çekmeliyiz. Tahammülde eylemsizlik, sabırda tahammülün üstüne eylem vardır. Kötülüğe karşı kötülük değil her durumda iyiliği şiar edinmek sabrın gereğidir. Örneğin birisine bir yardımda bulunan ve kötü bir muameleyle karşılaşan kişi bu muameleye aynıyla karşılık vermez yüzünüzü bile ekşitmeden sabreder. İyilik yaptığını düşünen kişi kimi zaman kırıncı davranabilir. Ona karşı güzel davranışla iyiliğe devam etmesi için sabır kavramının yaşantıya geçmesi çok önemlidir. Sabır, gelip geçici bir durum değildir, süreklilik ister. Nefse zevk veren şeylerden uzak durmak ve nefisle mücadele sabırdır.⁹¹ İnsanlara yardımcı olmak nefse zevk veren şeylerden hazzardan uzak durmak gerektirir. Kişi yardımdan merhametten de haz almaya başlıyorsa, işte orada bir problem vardır. İmtihan dünyasında olunduğu unutulmamalıdır. Allah’ın imtihan ettiğine sevinip Allah’a yaklaşma konusunda bir adım daha atılması düşünülmelidir.

⁸⁷ Gazâlî, *İhyâu ’Ulûmi’ d-Din*, 4/148.

⁸⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 222.

⁸⁹ Göztepe, *Tasavvufî Temel Kavramlar “Haller ve Makamlar Kuşeyri Örneği”*, 237.

⁹⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 224.

⁹¹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 165.

Mesnevî’de hastalıklara sabrın, merhamet hazinesinin bir vesilesi olduğu ifade edilmektedir.⁹² Dünya hayatında çekilen sıkıntılar ahiret için derece arttırmak ve rahmet kapılarının açılması demektir. Meyvenin sert kabuğunun açılması için sert kısmının bin türlü meşakkat çekmesi rahmete bir örnek teşkil etmektedir. Bu eziyetlerin hepsi içindeki taze temiz meyveye ulaşmak içindir. Yani meyvenin kemâli içindir.⁹³ Bizim de dış kabuk diyebileceğimiz nefsimizin terbiye edilmesi için hastalıklar ve bu hastalıklara sabır, birer rahmet vesileleridir.

Sabır kişiyi zillete düşürecek, yük olacak, ağır gelecek, şikâyet boyutunda olması imtihanı kaybetmeye götürebilir. Sabırda yakınmak, söylenmek ve şikâyet söz konusu edilemez. Rıza makamında, kişi ‘sabr-ı cemîl’⁹⁴ kıvamında olmalıdır. Bu imtihan dünyasında zevklere karşı sabreden ve merhamet etmeye devam eden kazanacaktır. Zira “Allah sabredenlerle birlikte.”⁹⁵ Rabbimiz sabrın sonucunu şu şekilde müjdeler. “Sabret! Çünkü Allah güzel davrananların ecrini zayı etmez.”⁹⁶

Sabrın kalitesine dikkat çeken Yûnus Emre bunun ancak sabra kanaatin eşlik etmesiyle sağlanacağını şu şekilde vurgular.

“Sabrıla kanaati hoş virüpdür anlara,

Kırk kişi bir gönlege kanaat kılan benem”⁹⁷

Sabırlı olmak merhametin şerri uzaklaştırma ve affetme anlamıyla ilişkilidir. Kötü bir şeyle karşılaşıldığında iyilikte veya şerri uzaklaştırmada kararlı olması, kişinin merhametinin geçici bir şey olmadığını ı tavrı koyması Allah rızasını kazanma azmi sabırdır. Merhamette sabır, Allah’ın şefkatini celb eder. Aksi takdirde sergilenen olumlu davranışlar, iyi niyetler veya durumlar sözden başka bir şey olmaz. Merhametli olmaya azimle ve sabırla devam edememek kişiyi yaptığı iyiliklerden ihsanından vazgeçirip devamına engel olur. O yüzden merhamette sabır çok önemlidir.

⁹² Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/185.

⁹³ Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 4/121-122.

⁹⁴ Naziât 79/5.

⁹⁵ Bakara 2/153.

⁹⁶ Hûd 11/115.

⁹⁷ Yunus Emre, *Divan*, 298.

Merhamet tohumunu saçan ve sabırla filizlenmesini bekleyen kişi toprağın verimli olmasına dikkat ettikten sonra merhamet meyvesini dermek için o toprağı ayırık otlarından temizlemeğe önem gösterir. Bu görev tezkiye-i nefistir.

1.7.4. Tezkiye-i Nefis

Nefis tezkiyesi, kelime olarak, temizlenme, arınma⁹⁸; terim olarak nefsi, kir ve pastan temizleyerek onu nefis-i emmâre mertebesinde nefis-i mutmainne mertebesine çıkarmak, ruhu manevi kirlilerden arındırmak, demektir.⁹⁹

Âyeti kerimede Rabbimiz (cc) Peygamberimizin (sav) tezkiye edici olarak gönderildiğini şöyle hatırlatmaktadır. “Ümmilere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları tezkiye edecek, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O’dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler.”¹⁰⁰

Hiz. Peygamber’in içimizden bir beşer olarak gönderilmesi, bulunduğu topluluğı sapık, isyan düşüncelerinden, eylemlerinden ve kötü ahlâklarından arındıracak tezkiye vazifesi, Peygamberimiz’in (sav) örneğinde insan-ı kâmil olmak isteyen her müslümanın görevidir.¹⁰¹ Kişi merhamet hasletini eyleme geçirmek istiyorsa bu minvalde adımlar atıp nefisini kötü hasletlerden uzak tutmaya çalışmalıdır.

Kötülüğü emreden nefis, merhametsizlik, cimrilik, gazap ve bencillik içinde konuşup icraatlarda bulunacaktır. Müslüman ise her defasında nefisini arındırmaya çalışacak, her an onunla ve şeytanla cihatta olduğunu unutmayarak ihsana, sabra, muhabbete devam edecektir. Riyazet ve nefis tezkiyesinin yolu; açlık, az konuşmak ve az uyumaktır.¹⁰² Rahatlığa ve kötülüklere alışan nefis, cimrilik yapmak ve merhametsiz davranmak gibi Allah’ın sevmediğı ahlâklara devam edecektir. Yaptığı iyiliğı sürekli başa kalkacak, iyilik dyaymakta devamlı olmayacak, öfke, haset ve riya ile kendi kendini yiyip bitirecektir.

Müzekki ’n-Nüfûs adıyla anılan eserinde Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469) baştan sona tezkiye-yi nefis konusunu ele almış ve nefse karşı manevî reçeteler belirlemiştir.

⁹⁸ İbn Manzûr, “Lisânü’l-Arab”, 5/394.

⁹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 282.

¹⁰⁰ Cuma 62/2.

¹⁰¹ Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, 49.

¹⁰² İmam Gazâlî, *Kalplerin Keşfi*, 22.

Dünya sevgisini kalpten çıkararak işe başlamış, cimrilikten sakınmak ve müslüman kardeşine olan mesuliyetlere riâyet etmek konusuyla kitabına devam etmiştir. Nefsi bir taraftan temizlerken diğer taraftan hayırlı eylemler ve ahlâklar ile de tezyin kılmayı tavsiye etmiştir.¹⁰³

Riyazet, mücâhede, halvet, çile, hizmet, sabır ve sebatla aşk yolunda mücadele veren Yûnus Emre, kendini Tapduk Emre (ö.1389) dergâhının kapısında dilenci olarak görmekte ve aşk sultanı Tapduk Emre'nin kendi elinden tutmasını şu şekilde dile getirmektedir:

“İşk sultanı Tapduk durur Yûnus geda bu kapuda

Gedalara lutf eylemek hem kaidedür sultana”¹⁰⁴

Yûnus, mısrasında kendisinin nasıl aşk ehlinin yanında dilenci olduğunu ve onun verdiği ihsan ile merhamete ne kadar muhtaç olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁵ Büyük olana merhametle birlikte lütuf yakıştığını, küçük olup küçüklüğünü bilene de aşk ile doğru kapıdan ayrılmamak yakışır derken Yûnus Emre, alan el veren el hassasiyetini vurguladığı anlaşılmaktadır. Aşk, aşklarını tutabilecek kapasitede olanlara verirler. Ya da onları öylesi bir kapasiteye hazırlarlar. Tapduk Emre de Yûnus'u çile, halvet veya gerekli gördüğü ödevlerle kemâle hazırlar. Sonuçta beklenen iş de o ölçü de kıymetlidir. Kişinin sorumluluk ve kabiliyeti dikkate alınır. Ama bunların hepsinde merhametle, sevgiyle davranılır. Zengin birisinin ihsanı, cömertliğiyle fakir birisinin ihsanının boyutları ve bu konudaki riyazetleri de farklı olmalıdır. Bunun üzerine merhametindeki inceliği, nezaketi ve diğerkâmlığı da eklenince Rabbimizin er-Rahmân ve er-Rahîm esmâsının tecellisi kişide kemâle doğru yol aldırır.;

Daim riyâzet çekip halvetlerde diz çöküp

Hak didârı eserin görmeyen âşık mıdır?¹⁰⁶

Yûnus Emre, dizelerinde sadece nefsi riyazetle tezkiye ile hak rızasına varılamayacağını, bunu bir araç olarak görüp kişinin bu amelleri Allah'ın cemalini

¹⁰³ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n Nüfûs*, çev. Abdullah Uçman (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 89-583.

¹⁰⁴ Yunus Emre, *Divan*, 44.

¹⁰⁵ Kadir Özköse, “Yunus Emre'nin Tasavvufi Çağrısı”, *Yunus'un Çağrısı*, (2015), 26.

¹⁰⁶ Yunus Emre, *Divan*, 121.

görmesi için aşk ile yapması gerektiğinden bahseder.¹⁰⁷ Nefis tezkiyesinden sonra çevresinde Rabbimizin eserlerini fark edememek veya görmemek bir yerde hatanın olduğundandır. Kişi merhametinde affederken, iyilikte bulunurken zorluklara rağmen Hak rızasına yapışmalıdır. Gönlüne bakıp ne eksiklik olduğunu veya fazlalık varsa tespit etmelidir. Kişi bunu yapabiliyorsa ne âlâ. Daha iyi bilen o yollardan geçmiş ve birçok kişiye de rehberlik yapmış, profesyonel birisinden yardım alınabilir.

Muhabbet tohumunun sabırla yeşermesini beklemek yerindedir. Ama saçılan tohumun münbit ve verimli bir araziye ekilmesi önemlidir. Merhamet tohumunun arazisi tezkiye edilmiş bir nefisle kalb bütünlüğü denilebilir.

1.7.3. Tasfiye-i Kalb

“Filtrelemek, elemek ve temiz hâle getirmek”¹⁰⁸ anlamına gelen tasfiye kavramı, kalbin masivadan temizlenmesini¹⁰⁹ ifade etmektedir. Şeriat ve marifet esasları dâhilinde kalbi temizlemek, kalpten dünyevî duyguları temizlemek¹¹⁰ tasfiye-yi kalbin ana esasıdır.

Kur’ân-ı Kerîm’de, kalple ilgili kasvetli veya selim gibi vasıflandırmalarla karşılaşırız. Kasvet-i kalp, katılaşmış ve günah lekeleriyle kirlenmiş, giderek kötü ahlâkın toplandığı mahal olmuş ve en sonunda mühürlenmiş kalptir.¹¹¹ Safvet-i kalp, ise kendinde Allah’tan başkasının olmadığı selim kalptir.¹¹²

Allah Rasulü’nün (sav) bize verdiği tavsiyelerde kalbin konumunun öyle bir değeri vardır ki o sağlıklı olursa tüm vücut huzur bulur, o fesada uğrarsa tüm vücut fesada uğrar.¹¹³ Gönülde kin ve haset varsa tüm eylemlerimiz bu durumdan etkilenir. Sonunda yaptığımız iyiliklerden vazgeçmeye veya onları eziyet olarak görmeye başlarız. Bu yüzden bu konuda Peygamberimiz (sav) uyarılarda bulunmuştur. Gönül, Hak mekanıdır. Tüm kötü hasletler, insanın kalbini nokta nokta kirletir.¹¹⁴ Rasûlüllâh

¹⁰⁷ Abdurrezzak Tek, “Yunus Emre Divanı’nda Tasavvufi Kavramlar”, *Doğumunun 770. Yıldönümünde Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu*, (2010), 113.

¹⁰⁸ İbn Manzûr, “Lisânü’l-Arab”, 4/264.

¹⁰⁹ Abdurrezzak Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (Bursa: Bursa Akademi, 2021), 216.

¹¹⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 271.

¹¹¹ Zümer 39/22.

¹¹² Şuarâ 26/88-89; Kadir Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi* (Ankara: Nasihat Yayınları, 2012), 46-48.

¹¹³ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, “İmân”, 48.

¹¹⁴ Gazâlî, *İhyâu ’Ulûmi’-d-Din*, 3/37.

(sav), Hz. Enes’e (ra) hitaben şöyle buyurmuştur: “Yavrucuğum! Kalbinde hiç kimseye kin ve haset bulundurmadan sabahlayıp akşamlamaya gücün yetiyorsa yap!” Rasûlüllâh (sav), sonra sözlerine şöyle devam etti: “Oğulcağızım! Bu benim sünnetimdir. Benim sünnetimi ihya eden beni memnun edip ihya etmiş olur, beni ihya eden de benimle birlikte cennete girer.”¹¹⁵

Şiirinde Yûnus Emre, sonsuz diriliği isteyen kişinin gönlünde Allah’tan başkasının olmaması gerektiğini şöyle dile getirir.

Çu mert kişilerin dünyası terkdir

Veli Hak'dan yana imanı berkdir

Sevemez dünyayı merdan kişiler

Baki dirlik nedir onu dilerler.¹¹⁶

Yûnus Emre’ye göre mert kişi, dünyayı öyle bir terk eder ki onunla ilgili hiçbir şeyi zihnine ve gönlüne almaz. Böylelikle gönlünü saflaştırmış ve asıl sahibine hazır hale getirmiş olur.

Kalbi vesveselerden kurtarmak, zihinden ve gönülden mâsivayı atmak gereklidir. Kalbini temizleyen boşaltan mürid, kötü huyları kalbinden atmış veya atmaya çalışıyor demektir. Böylelikle merhamet, cömertlik, tevâzu gibi güzel ahlâklar kişide vücut bulur.¹¹⁷

Muhabbetle donanan, sabırla yoğurulan, tasfiyeyle donatılan, tezkiyeyle arıtılan kişinin fakr bilinci ile haddini bilmesi, kendi gerçekliğini idrak etmesi, merhamet serüvenine koyulmasını sağlar.

1.7.5. Fakr Duygusu

Muhtaçlık, yoksulluk gibi anlamlara gelen fakr kavramı¹¹⁸; masivaya gönülde yer vermeyerek, sahip olunan şeyleri Allah’ın rızasına sunmak, O’nun yolunda harcamak demektir.¹¹⁹ Zenginlik, şükür hâlini, şükür hâlinde olmak da sürekli şükretmeyi gerektirir. Ama fakirlik isyan etmediğin sürece hesabı ve sorumluluğu

¹¹⁵ Tirmizî, İlim, 17.

¹¹⁶ Mustafa Kara, “Yunus Emre’nin Tasavvufi Kavramlar Dünyası”, *Yunus Emre*, (2012), 768.

¹¹⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 424-425.

¹¹⁸ İbn Manzûr, “Lisânü’l-Arab”, 5/175.

¹¹⁹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 182.

daha azdır¹²⁰ diye farkı beyan edilmiştir. “Marifeti elde etmedeki gaye hayret etmektir, bu dereceye ulaştığında sebepler ondan kesilir, şüpheler ondan zail olur. Mevlâ'sına olan fakrının, (mâsivâyâ değil) Mevlâ'ya yönelmesi tahakkuk etmiştir.”¹²¹ Sebeplerin arkasında olanı farketmek kendisinin hiçliğini bilmek marifet olarak ifade edilip şüphelerden uzaklık olarak belirtilmiştir.

Sûfilerin yollarını üç esas üzerine inşa ettikleri dikkat çekmekte olup bunlar, emir ve nehye uymak, fakrı bırakmamak ve yaratılana merhamet etmektir.¹²² Her zaman öncelik şeriata uygun yaşamaktır. Sonrasında kalbinde hiçliği yaşayıp Allah'ın (cc) er-Rahmân ismini zerrelere kadar hissederek çevresine merhametle yaklaşmasıdır. Fakr merhamete giden yolda ikinci adım olarak görülmüştür.

Semnûn Muhib'in (ö. 298/901) tasavvuf tarifi; “Hiçbir şeyin sana, senin de hiçbir şeye sahip olmamandır.”¹²³ şeklindedir. Tek Malikü'l-Mülk, Allah'tır. (cc) Kişinin kalbinde ve zihninde bunu bilerek yaşaması esastır. İmkân ve fırsatlarımızın O'nun yardımından hâlî olmadığını bilerek, dünyevi ve nefsanî arzulardan uzak durmak gerekir. Kişi malın, makamın ve gücün amaç değil araç olduğunu bilerek yaşamalıdır.¹²⁴ Bu şekilde ömrünü geçiren mümin, merhameti düstur edinebilir.

Fakr gerçeğinin anlam boyutu âyet-i kerimede şu şekilde ifade edilmiştir. “Ve seni biz yoksul iken zengin etmedik mi?”¹²⁵ Müfessirler, âyette geçen ‘ail’ kelimesini ihtiyaç sahibi, fakirlik ve ıyal sahibi, yani ailesinin veya çevresinin en yoksulları manasında olduğunu söylemişlerdir.¹²⁶ Hz. Peygamber'e (sav) babasından dışı bir deve ile cariyeye kalmışken maddiyat anlamında vesileleri atlayarak vesileleri gönderene ulaşmanın asıl zenginliğin örnekliğini göstermiştir. Peygamberimiz (sav) istese zengin bir şekilde yaşayabilirken fakir gibi yaşayarak mülkünü hizmet yolunda harcamış ve harcatmıştır. Amaç dünya malının gönle girmemesidir. Hz. Peygamber (sav); “Kim sadece dünyayı severse ahiretine zarar verir, kim de sadece ahireti

¹²⁰ İbn Fûrek, *El-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn*, 92.

¹²¹ İbn Fûrek, *El-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn*, 336.

¹²² Serrâc, *el-Lüma'*, 182.

¹²³ Serrâc, *el-Lüma'*, 24.

¹²⁴ Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, 66.

¹²⁵ Duhâ 93/8.

¹²⁶ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 9/557.

severse dünyasına zarar verir. Öyle ise siz bâkî olanı fânî olana tercih edin.”¹²⁷ demiştir. Fakirliğin zenginlikten daha şerefli ve üstün görüldüğü Hz. Peygamber’in (sav) şu hadisine dikkat çekmiştir. “Dünyaya rağbet etmeyen fakir cennete, zenginden önce girecektir.”¹²⁸ Zenginle fakir kıyaslaması yapıldığında fakr hâlindeki miskin önceliğinden bahsedilmiştir. Hz. Peygamber (sav), fakirliği sadece varlığın olmaması değil, dünyanın kalbe girmemesi olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmekten geri durmamıştır.

Hz. Peygamber’e gerçek fakirin kim olduğu sorulduğunda; “Asıl fakir(miskin), ihtiyacını karşılayacak mal bulamayan, insanlardan bir şey istemeye hayâ eden, hâlini gizlediği için hâli bilinip de kendisine yardım yapılamayan kimsedir.”¹²⁹ şeklinde cevap vermiştir. Bu hadisi İmam Kuşeyrî, kişinin insanlardan bir şey isteme konusunda Allah’tan (cc) utanması olarak açıklayıp rıza makamına ulaşan muhtaç hissini derinden duyan bahtiyar kişiler, insanlar arasında Allah’ın (cc) ilahî sırları bahsettiği kulları olarak açıklamıştır.¹³⁰ İsteme konusunda utanmak Allah’ın (cc) kapısında herkesin yokluk içinde olduğunu bilip ihtiyacını hikâye etmemek, ona göre davranmak fakr duygusundandır

Hz. Peygamber (sav) “Her şeyin anahtarı vardır, cennetin anahtarı da fakirleri sevmektir. Hâline çokça sabreden fakirler, kıyamet günü Allah’ın (cc) özel meclisinde ağırlanacaktır.”¹³¹ diyerek fakirleri ve onları sevmeyi övmüş Allah’ın (cc) katındaki yerlerinden bahsetmiştir. Burada ki fakirlik, yoksulluk olarak anlaşılacağı gibi kişinin kendisini Rabbi karşısındaki hiçliği olarak da anlaşılabilir. İnsan, fakirliği görüp fakirin hâlini anlamalıdır. Oruçlunun aç kalmayı tecrübe ederken aç kalanı daha iyi anlaması durumu içselleştirmek için yaşamının gerekliliğine ve daha nice hikmetlere örnektir.

Yahya b. Muaz’a (ö. 258/872) göre fakirlik, kulun Allah ile zenginliğidir. Bunun göstergesi ise maddî bir şeyinin olmamasıdır.¹³² Kul o kadar fakr içindedir ki Rabbi karşısında yok gibidir. Kendisini yok hükmüne koymalıdır. Merhamet ederken

¹²⁷ Ahmed b. Hanbel, el- Müsned, 4/ 412.

¹²⁸ İbn Mace, Zühd, 6.

¹²⁹ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Zekât”, 753.

¹³⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 301.

¹³¹ Zehebî, *Mîzânü’l- İ’tidâl*, 1/96.

¹³² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 301.

de fakr duygusuna bürünmeli, maddi veya manevi iyilikte bulunanın kendisi değil Rabbi olduğuna kanaat getirmelidir. Fakr ehli Rabbinin razı olacağı şekilde razı olacağı kimselere, razı olacağı maldan merhametle yardım eder. Bu iyiliğin sonunda yardım eden kendi değil, Hak'dır. Öyle ki Rabbi ondan razı, o, Rabbinden razı bir şekilde özel kullarla cennete girme müjdesine nail olur.¹³³

Mevlânâ'ya (ö:672/1273) göre dünya, kadın, mal, mülk, makam ve evlat değil, Allah'ı unutmak ve masivada boğulmaktır.¹³⁴ Zenginlik de fakirlik de gönüldedir, kişinin gönüldeki fakrı onun en büyük zenginliğidir.

Ebû Bekir el-Vâsıtî (ö. 320/932) kalbin süsünü, doğru istiaze, fakr ve samimi bir yokluk şeklinde betimlemiştir.¹³⁵ Gönülünü süslemek isteyen öncelikle nefsinin, şeytanın ve kötü olan her şeyin şerrinden Allah'a sığınmalıdır. Gönlüne geri dönüp baktığında mahviyeti görmeli ve samimiyetle, sebatkâr kalmalı ki sonraki adımlar merhamete doğru kâmil biçimde ilerleyebilsin.

Bu tevhîd tonını geyen varlığını yoga sayan

İş bu yola kâyım turan mutlak bilün ol er durur.¹³⁶

Yûnus Emre şiirinde, müslüman olduktan sonra ne var ne yok insanlara yardım için vermişse kişinin "Allah'a güzel bir borç vermiş"¹³⁷ olduğunu ve bu konuda isticrarı da sağladığında adam gibi adamdır şeklinde dikkat çekmiştir. M. Tahralı bu beyti, birlik dükkânına giren kişi, varlığını yokluk saydıysa fenafillahda yok olduysa asıl derviş o kişidir diye açıklamaktadır.¹³⁸

Muhabbet, sabır, tasfiye, tezkiye ve fakrla donanan insanın merhamet abidesi kesilmesi için almayı değil vermeyi, seilmeyi değil sevmeyi, yük olmayı değil başkasının yükünü almayı öğrenmesi gerekmektedir. Rahmet tecellisi infak hasletimizle doğru orantılıdır.

¹³³ Fecr 89/28.

¹³⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/160-169.

¹³⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, 118.

¹³⁶ Yunus Emre, *Divan*, 50/61.

¹³⁷ Bakara 2/245.

¹³⁸ Mustafa Tahralı, "Yûnus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufî Mefhumların Akisleri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası* XXI/1 (1992), 13-14.

1.7.6. İnfak Duygusu

N-f-k kökünden türetilmiş olan infak kelimesi “parayı tamamen harcamak” anlamına gelmektedir.¹³⁹ “Dünyada vermek, harcamak, başkasını kendisine tercih etmek, kişinin iyilik ve kolaylık vasfına haiz olması” olarak tarif edilen infak kavramı ıstılah manasıyla, “Din uğruna telef etmen suretiyle nefse cömert davranmak, Allah için canı feda etmek ve kanı akıtmak suretiyle kalbe cömert davranmak”¹⁴⁰ anlamına gelmektedir. İsr kelimesi ise “Başkasını kendime tercih etmek, fedakârlık”¹⁴¹ demektir. İslam ahlâkında cömertlik, sehâ, sehavet, cûd kavramlarıyla ifade edilmektedir. Sehâ, cömertlik anlamına gelmektedir.¹⁴² Gönül zenginliği ve gönlün genişliği olarak tarif edilmektedir. Eş anlamlısı olan cûd, “Karşılık beklemeden vermek”¹⁴³ anlamına gelmektedir. Cahiliye döneminde saygınlık ve şeref göstergesi olarak görülen cömertlik kavramının içini İslamiyet, kendini öne çıkarmaktan uzak tutarak sırf Allah rızası için yapılan verme ve harcama fazileti olarak davranışa yansıtmıştır.¹⁴⁴

Cömertlik, Hz. Peygamber’in (sav) özelliklerinden olup selamete ve kurtuluşa ermenin ana yollarındandır.¹⁴⁵ Hz. Peygamber (sav); “Cömert, Allah'a yakın, cennete yakın, insanlara yakın, ama cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak, ama cehenneme yakındır. Cömert cahil, Allah katında cimri âbiden daha sevimlidir.”¹⁴⁶ buyurmuştur. Peygamberimiz (sav) el-Emîn lakabından sonra cömertliği ve diğerkâmlığı ile meşhurdur.¹⁴⁷ Maddî ve manevî her konuda müslümanlara yardımcı olan Peygamber Efendimiz (sav), bu anlamda elinde ne var ne yok bu yola harcamıştır. “Veren el, alan elden üstündür.”¹⁴⁸ buyuran Peygamber Efendimiz (sav) ashabını ve ümmetini de vermeye teşvik etmiş sualsiz cennete girecekler arasında helal kazancından riyasız infak eden cömert

¹³⁹ İbn Manzûr, “Lisânü'l-Arab”, 8/183.

¹⁴⁰ İbn Fûrek, *El-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn*, 200-202.

¹⁴¹ İbn Manzûr, “Lisânü'l-Arab”, 4/7.

¹⁴² İbn Manzûr, “Lisânü'l-Arab”, 4/289.

¹⁴³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 49.

¹⁴⁴ Mustafa Çağrı, “Cömertlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/72.

¹⁴⁵ Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, 3/691.

¹⁴⁶ Tirmizi, el-Birr, 40.

¹⁴⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/85-107.

¹⁴⁸ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, “Zekât”, 722.

kimseyi saymıştır.¹⁴⁹ Bir sahabenin, Hz. Peygamber’e (sav) cahiliye döneminde yaptığı köle azad etmek, maddi yardımda bulunmak ve akrabalık bağlarını korumak gibi yaptığı davranışlarının müslüman olduktan sonra için ecrinin olup olmadığı sorusuna “Sen geçmişte yaptığın bir takım iyilikler üzerine müslüman oldun”¹⁵⁰ şeklinde cevap vermiştir. İyilik yapmanın cömertliğin kim olursa olsun iyiliğe götürdüğünü ebedî azaptan kurtardığı ifade edilmiştir. Kişinin dini ne olursa olsun yaptığı iyilikler onu dünyada veya ahirette mutlu edeceği de anlaşılabilir.

Esmâü’l-hüsna’dan, el-Kerîm, el-Latîf, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Vehhâb, et-Tevvâb, el-Gaffâr, el-Afüv, er-Raûf, el-Hâdî isimleri, Allah’ın (cc) cömertliğini çeşitli şekilde ifade eden isimlerdir. Hz.Peygamber (sav); “Allah cömerttir ve cömertliği sever”¹⁵¹ buyurmuştur.

Muhâsibî, bilginin yanında üç şeyin bulunması gerektiğini yoksa bilginin kişinin zararına olacağını ifade etmiştir. Bunlardan biri eli açık ve şefkatli olarak herkese inşafı davranmaktır. Sonra ellerin ve ayakların farzlarını söyler. Komşunun, düşkünün, sılanın haklarına dikkat etmeyi ve evladını terbiye ederken ‘rıfk’ ile davran ve müminlere hep şefkat ile davranmak gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁵² Terbiyenin de vermenin de rıfk ile yumuşaklık üzere olması gerekliliği ilimle birlikte olmalı yoksa kendisine ve çevresine zararlı hâle geleceği belirtilmiştir.

Zünnûn-ı Mısrî (ö.245/859), cömertliğin bidayeti, nefsinin elinde olan ne varsa her şeyi isteyerek vermesi nihayeti ise nefsinin diğer insanların elindekiler hakkında eli açık davranıp başkalarının kazanmasına ve geçmesine hoşnutlukla bakmasıdır.¹⁵³ Başlangıcında da sonunda da kişinin vermesi ve karşısındakinin kazanmasına sevinci merhametindendir.

“Kim, insanlardan bir şey istememek için veya ailesini geçindirmek için ya da komşusuna iyilik yapmak için helal rızık talebinde bulunursa, yüzü dolunay

¹⁴⁹ İmam Gazâlî, *Kalplerin Keşfi*, 109.

¹⁵⁰ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Zekat”, 726.

¹⁵¹ Tirmizi, Edeb, 41.

¹⁵² İmam Hâris Muhâsibî, *Selefi Tasavvuf*, çev. Faruk Beşer (İstanbul: Risale, 1990), 34.

¹⁵³ İbn Fûrek, *El-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn*, 204.

gecesindeki ay misali, parlak olarak Allah' a kavuşur.”¹⁵⁴ diyen Peygamberimizin (sav) bu hadisini Muhâsibî şöyle açıklamıştır. Helal rızık kazanırken niyetini tam al. Yakınlarından başlayarak merhametle iyiliklerde bulunmak için, muhtaç olmayıp muhtaca yardımcı olabilmek için para kazandığını unutma diyerek böyle yapan kişinin Rabbine nasıl varacağını hadisle tekit etmiştir.¹⁵⁵

Merhamet, kişinin cömertliğiyle ve hoşnutluğuyla kâmil olmasıdır. Babanın oyun oynarken evladına yenildiğinde mesrûr olması veya bir öğretmenin öğrencisinin kendisinden daha üstün başarılarını gördüğündeki mutluluğu bu duruma örnek gösterilebilir.

Ebü'l-Hasan-ı Harakânî (ö.425/1033), bütün mümin kardeşlerinin acısını iliklerine kadar nasıl hissettiğini şöyle dile getirir: “Tâ Türkistan’dan Şam’ın kapısına kadar olan sahalardaki kimselerden birinin parmağına batan diken benim parmağıma batmıştır. Keza Türkistan’dan Suriye’ye kadar olan yerlerde bir kimsenin ayağı taşa çarpsa onun acısını ben duyarım. Bir kalpte üzüntü olsa, o kalp benim kalbidir.” Bu hâl, gerçek muttakilerin ortak özelliğidir. Çünkü onlar, imanla oluşan hakiki kardeşliğin gereği olarak kardeşlerini nefisleri gibi sevip sahiplenmeyi neredeyse imanın farzı görürler.¹⁵⁶

Sûfilere göre cömertliğin farklı dereceleri vardır. İlk adım sehâvet kavramıyla, yani malının bir kısmını verebilmesi; ikinci adım cûd kavramıyla, yani malının çoğunu verebilmesi; son adım ise îsâr, yani sıkıntılara dayanıp başkasını kendisine tercih edebilmesi olarak ifade edilir.¹⁵⁷ Kul kemâl yolunda kabiliyeti ölçüsünde bu basamakları çıkıp Allah’ın merhametine ve keremine kendini bırakırsa her durum ve olay Allah’ı hatırlatan, O’nun planı dairesinde gerçekleşme durumunu kabul eder. Cömertlik, varlığı kişinin kendinden değil Allah’tan bilmesi, gönlünü Allah’a bırakarak îsâr vasfını kazanmasıdır.

Merhametin alt boyutlarından biri olan verme ahlakı, cömertlik infak olarak anlaşılmaktadır. Cömertliği, Muhyiddîn ibnü'l-Arabî (ö. 638/1240) istemeden

¹⁵⁴ Buhârî, Rikak, 2081.

¹⁵⁵ Haris el-Muhâsibî, *er-Ri'aye Kalp Hayatı*, çev. Abdulhakim Yüce (İstanbul: Işık Yayınları, 2005), 2/565.

¹⁵⁶ Ferîdüddîn Attar, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 604.

¹⁵⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 278-279.

vermek diye ifade ettikten sonra üç çeşit olduğunu belirtmiştir. Kerem, kâl veya hâl diliyle muhtaç kişinin ihtiyacını ifade etmesinden sonra verilmesidir. İkinci cömertlik şekli olan sehavet; gerektiği kadar vermektir. el-Hakîm esmâsı gereği Allah'ın (cc) rızkı yaratılmışlara belli bir ölçüyle vermesidir. Bu kavramı insana taşıdığımızda zengin muhtaca ihtiyacı kadar ve ailesi ile çevresinin hakkını gözeterek yardımcı olmasıdır. Üçüncü boyutsa zikredilen îsar ise cömertliğin en üst mertebesidir. Muhtaç olan kişinin başkalarına yardım etmesidir. Yardıma muhtaç olan kişinin kendisini geri planda tutarak daha kötü kimseleri kendisine tercih etmesidir. Rabbimiz Kur'ân-ı Kerîm'de, ensarın kendisi muhtaçken muhacire yardım etmelerini ve bundan hiçbir rahatsızlık duymamalarını övmüş ve onların kurtulduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁸

Cömert kişi, stoklamayı terk eder. Bir şey istenildiğinde sevinçle ve hızlı bir şekilde isteyene istediğini verir. Burada vermenin büyük bir üstünlük olmadığını, Allah'tan (cc) istemenin üstün olduğunu bilme şuuru kişiyi merhamete ulaştırabilir. Cömertlikte kemâl, ihtiyarı Allah'a bırakmaktır. Zorlama olmadan ve nefsinin cömertlik vasfıyla Allah'a ibadet etmektir. Cömert kişi verirken nasıl karşılığını beklemiyorsa, kul da yaptığı ibadetin karşılığını beklemeden yapmalıdır. Oysa Rabbimizin bire on kat sevap taahhüdü vardır. Bu sevabın beklentisi içinde olmak, alışveriş başka bir şey değildir. Zaten bunu beklemek de cömertlik değildir.¹⁵⁹

Abdullah b. Ca'fer (ra), tarlasına gitmek için yola çıktığı bir gün hurma bahçesi görüp dinlenmek ister. Bahçede çalışan siyahi genç bir köleye gözü takılır. Gencin yemeği geldiğinde bahçeye bir köpek girer. Köpeğin zor durumda olduğunu gören genç, ekmeğinin birisini köpeğe verir. Köpek verilen ekmeği bitirince ikinci ekmeği verir. Köpek onu da bitirince üçüncü ekmeği köpeğe atar. Bu arada Abdullah b. Ca'fer, gence seslenip bir günlük ne kadar yemek geldiğini sorar. Genç, “Bu kadardı.”, deyince, “Neden hepsini köpeğe verdin, neden kendine bir şey bırakmadın?” der. Genç, “Köpek, bu bölgenin köpeği değildir, garip olduğunu anladığım için köpeği aç bir şekilde buradan göndermek istemedim.” der. “Peki sen ne yiyeceksin?” diye sorar. Genç; “Bugün de aç kalırım.” cevabını verir. Abdullah b. Cafer; “Gerçekten bu benden daha cömert. Benim cömertliğim töhmet altına mı

¹⁵⁸ Haşr 59/9.

¹⁵⁹ İbn Fûrek, *El-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn*, 202.

girecek?” deyip bahçe, köle ve içindekilerle birlikte sahibinden satın alıp köleyi azad eder. Bahçeyi de gence hediye eder.¹⁶⁰ Hikâyede görüldüğü üzere sûfiler cömertlikte yarışmış insanlardır. Belki de gencin, o yokluk içinde köpeğe merhameti, aç kalmayı tercih etmesi, kölenin özgürlüğüne neden olmuştur. Allah-u Teâlâ, yaratılmışa merhamet eden kulunu başka bir kuluna zenginliklerle birlikte azad ettiriyor.

Rüyasında Hz. Ali'den (ra) nasihat isteyen Bîşr-i Hâfî'ye (ö. 227/841) Hz. Ali (ra), “Rahmân'dan sevap almaya talip olarak zenginlerin fakirlere şefkat göstermeleri ne hoştur! Bundan daha hoş olan, Hâllâk-ı cihanın keremine itimat ederek fakirlerin zenginlere karşı gururlu davranmalarıdır!”¹⁶¹ nasihatini vermiştir. Merhamet ederken zenginlerin cömertliği önemlidir. Karşılığını yalnızca Allah'tan bekleyerek yapmak karşılığında ise fakirin, hoş görünmek veya daha fazla yardım ummak için izzet ve şerefinden ödün vermemesidir. Merhamet iki taraflı eylem veya durumdur. Kişi merhamet ederken bir şeyler verir veya yapar. Merhamete talip olan veya görenin kişiliği bu yardımdan önde tutulur. Merhamet eden kişi geri planda kalmalıdır, çünkü öncelik insanadır.

Bâyezîd-i Bistâmî (ks) göre, kişinin Allah'a (cc) muhabbetinin göstergesi, derya gibi sehavet, güneş gibi merhamet, yeryüzü gibi tevâzu sahibi olmasıdır.¹⁶² Aslında bu üç öge de merhamet örneğidir. Deniz içindekileri kendisine herhangi bir fayda beklemeden hayat kaynağı olarak başkasına sunar. Güneş karşılık beklemeden ısıtır, ısıtır ve sarıp sarmalar. Aynı bir anne gibi besler, korur ve ortamını güzelleştirir. Toprak ise içine attığımız her tohumu yeşertir. Ayrım yapmadan ekşiye ekşi lezzetini, tatlıya tatlı lezzetini vermesi için kök salacağı bir hane olur. Bu hikmetlerin hepsi Allah'ın (cc) yaratmasıyla ve izniyle olmaktadır.

Dervişin yani tekâmül seyri için dünyaya gelen kişinin imtihan dünyasında olduğunu bilmesi gerekmektedir. Merhametli kişinin kötü davranışa gönlünün kırılmaması gerektiğini, vuran olursa kesinlikle karşılık vermemesini Yûnus Emre şu dizelerde ifade etmektedir.

“Dervîş gönülsüz gerekdür sögene dilsüz gerekdür

¹⁶⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 281.

¹⁶¹ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, 174.

¹⁶² Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, 229.

Dögene elsüz gerekdür halkla berâber gerekmez.”¹⁶³

Eğer kişi zenginse bunu Allah yolundan harcaması gerektiğini şu şekilde söylemiştir.

“Korkarısın sen Tamu'dan (gel) alçak olgıl kamudan

Ol günü ince köpriden (bil) kamular geçmek gerek

Geçüp gitmek dilerisen yâ düşmeyeyin dirisen

Şol kazandugun mâlünü Tanrı'yı çün virmek gerek

Kazandugunu virüben yoksulları hoş görüben

Hak hazretine varuban oddan o kurtulmak gerek.”¹⁶⁴

Yûnus Emre'nin yaşadığı dönem gereği çok zorlukların ve maddî sıkıntıların, savaş korkusunun ölümlerin çok olduğu bir dönemdir.¹⁶⁵ Bu yüzden ateşten yani cehennem azabından korunmak istiyorsan, sırat köprüsünden hızlıca geçmek istiyorsan, her şeyden önce Allah'tan korkuyorsan sadaka, zekat vermek gerektir diyerek infakın önemi üzerinde durmuştur. Merhametle verenin merhametle karşılaşacağını hatırlatmıştır. Merhametin eyleme geçiş aşamasında elinde olandan infak etmesi önem arz etmektedir.

Muhabbet, sabır, tasfiye, tezkiye ve infak terbiyesi ile kemâle erme yolculuğuna akan insan, merhamet timsali olabilmek uğrunda bir diğer aşama olan hâl dili konuşmaya, güçlü bir iletişim kurmaya, tatlı ifadelerle bürünmeye, etkileyici bir üslup edinmeye çalışır. Merhamet ehlinin dili bal gibi tatlı olur. Merhamet ehliyle sohbet, dinleyenlere huzur verir.

1.7.7. Gönül Dili

Haccın kabul edilmesine sebep olan ibadetlerin ne olduğu hakkındaki bir soruya Peygamberimiz (sav); “Yemek yedirmek ve tatlı dil”¹⁶⁶ diye cevap

¹⁶³ Yunus Emre, *Divan*, 87.

¹⁶⁴ Yunus Emre, *Divan*, 139.

¹⁶⁵ Yunus Emre, *Divan*, 17.

¹⁶⁶ Ahmet b. Hanbel, el-Müsned, 4622.

vermiştir.¹⁶⁷ İkrâm ve hoşsohbet gönüllerin fethine vesile olur. Kabul olmuş yani mebrûr Hac, kişinin annesinden doğmuş gibi günahları silinir.

Gönülden gönüle bir pencere¹⁶⁸ olduğunu söyleyen Mevlânâ'ya göre kişi, insan olma kalitesini ancak sevgi ile yaşayabilir. Ona göre sevgiden acılıklar tatlılaşır, sevgiden bakırlar altın kesilir, sevgiden tortulu ve bulanık sular arı duru bir hâle gelir, sevgiden dertler şifa bulur ve sağlığa kavuşur, sevgiden ölümler dirilir ve sevgiden padişahlar kul olur.¹⁶⁹

Ahmed Kuddûsî (ö.1849) *Divanı*'nda; gönüllere tecelli eden Allah'ın (cc) kendi güzelliklerini sevdiği kulunda görünür kıldığından bahseder. Gönül kırmak ve insanlara karşı kötü muamelede bulunmak, Allah'a karşı işlenmiş en büyük günahtır. İnsanlara karşı şefkatli olmak marifet ilminin bir sonucudur. Kişi kalbini zikirle beslerse insanı sevmek ve ona saygı duymak Allah'ı (cc) sevmenin ve O'na saygı duymanın bir yansımasıdır.¹⁷⁰

Sohbetin üç kısmını belirten İmam Kuşeyrî, büyük olanlarla sohbette hizmete, küçük olanlarla sohbette şefkatle muameleye, denk olanlarla sohbette güzel ahlâka dikkat çekmiştir.¹⁷¹ Müslüman, insanlarla olan iletişimde hizmet, merhamet ve diğerkâmlık hasletlerini şiar edinmelidir. Karşıdakinin gönlüne girmek bu hasletlerden biriyle gerçekleşmektedir. Samimiyetimizden emin olan kişinin gönlünü yapmak, gönlüne girmek daha kalıcı olacaktır.

Sohbet ederken şefkatle, motive edici, yumuşak, candan ve samimi bir şekilde güzel sözlerle, hikmetli konuşmak insanların arasındaki merhameti ve muhabbeti artırır. Sahabe, Peygamberimizle (sav) konuştuğunda veya sohbetinden sonra hayat bulur, onun sesiyle yumuşar, onun görülmesiyle etrafa muhabbet ve gülümseme saçılır, Allah'ı (cc) hatırlatır. Onun terbiyesiyle insanlar hidayete erer, kötü ahlâklarından vazgeçer, güzel işler yapmak için yarışır, huzur ve sükûn bulurlar.

¹⁶⁷ İmam Gazâlî, *Kalplerin Keşfi*, 558.

¹⁶⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/359.

¹⁶⁹ Nuran Çetin, "İslâm Tarihinde Birlikte Yaşama Ahlâkına Tasavvuf Düşüncesinin Katkısı (Hacı Bektâş-ı Velî, Mevlânâ ve Yûnus Emre'den Örnekler)", *The Journal of Academic Social Science Studies* 36 (2015), 290.

¹⁷⁰ Ali Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007), 201.

¹⁷¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 322.

İnsan sosyal bir varlıktır. Bireysel olarak kemâl kesbetmesi uzlet halvet ve riyazetle ferdî boyutta gelişimini sağlayan dervişin sosyal varlık olarak toplumsal görevlerini de yerine getirmesi gerekmektedir. Bu yüzden merhameti kemâle erdirmek için sohbetle, şefkatini göstermeli veya şefkat içeriklerine muhatap olmalıdır. Bu minvalde merhameti besleyen bir diğer unsur fütüvvet ahlâkıdır. İnsanın kendisiyle, Rabbiyle ve çevresiyle barışık olmasının yolu fütüvvet kemerini kuşanmasından geçmektedir.

1.7.8. Fütüvvet

Gençlik, yiğitlik ve mertlik anlamına gelen fütüvvet kelimesi, terim olarak; “Fedakarlık, mertlik, herhangi bir karşılık beklemeden başkalarının hak ve menfaatini kendisinden önde tutması, herhangi bir karşılık ve ödül beklemeden başkalarına yardım ve iyilik etmek”¹⁷² anlamlarına gelmektedir.

Fütüvvet ehlini, Hz. Peygamber’in (sav) hayatını kendilerine yaşam felsefesi olarak görmüş insanlar olarak nitelendirebiliriz. Gençlik denildiğinde her zerresinde Muhammedî nur görülen ve bu minvalde yaşamını sürdürmeye çalışan insanlar akla gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de ki diğer peygamberlerin sıfatlarıyla vasıflanan seçkinlerdir.¹⁷³ Hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır. “Kim bir müminin dünya sıkıntılarından birisini giderirse, Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarından birisini giderir. Kim mümin kardeşinin ayıbını örterse, Allah da onun dünya ve ahirette ayıplarını örter. Bir kul, din kardeşinin yardımında bulunduğu sürece, Allah da onun yardımında olur”¹⁷⁴ Bu hadiste fütüvvet ehlini hizmete koşturacak müjdeler içermektedir. Dünya ve ahiret iyiliklerine muhatab olmak için çevremizdeki durumların farkında olup yardım etmek için merhametle koşmak gerekmektedir.

Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (ö.412/1021), *Tasavvufta Fütüvvet* adlı eserinde fütüvvet ehlinin kendine itaat edene de isyan edene de şefkatli davranması gerektiğini ifade etmiş, sonrasında da şu olayı anlatmıştır: Ma’rûf-i Kerhî (ö. 200/815) ve ashabı Dicle kenarında otururken, kayıkta eğlenen gençleri görmüşler. Müridleri, Ma’rûf-i Kerhî’den Rablerine isyan eden şu gençlere beddua etmesini

¹⁷² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 107.

¹⁷³ Ali Tenik, “Hz. Peygamberin Hayatını Şiar Edinen Tasavvufun Genç İnsanı: Fetâ”, *I. Şanlıurfa Uluslararası Mevlîd-i Nebî Sempozyumu*, (2018), 186.

¹⁷⁴ Ebû Dâvud, Edeb, 60.

istemiştir. O ellerini kaldırıp; “Dünyada sevindirdiğin gibi ahirette de sevindir.” demiştir. Yanındakilerin “Beddua edersin diye beklemiştik.” sözü üzerine onun cevabı; “Kardeşlerim! Eğer Allah onları ahirette sevindirirse onların tevbesini kabul eder.”¹⁷⁵ olmuştur. Çünkü fütüvvet toplumsal kalkınmayı, hep birlikte iyi olmayı öğütlemektedir.

Civanmertlik, üç çeşmeli bir denizdir. Bunlar, cömertlik, merhamet ve yalnız Allah’a muhtaç olma deryasıdır.¹⁷⁶ İyilik etmede, davada geri adım atmamak olan fütüvvet ahlâkı, sertlikle ve duyarsızlıkla değil, cömertlik ve şefkatle olmalıdır. Her gün Allah’a (cc) olan muhtaçlığının, gün gelecek kendisinin de başkalarına muhtaç olacağını bilerek merhametli davranmaktır. Gerek yakın çevresine gerekse başkalarına mertlikle, merhametle ve heyecanla koşarak hizmete devam etmektir.

Gencin dürüstlüğüyle doğruları ifade ederken cesaretiyle, konfor alanından vazgeçişiyse ashab-ı kehf¹⁷⁷ gibi olmasıdır. Davasında geri adım atmadan iyilikleri, fedakarlığı ve merhametiyle örnek gösterilen birey olmasıdır. Hizmet, en güzel fütüvvet ahlâkıdır.

1.8. Merhametin Yansıyış Biçimleri

Merhametin beslendiği güçlü temelleri öğrendikten sonra, hayatımıza yansıyış biçimlerini görmek, merhameti kavrayabilmek ve devamlılığını sağlayabilmek için son derecede önemlidir. Allah’ın (cc) aramıza koyduğu merhamet ve ülfetin güzel yanlarını bilmek, bizi güzel ahlâka teşvik eder. Bu yüzden merhametin yansıma biçimlerini; uhuvvet, hizmet, dayanışma, kurbîyet, tevâzu’ ve dua başlıklarıyla ifade etmeye çalışacağız.

1.8.1. Uhuvvet

“Mü’minler ancak kardeşirler. Onun için (herhangi bir anlaşmazlıkta)iki kardeşinizin arasını düzeltiniz ve Allah’tan korkun ki, rahmete şâyân olasınız.”¹⁷⁸ âyetinde İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), kardeşlik kelimesi üzerinde durmuş

¹⁷⁵ Muhammed b. Hüseyin Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977), 62-63.

¹⁷⁶ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, 728.

¹⁷⁷ Khef 18/9-10.

¹⁷⁸ Hucurât 49/10.

ve kavramı şu şekilde açıklamıştır. Aynı anne ve babadan doğan kişiler için kardeş ifadesi kullanılırken âyette ki kelimenin tekil olarak kullanılmadığını, bu nedenle “ehaveyn” kelimesinin neseb bağından daha güçlü bir bağ olan iman ve muhabbet bağıyla perçinlenmiş dostluğun ileri boyutu olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁹ Allah’ın merhametini istiyorsak birlik ve beraberlik içinde, muhabbetle, birbirimize daha hassas davranılmak gerektiğini ifade etmektedir. Bu muhabbet bağının kurulmasının istemek, iyiliğin ve merhametin peşinde koşmak ve herhangi bir ayrılığa mahal bırakmamak olarak da düşünülebilir.

“Eğer insanın şekli ve sureti aynı olsaydı, Hz. Ahmed (sav) ile Ebû cehil bir olurdu, aralarında fark olmazdı.”¹⁸⁰ diyen Mevlânâ, iki akrabanın cennetle cehennem arasındaki fark kadar uzak olduğunu ifade etmiştir. Önemli olanın kan veya süt sıhriyeti değil, din ve gönül bağı olduğunu, bunun ise zulme değil, sevgiyle birlikte merhamete götüreceğini anlayabiliyoruz.

Hz. Peygamber’in (sav) örnek gösterdiği kardeşlik; namazlarda, zorluklarda, ensar ve muhacir arasındaki ilişkide, Kureyş ile yapılan savaşlarda, açıkça sahabenin davranışlarında görülmektedir.¹⁸¹ Şekil ve suret müslümanlar için önemsenmemiş, gerçek olan din kardeşliği olarak benimsenmiştir.

Bir bedenın uzuvları olarak tarif edilen kardeşlik, sadece maddi sıkıntılarına destek vermek değil, aynı zamanda kardeşinin dertlerine, yalnızlığına ve bunalımına da devâ olmaktır. Şu koca dünyayı paylaşan kardeşler, acı veya tatlı günlerinde birbirlerine destek olurlar. Bu yüzden sûfîlerin gönülleri engin, dergâhları esenlik vericidir. Muhtaç olan veya olmayan kim gelse, rahatlıkla kendine bir yer bulur. Özellikle ümmetin zor günlerinde, gerek sosyo-ekonomik gerekse siyasi çalkantı dönemlerinde, olandan veya olmayandan vererek kardeşlik düsturuna örneklik teşkil etmişlerdir.¹⁸²

Abdullah İbn Mübarek’e (ö. 181/797) insandaki en faydalı özelliğinin ne olduğunu sormuşlar. Tam akıl, o yoksa güzel ahlâk, o da yoksa danışabileceğın merhametli biri, o da yoksa sürekli susmak, o da bulunmazsa hemen ölmek cevabını

¹⁷⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân -Kur'ân Meâli ve Tefsiri-*, 19/348-150.

¹⁸⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/61.

¹⁸¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/180-250.

¹⁸² Kadir Özköse, “Vahdette Kesreti Kesrette Vahdeti Görmek”, *Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi Somuncu Baba* 14/88 (Şubat 2008), 24.

vermiştir.¹⁸³ Kişiyi zor veya kolay her durumda kurtaracak olan aklı, ahlâkı ve çevresidir. Çevremizde akıl danışabileceğimiz çok kişi olur belki ama şefkatli kişilerin olması daha önemlidir. Kişiyi maddi veya manevi alanda kurtaracak yegane çıkış kapısı şefkat ve merhamet ortamıdır.

Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö. 243/857)'nin faydalanacağı üç özelliğin, vefalı, merhametli ve koruyan (siyanet) dost olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁴ Sosyal bir varlık olan insan için dostunun kim olduğu doğru yolu bulması veya doğru yolda kalması için kıymetlidir. Dostun meziyetleri kişiye fayda veya zarar verebilecek durumlar oluşturur. Dosttan beklediğimiz merhamete biz de sahip olmalıyız.

Mevlânâ, *Mesnevî*'de Hz. Muhammed'in (sav) ümmetinin merhamet edilmiş ümmet olduğunu vurgulamak amacıyla, "Merhamet edilmesini istiyorsan merhamet edilenlerle beraber ol yani Hz. Muhammed'in ümmetiyle."¹⁸⁵ ifadesini kullanmıştır. Ümmete uyup cemaat şeklinde davranmanın, yani birlik içinde olmanın, merhamete vesile olacağını ifade etmiştir. Bu dünyada fitneler, depremler, ölümler ve belalar gibi imtihanlara düşürülürken Hz. Peygamber'in (sav) sünnetine uygun davranmak, merhamet vesilesidir.¹⁸⁶

"Erenlerin himmetini ben bana yoldaş eyleyem

Her kancaru varır isem cümle işim hoş eyleyem."¹⁸⁷

Şiirinde Yûnus Emre, müslümanların kardeşlik ruhuyla birbirine yardım etmesini zor işlerinin müspet şekilde tamamlanacağını ifade etmektedir. Dine hizmet etmek ancak ve ancak bütün İslâm âlemindeki müslümanların aynı gaye etrafında birleşip aynı duygularla ümmet-i İslâm'ı ve şariatlarını her türlü tehlikeden korumak ve zafere ulaştırmakla mümkündür. Müslümanlar arasında, aile bağı gibi merhamet bağıyla perçinleşecek sıcak ve içten güçlü bağlar kurulup, birlik ve beraberlik sağlanacaktır.¹⁸⁸ Nasıl kardeşler arasında makam, para ve şöhret gibi durumlar kıskançlık değil iftihar duygusu beslemeye vesile ise, merhametle yoğurulan uhuvvet ruhu, sevgi ve dostluk getirir. Cemaat olma, ümmet bilinci oluşturup düşenin elinden

¹⁸³ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, 253.

¹⁸⁴ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, 307.

¹⁸⁵ Rumi, *Mesnevî*, 6/38.

¹⁸⁶ Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 11/166.

¹⁸⁷ Yunus Emre, *Divan*, 197.

¹⁸⁸ Kadir Özköse (ed.), *Tasavvuf El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 388.

tutmayı, şefkatle kaldırmayı öğütler. Bu durum ahilik teşkilatında çok güzel biçimde işletilmiştir. Sûfiler ahiliği ulaşılması gereken üst mertebe olarak görmüşlerdir. Ustanın baba veya abi samimiyetinde işi öğrettiği, düşenin elinden merhametle tutulduğu, gündüz iş, gece gönül eğitimiyle uğraşılan sosyal bir okul ortamına dönüştürmüşlerdir.¹⁸⁹

Tasavvuf tarihinde şahit olunduğu üzere, şefkat ve merhamet düsturuyla vahdet anlayışının temel prensip olarak görülmesi yani din, dil, ırk, mezhep ve kabile gibi ayrıştırmaların olmaması, tarikatların birleştirici rolünü zirveye taşımıştır.¹⁹⁰ Kişisel menfaatlerin önüne cemaat ruhunu koyan, sevgiyi çözümlemiş, kendi içindeki huzura ulaşmış ve bu huzuru merhametle çevresine yansıtan kişi, Allah’a kurbiyet sağlayıp eşyaya Hak nazarıyla bakma seyrindedir.

1.8.2. Kurbiyet

Kurbiyet, Allah’a itaat ve her daim onunla birlikte olma hâli, O’na olan yakınlık olarak tanımlanır. Kurbiyeti anlayabilmek için iman, tasdik, ihsan ve tahkik kavramlarını anlamak gerekir. Ayrıca zaman, yer, mesafe, mevki ve nisbiyet gibi durumların inceleyerek yaklaşılmalıdır.¹⁹¹ Bize bizden yakın olan,¹⁹² her yaptığımızı bilen ve her an bizimle olan,¹⁹³ mevkisine ibadetlerimizle yaklaştığımız¹⁹⁴ âyetleriyle yaratıcımıza çok yakın olduğumuz, ancak bunu anlayamadığımız anlaşılmaktadır. Yakınlığı fark etmemize engel olarak en başta iman ve ibadetle ilgili eksikliklerimiz, daha sonra da emir ve nehiylere uymamak, nefis ve kalple ilgili hususlar sayılabilir. İman edip, merhametli davrananlar, Allah’a (cc) yaklaşma yolundlardır.

Kuşeyrî, yakınlığın Allah’ı (cc) tenzih ederek vasıl ve fasıldan ayrı tutulması gerektiğini, Allah’ın (cc) zatına değil sıfatlarına ve faziletine yaklaşma olarak anlamının daha doğru olacağını “Dünyada kurbiyet irfân olup, ahirette kurbiyet Cemalullah’ı temâşâdır.” cümlesiyle ifade etmektedir.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 340-342.

¹⁹⁰ Halil İbrahim Şimşek vd., *Tasavvuf Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*, thk. Adnan Demircan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 125.

¹⁹¹ Süleyman Ateş, “Kurb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 432.

¹⁹² Vakıa 56/85.

¹⁹³ Hadid 57/4.

¹⁹⁴ Alak 96/19.

¹⁹⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 135.

Eşyaya merhametle yaklaşan kişinin aklında ve kalbinde yaratıcıya verdiği değer olduğundan, her yaptığını Allah (cc) rızası için yaparak Allah’a (cc) yakınlığı artar. Muhtaç birini gördüğünde, Allah’ın (cc) kendisini bu göreve tevdi ettiğini düşünür, yapacağı fiille Cemalullah yolunda bir adım daha atacağını hayal eder. İş ve eylemlerinde her an Allah(cc) ile olduğunu var sayıp, kötülüğü de iyiliği de, zorluğu da kolaylığı da ondan gelen bir lütuf olarak düşünür.

Çalış tevhide gâfil olma birden zikr-i Mevlâdan

Bu Kuddûsî ider nushı sana hem cümle yârâna¹⁹⁶

Mısralarında Kuddûsî Ahmed Efendi (ö.1849), ne kazandıysa Allah’a yakınlıkla kazandığını, Allah (cc) dostlarının sabrederek, şükrederek, insanlara ve diğer varlıklara iyilik yaparak, tevekkül, rıza ve tevâzu ehli olarak, hakkı birleyerek Allah’ın muhabbetini kazandıklarını ifade etmiştir.

Allah (cc) ile ünsiyet kurmuş kişi, ilahî aşk içinde insanlara karşı daha hassas olup, bütün varlıklara şefkat kollarını açar. İyilik, merhamet, lütuf ve sevgiyi niçin gösterdiğinin farkındadır. Allah (cc), bu kişilerin gönlündeki kibri ve gururu silip atarak, kişinin psikolojik hastalıklarından arındırır. Bu yüzden varlığa karşı merhametli davranır. Eşyayı incitmediği gibi eşyaya karşı muhabbetle doludur. Her yapılan iş veya edilen niyet, Allah’a (cc) kurbiyette veya aradaki perdeleri kaldırma yolunda bir adımdır. Perdeler kalktıkça kesret denizinde yok olup, çevresinde olup bitenlere Hak nazarıyla bakabiliriz. İşte bu noktada şah damarımızdan yakın olma¹⁹⁷ âyetini anlayıp hissedebiliriz. Böylelikle ilmel yakînden hakka’l-yakîne ulaşıp, hakikat kapısı aralayabiliriz.

1.8.3. Teâvün

Yardımlaşma anlamına gelen, tasavvuf yolunda hedeflenen gayenin (muhabbetullah veya marifetullah) bazen bidayetinde, bazense nihayetinde karşılaşılan hizmet ahlâkı olarak da ifade edilen bir kavramdır.

“Allah’a kulluk edin, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, yakınlarla, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki

¹⁹⁶ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 129.

¹⁹⁷ Kâf 50/16.

arkadaşa, yolcuya ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin.”¹⁹⁸ âyetiyle mutlaka yardımlaşmamız gereken kimseler zikredilmiştir. Bu insanlarla olan ilişkilerimizde, onlara yönelik tutum ve davranışlarımızda, mutlaka merhametli olmamız gerektiğini söylemek mümkündür.

Peygamberimiz (sav) buyuruyor ki “Kim müslüman kardeşinin bir hacetine koşarsa, işi görsün ya da görmesin Allah onun geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affeder ve kendisine iki Berat yazar. Biri cehennemden azad, diğeri münafıklıktan kurtulmak içindir.”¹⁹⁹ Merhamet timsali Hz. Peygamber (sav), bu hadisinde yardımlaşma ahlâkının üzerinde durmuş, yardım eden kimselere Allah (cc) rızasını ve hesapsız cennet ödülünü müjdelemiştir.²⁰⁰

Mürşidler müridlerine, hizmet ödevi verirler. Bu ödevin öncesinde ve sonrasında yaptıkları sohbetlerde kıssalardan da yardım alarak müridlerin eğitimlerine devam ederler.²⁰¹ Şehâbeddîn Sühreverdî’nin (ö. 632\1234) tarikat ve tasavvuf adabını anlatmak için ele aldığı kitaplardan biri olan *İrşadü’l-Müridîn*’de bulunan nasihatlerden biri; muhtaçlara hizmet etmesi, onlardan gelen cefalara sabretmesi, canını onlara adaması ve hatta özür dileyceği bir eylemde bile bulunmamasıdır.²⁰² Bu öğüt, muhtaçlara karşı merhametin nasıl bir olması gerektiğini özetlemektedir. Birine merhametli davranırken yardımlaşma anında olduğu kadar, öncesinde ve sonrasında da üst düzey bir bilinçle hareket edilmelidir.

Ebü’l-Hasen el-Harakânî (ö. 425/1033) aile bireylerine yapılan yardımın Allah (cc) nezdindeki önemini vurgulamak amacıyla şu kıssayı anlatır : “İki kardeş vardı. Bir de anneleri. Her gece nöbetleşerek kardeşlerden biri annenin, diğeri Allah’ın (cc) hizmetiyle meşgul olurdu. Allah’ın (cc) hizmetiyle meşgul olan kardeş, Rabbine hizmet ettiği için memnundu. Bir gün, kardeşine, “Bu gece de Allah’a (cc) hizmet hakkından benim için feragat et” dedi. O da, “Peki, öyle olsun” dedi. O gece Allah’a (cc) hizmet yolunda başını secdeye koydu. Bir rüya gördü. Bir ses, “Kardeşini affettik, seni de onun hatırı için bağışladık” dedi. O, “Ama ben Allah (cc)

¹⁹⁸ Nisâ 4/36.

¹⁹⁹ İmam Gazâlî, *Kalplerin Keşfi*, 384.

²⁰⁰ Taberani, *Evsat*, 3352.

²⁰¹ Şihâbuddîn Sühreverdî, *İrşadü’l-Müridîn Müritleğîn Temel Öğretileri*, çev. Mehmet Emin Fidan (İstanbul: Hacegân, 2000), 157-158.

²⁰² Sühreverdî, *İrşadü’l-Müridîn Müritleğîn Temel Öğretileri*, 219.

hizmetinde, o ise anne hizmetinde bulunuyor, beni onun ameli sayesinde mi bağıslıyorsunuz?” dedi. Ses, “Evet öyle, zira senin yapmış olduğun işe bizim ihtiyacımız yok; kardeşinin yaptığı hizmeti ise annenin mutlak ihtiyacı var!” dedi.²⁰³ En yakınımızdakilerden başlayarak ihtiyacı olanlara yaptığımız yardım, nafile ibadetlerden Allah’ın rahmet ve merhametini celbetmede daha üstün olabilir.

Yûnus Emre gayrimüslim veya müslüman diye ayırt etmemiş, insanın gönlünü ilahî nazargâh olarak görmüştür. Hatta yaratılan her varlığın iyiliğe, yardımı ve merhameti hak ettiğini tasvir etmiştir.²⁰⁴

“Sakın iyilik adetini hiç kimseye karşı kesme.

Elinden geldikçe ve günler birbirini kovaladıkça.

Allah'ım sana yaptığı ihsanı hatırla.

Çünkü o başkalarını sana muhtaç kıldı seni başkalarına değil.”²⁰⁵

mısralarında özetlendiği üzere, halka hizmet Allah’a hizmettir düsturuyla, merhametin ürünü olan yardımlaşmayı, her zaman, kesintisiz olarak, tüm yaratılana karşı ihmal etmemeliyiz. Bunun doğrudan ve dolaylı örneklerini medeniyet tarihimizde de çokça görmekteyiz. Merhamet ve ihsan amacıyla, yardımlaşma ve hizmet düsturuyla, medeniyet coğrafyamızın dört bir yanında kurulmuş olan vakıf, tekke, han, cami, külliye gibi eserlerle çokça karşılaşmaktadır. Veren elin görülmemesi için sadaka taşları icat edilmiş, bu yolla psikolojik olarak da verenin kibirlenmemesi, alanın gururunun incinmemesi sağlanmıştır.

1.8.4. Tevâzu

İbn Semmâk’ın (ö. 183/799), tevâzuyu “Kendini hiç kimseden faziletli görmemendir. Gördüğün herkesi içten içe kendinden üstün görüp, merhametini umup, duasını isteyip, onun duasıyla sendeki dert, bela ve musibetlerin uzaklaştırılacağını düşünmendir. Tevâzunun diğer yönü de tanıdıklarına sevimli olman, kendileriyle oturup kalktıklarını tahkir etmemen, huzuruna vardığın kimsenin

²⁰³ Attar, *Evliya Tezkireleri*, 805.

²⁰⁴ Osman Türer, “Onüçüncü Asırda Anadolu’da Tasavvuf ve Yunus Emre”, *Diyanet İlmi Dergi* XXVII/1, Özel Sayı (1991), 98.

²⁰⁵ İmam Gazâlî, *Kalplerin Keşfi*, 385.

yanında çok uzun kalmamandır.”²⁰⁶ şeklinde tanımladığı *El-İbâne* kitabında aktarılmıştır. Tevâzunun Allah’a (cc) bakan veçhesi, insanın kendi acziyetinin farkında olması durumudur. Diğerlerine bakan veçhesi ise başkalarını tahkir etmemesidir.²⁰⁷

Tevâzu, islamiyeti anlamak ve hakkıyla yaşamak için çok kıymetli bir köşe taşıdır. İnsanın nefesine zor gelen, ancak acziyetini anladığında öğrenebileceği bir kabiliyettir. Toshihiko Izutsu’ya (ö.1993) göre Hz. Peygamber’e (sav) inanmayan ve ona karşı merhametsiz davranan cahiliye dönemi Araplarının temel gerekçeleri, şeref diye ifade ettikleri kibirleridir. Merhametin, iyiliğin ve mütevaziliğin olduğu bir sistemi kabul etmek istemediklerinden Müslüman olmamışlardır.²⁰⁸ İnkâr edenlere bu açıyla bakınca, kendi kurallarını putlar vasıtasıyla kendileri koyan, güçsüz ya da fakir olanı ezen ve köleleştiren bir sistemden, hakkaniyet, merhamet ve mütevazilik ölçüsünde davranmaları gereken bir sisteme geçmeyi nefislerine kabul ettirmelerinin zor olduğu aşıkardır.

Muhasibî (ö. 243/857), kişinin ilminin artıp kendisinin zararına olan durumları anladığında aşağılık nefsinin öğreneceğini, ancak o zaman tevâzusunun, merhametinin ve takvasının artacağını ifade etmiştir.²⁰⁹ İlim cahilliği azaltır, insanın ne kadar az şey bildiğini farketmesini sağlar. Asıl ilim sahibi karşısında acziyetini kabul ettirir. Bu da kibrin önüne geçip mütevazılığa götürür. Aynı zamanda, diğer insanlarla olan ilişkilerinde de yumuşak huyluluğa yönlendirir. Kendi acizliğini gördükçe merhameti artar. Yaratılana yalnız Allah rızası için yaptığı iyilikler Allah’ın merhametini de celbeder. Merhametin varolması için tevâzu gereklidir. Aksi durumda kibir kişiyi yapacağı güzel işlerden uzak tutacaktır.

1.8.5. Kanaat ve Şükür

Elindekiyle yetinip başkasının malında gözünün olmaması olarak tanımlanan kanaat,²¹⁰ gönül zenginliğinin bir göstergesidir. Şükür ise Allah’tan gelen

²⁰⁶ İbn Fûrek, *El-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn*, 282.

²⁰⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 197-199.

²⁰⁸ Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 189-190.

²⁰⁹ el-Muhâsibî, *er-Ri’âye Kalp Hayatı*, 2/420.

²¹⁰ Mustafa Çağrı, “Kanaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/289.

nimetlerden dolayı söz ve fiille minnettarlığını ifade etme anlamına gelmekte olup kulun yaratana karşı acziyetinin şahitliğidir. Kuşeyrî şükrü tanımlarken Ebu Bekir Verrâk'ın (ö. 280/893) “Şükür, kulun nimeti vereni görmesi ve ona karşı hürmetini muhafaza etmesidir.”²¹¹ sözünü nakletmiştir.

İnsanın sahip olduğu fiziksel, ruhsal ya da sosyal özelliklerine, mal, mülk ve imkânlarına kanaat etmesi ve Allah (cc)'ye şükretmesi, yaratanın merhametini anladığının işaretidir. Yoktan var olan, dokuz ay anne karnında büyüyüp ancak kendi başına nefes alabilecek kabiliyete kavuşan, ömrü boyunca binbir çeşit nimete erişen insan, Allah'ın (cc) merhametinin varlık âleminde en özel tecellisidir.

Kuşeyrî, “Şeref tevâzudandır. İzzet takvadan, hürriyet de kanaattandır.”²¹² ifadesiyle kanaat etmenin insanı özgürleştireceğini söylemektedir. Allah yolunda seyr-i sülûk etmek için özgür olmak gerekir. Paraya, makama, yeme içme gibi süflî arzulara bel bağlamamak, verilene ve verilmeyene rıza göstermek gerekir. Bunun için insanoğlunun kanaat etmesi gereklidir.

Alanın da verenin de gördüğü iyiliklerde minnettarlığını şükredip başta Allah'a (cc) sonrasında karşısındaki kişiye ifade etmesi nankörlüğün önüne geçtiğinden şefkatte önemli bir adımdır. Nimetin artması ve bereketlenmesi için gereklidir.²¹³ Gönül zenginliği ile ihtirassız alınan malın bereketli olduğunu ifade eden Hz Peygamber (sav), ihtirasla alınan malın bereketsiz olduğunu nefsi doyumsuzluğa götürdüğünü söylemiştir.²¹⁴

Kanaat ve şükür, insanın kişiliğini koruyan, geliştiren ve huzurlu bir hayat için olmazsa olmaz erdemlerdir. Kişi nimeti Allah'tan bilir, kanaat edip şükreder. Bu kanaata götüren adımlardan birini Hz Peygamber (sav). “Sizden biriniz mal ve yaratılış itibariyle kendisinden üstün olan kimseye bakarsa, ardından kendinden daha düşük derecede olana baksın.”²¹⁵ hadisiyle açıklamıştır.

Ayrıca, kanaat anlayışı soyut ahlâkî bir kavramken pratiğe geçmiş şekli zühddür. “Haramda zühd yapmak vacibdir. Helalde ise fazilettir. Zira kul sabırlı

²¹¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 215.

²¹² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 199.

²¹³ İbrahim 14/7.

²¹⁴ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Zekat”, 750.

²¹⁵ el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Rikâk”, 2109.

olduğu, Allah'ın kendisine taksim buyurduğuna razı bulunduğu ve elindekiyle kanaat ettiği hâlde malın azlığı, fazlalığından ve dünyaya daldığından daha iyidir.”²¹⁶ ifadesi ile Kuşeyrî, az ile yetinmenin daha hayırlı olduğunu bilmek farzlar için net olduğunu, asıl zor olanın, meşru şeylerden vaz geçilmesi olduğunu belirtmiştir.

1.8.6. Dua

Tövbe, istiğfar, istek ve yüceltme anlamlarına gelen dua, Allah'a hamdüseneda bulunma, acizliğimizi Allah'ı (cc) takdis ederek pratiğe dönüştürmektir.²¹⁷ Aynı zamanda merhamet göstergesidir. Çünkü insan merhamete ihtiyacı olduğunda ya da merhamete ihtiyacı olan biriyle karşılaştığında dua eder. Gücümüz de imkânlarımız da sınırlıdır. Sınırsız güç ve kudret sahibi olan Allah'a (cc), dualarımıza merhametimizi canlı tutmaya çalışırız

Hiz. Peygamber'in (sav) ümmetine Allah'ın merhametle muamele etmesi için dua etmesi ve dua istemesi buna örnektir. *Tezkiretü'l-Evliya*'da dua istemesiyle ilgili kısım dikkat çekmekte ve Hiz. Peygamber'in (sav), annesine merhametiyle meşhur olmuş Veysel Karanî'ye (ö. 37/657) hırkasını Hiz. Ömer ve Hiz. Ali (ram) ile gönderdiği ve dua istediği geçmektedir. Ümmetin affolması için kenara geçip dua ettiği, niyazda bulunduğu ifade edilmiştir.²¹⁸

Mesnevî'de merhamet ve yardım konusunda gücü yetmeyen Dekukî'nin duasından bahsedilir. İmamlık yapmak için namaza durduğu esnada, sahilde bulunan bir gemide, insanların gece karanlığı ve dev dalgalar nedeniyle feryat figanda bulunduğunu duyan Dekukî, arkasındaki cemaate rağmen merhametinden kalbi sızlayıp gözyaşları ile duaya kendini öylesine vermiştir ki, selam verip arkasına döndüğünde kimseleri görmemiştir.²¹⁹ Merhametle gözyaşıyla yapılan duanın rahmeti celbettiği ve müslümanın müslüman kardeşi için ettiği duanın rahmet vesilesidir. Aslında Mevlânâ, duanın da icabet edenin de Tek olduğunu, zorda kalanlara gözyaşıyla içtenlikle yapılan duanın ve sonrasında gemidekilerin

²¹⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 165.

²¹⁷ Süleyman Uludağ, “Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/535.

²¹⁸ Attar, *Evliya Tezkireleri*, 57-60.

²¹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/185-186.

kurtuluşunu gözümüzün önüne getirmiştir. Ermişlerin duası, Allah'ın merhamet kapılarının açılması olarak belirtilmektedir.

1.9. Merhameti Engelleyen Unsurlar

Bedenin hastalandığı gibi nefsimiz veya ruhumuz da hastalanabilir. Modern dönemde dünyevileşme girdabından dolayı gurur, kibir, hırs, kanaatsizlik, şiddet gibi birçok manevi hastalık zuhur etmektedir. Bu hastalıklar müslümanda bulunması gereken merhamet gibi güzel hasletlere engel olmaktadır. Bunların çözümü dini ve ahlâkî öğretilerdedir. Bu hastalıkların şifasını maneviyatta arayan insanlara en güzel ilaç olarak Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet merkezli olan tasavvufur. Tedavide öncelik hastalığın tespitidir. Bu nedenle merhameti engelleyen kasvet-i kalbi ve kötü ahlâk ile ilişkili manevi hastalıkları (haset, cimrilik ve açgözlülük, karşılık beklemek, benlik duygusu ve kibir) anlamak önem arz etmektedir.

1.9.1. Kasvet-i Kalb

Değiştirmek, dönüştürmek anlamına gelen kalb, tasavvufî olarak bilgi ve düşüncenin kaynağı veya aracı olan ilahî tecelligâhtır.²²⁰ Kasvet-i Kalb, kalplerin taşlaşması, katılaşması olarak tanımlanmakta, içine hiçbir şey kabul etmeyen değişime ve güzelleşmeye kapalı kalp olarak tasvir edilmektedir²²¹.

Kalp, melekten ve şeytandan gelen iki yönlendirmenin mücahede alanıdır.²²² Kişi gönlüne dünyalık alır, dünyalığa göre yaşar ve günahlarla hayatını geçirirse kalpteki savaşı şeytanî düşünceler kazanır. Günahlarla, isyanlarla ve gafletle meşgul olan insanın kalbi zaman içerisinde kuvvetini kaybeder. Yaratılışında var olan güzel ahlâkı ve vicdanı, geri planda kalır, nefsani ve şeytani karaktere dönüşür. Gazâlî'nin vurguladığı “Katı kalplilerde öfkenin, faziletin ise merhametlilerde hakim olması”²²³ ifadesi, kasvet-i kalp ve merhamet arasındaki ilişkiyi özetlemektedir.

Tarih, birbirini acımasızca öldüren insanların tiyatro gibi izlendiği arenaları, merhametsizliğin mekanları olarak kaydetmiştir. Vahşi hayvanlara yem edilerek

²²⁰ Süleyman Uludağ, “Kalb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001), 24/229.

²²¹ Bakara 2/74.

²²² Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, 3/131-132.

²²³ Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, 3/693.

cezalandırılan insanları seyretmiştir. Boğa güreşleri hala devam etmektedir. Kalbin işlevselliği ancak merhamet duygusuna bürünerek sağlanır. Merhametsiz kalbin ilk kurbanı yine kendisidir. Acımasız kalbi hiçbir maddiyat huzura erdiremez. Kişinin nefesine itaat ile ruhun ihtiyaçlarını yerine getirmeyerek, demir kafese kapatıp özgürlüğünü elinden alması büyük bir merhametsizliktir.²²⁴ Kalbin katı ve kapalı olması güzel hasletlerden biri olan merhameti hissetmeye engel olmaktadır. Kalpte kaybedilen savaşın davranışa yansımış şekli kötü ahlâktır.

1.9.2. Kötü Ahlâk

Merhamete engel teşkil eden diğer bir adım ise ahlâkın kötü olmasıdır. Kötü ahlâk sahibi kişinin kalbi dar bir mekana benzetilmekte ve dar kalbin kişiyi kötülüğe hapsedtiği ifade edilmektedir.²²⁵ Kötülükle hemhal olan insan adeta bir bataklığa saplanmış. Merhamet gibi güzel hasletlere yaşamında yer vermek onun için zor ve gereksizdir. Bataklığın içinde olduğunun farkına varması bataklıktan çıkmak için elbette ilk şarttır, ancak yardım almadan kurtulması mümkün değildir. Doksan dokuz kişiyi öldüren merhametsiz, kötü ahlâklı birinin nasıl kurtuluşa erdiğini anlatan Hz. Peygamber (sav), onun kötü olan çevresinden ayrılıp iyileri bulma çabasında ve yolunda olmasını örnek göstermiştir.²²⁶

Mesnevi'de Kötü ahlâkın engelli gibi muameleye tabi olması gerektiği kerih görülen kötü ses gibi herkesi rahatsız eden bir durum olduğu ifade edilmiştir. Kör dilencinin anlatıldığı kıssada, dilencinin gözünün görmemesi birinci körlük, sesinin kötü olması ise ikinci körlük diye nitelendirilmekte, iki kat merhamete ihtiyacı olduğu ifade edilmektedir. Üçüncü körlük olan gönül kötülüğü eklenirse durumu varın siz düşünün diyerek merhamete ihtiyacın arttığı belirtilmektedir.²²⁷ Onların merhamete ihtiyaçları olduğu ifade edilmiştir. Buradaki merhametin boyutlarından biri olan kötülüğüne engel olmak diye düşünülebilir. İleride bu konuya ayrıntılı girilecektir.

Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469-70), kötü ahlâkın kişiyi nasıl bozduğunu şu misalle açıklamıştır: Güzel huylu büyük bir zat varmış. Aç ve susuz gezermiş. Yola

²²⁴ Halil Altuntaş, “Merhamet ve Şefkat Çağrısı”, *Diyanet Aylık Dergi* 244 (Eylül 2008), 4-5.

²²⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 278.

²²⁶ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, “Enbiyâ”, 1448.

²²⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/168-169.

çıkıldığı esnada kötü huylu birisiyle yaren olmuş. Yolları ayrı yerlere doğru olunca birbirlerinden ayrılmışlar. Ayrıldıklarında zat ağlamaya başlamış. Niye ağladığını sorduklarında, yol arkadaşı için ağladığını, bu kötü huyla amelleri zayi olacağını, bu ahlâkın ondan ayrılmasının çok zor olduğunu ve aynı kötü ahlâkın sirke gibi balın tadını bozacağını anlatmıştır.²²⁸ Kötü bir hasleti, bozulmuş bir yiyeceğe benzetirsek, çevresini yani diğer ahlâkî özellikleri de bozacağı aşıkardır.

Kötü ahlâkın bir diğer özelliği, merhamet gibi güzel ahlâkî huyların görülmesini engelleyip, çirkin işlerin ve fenalıkların fark edilmesini sağlamasıdır. İçinde güzel ahlâk filizlendiren kalp güzeli görür, güzeli hisseder, güzelle olmak ister. Kötü ahlâka sahip insan ise bardağın boş tarafına dikkatini vermekten içindeki leziz içeceğin tadını alamaz. Kuşeyrî, kişinin kötü ahlâka gözünün takılmasını kişinin kötü ahlâkının alameti olarak görmüştür.²²⁹ Kötü ahlâk, insanların diğer insan ve canlılar olan ilişkisinde, merhameti saf dışı edip yapılmasına da engel olur.

İbnü'l-Arabî'ye göre dünyevi işlerdeki hırs, açgözlülük ve cimrilik kötü bir ahlâktır. Açgözlülük ve hırsın girdiği bünye, dünya malını sürekli ister. Bu haldeyken kişi, kazanmak için her yolu mübah sayar. Son raddede helal ya da haram demeden kazanma sevdasına düşer. Ve bu onun felaketi olur. Kur'ân-ı Kerîm'de kişinin, övündüğü evlatlarının, mevki ve makamının imtihan olduğu bahsedilmektedir. Çünkü bunlar insanı kibre götürür. Sonrasında Allah'a isyana götürür. Diğer taraftan ilimde, hayırlı işlerde haris olmanın iyi olduğu ifade edilmektedir. İbnü'l-Arabî, Tevbe suresinden²³⁰ örnek göstererek, Peygamberimizin (sav) ümmetine karşı harîs olduğunu büyük bir övgüyle bahsetmektedir. Peygamberimiz (sav) ümmetinin isteklerini yerine getirme konusunda çok istekli davranmıştır. Dünyevî işlerde değil uhrevî anlamda merhamet ve iyilik yarışına giren Müslümanlardan olunmalı, ebedî hayat için çabalanmalıdır.

Genel bir ifade olan kötü ahlâkın, merhamet gibi güzel hasletlerle olan zıt ilişkisi kaba hatlarıyla bu şekilde özetlenebilir. Kötü ahlâkî kavramlar olan; hased, cimrilik, karşılık beklemek ve kibrin alt başlıklar hâlinde detaylı irdelenmesi, kötü ahlâkın merhamet üzerine olan olumsuz iştirakini daha net göz önüne serecektir.

²²⁸ Rûmî, *Müzekki'n Nüfûs*, 630-631.

²²⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 278.

²³⁰ Tevbe 9/25.

Haset

“Başkasının sahip olduğu maddî veya mânevî imkânların kendisine intikal etmesi veya kıskanılan kişinin bu imkânlardan mahrum kalması yönündeki istek ve niyeti”²³¹ şeklinde tanımlanan haset kelimesini, Muhâsibî (ö. 243/857); çekememezlik, gıpta ve münafese (olumlu rekabet içine girmek) şeklinde ifade etmiştir.²³² Haset, insanın diğer insanlara merhametine engel olan, kötü ahlâk emsallerinden biridir. Hasetçinin hasetinden Allah’a sığınılması gerektiğini²³³ ve hasedin açığının da gizlisinin de Allah (cc) tarafından haram kılındığını²³⁴ âyetlerde görmekteyiz. Bu nedenle kalbi katılaştıran hastalıklardan biri olduğunu, insanın kalbinde haset olup olmadığını ancak kendi kendini yoklayarak hissedebileceğini, maneviyatımızda bu arıza varlığında veya bu arızayı taşıyan insanlarla tanışıldığında Allah’a sığınılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Hasetçinin insan fitratından uzaklaşıp büründüğü kötü ruh hâli, “Haset eden kimsenin bir iyilik gördüğünde perişan olduğu, sıkıntılı birini gördüğünde mutlu olduğu”²³⁵ ifadesiyle anlaşılmaktadır. İnsan acıyabilmeli ve üzülmeli ki, sıkıntılı durum içinde olan birine iyilik adımı atsın. Aksi takdirde, insanlar diğerlerini acısını anlamak şöyle dursun onları acıtılabilmek için uğraşır. Bu yüzden Serrâc et-Tûsî (ö. 378/988), kalpte safvetin sürekli olmayacağını, haset gibi kötü huylardan temizlik için çalışmak gerektiğini söylemiştir.²³⁶ Müslüman, kötü hasletlerden gönlünü ve eylemlerini temizlemek için merhamet hasletiyle kaplanmalı ki, şeytan ve nefis ahlâkını bozmasın.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), insanlar arasındaki çatışmaların sebebinin menfaat sağlamak ve hırslara bürünmek olduğunu ifade etmiştir. Mevlânâ bir gün talebeleri ile birlikte yıkık bir evin önünden yürürken köpeklerin burada yaşadığına, iyi bir şekilde geçindiklerine şahit olurlar. Öğrencileri Mevlânâ’ya “Köpekler bizden daha iyi anlaşıyorlar” deyince Mevlânâ öğrencilerinden bir ciğer

²³¹ Mustafa Çağrı, “Haset”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/378.

²³² el-Muhâsibî, *er-Ri’aye Kalp Hayatı*, 2/521-526.

²³³ Felak 113/5.

²³⁴ A’raf 7/33.

²³⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 199.

²³⁶ Serrâc, *el-Lüma’*, 434.

alıp getirmelerini ister. Getirilen ciğer köpeklerin önüne atınca kavgaya tutuşan köpekleri göstererek; “Dünya malına tapan insanların dostlukları da böyledir. Araya menfaat girdiği anda kavga etmeye tutuşurlar.” demiştir.²³⁷ Haset, birbirimize merhametle, muhabbetle ve dostça yaklaşmanın en büyük engellerinden biridir. Gönlünde taşıdığı haset gözlüğüyle etrafına bakan kimsenin düşüneceği en son şey merhamettir.

Hasetin yandaşları açgözlülük ve cimriliktir. Çünkü, hesabı diğerlerini düşürmeye çalışırken, kendini fütursuzca yükseltmeye çalışmaktır. Kendinden başkalarına gidecek en küçük iyilik, kendinin daha alçalmasına neden olacağını varsaydığından, önündeki büyük engellerden biridir.

Cimrilik ve Açgözlülük

“Servet edinme tutkusuyla karşılıksız harcama ve hayır yapmaktan kaçınma eğilimi”²³⁸ anlamına gelen cimriliği Ebû Hafs Haddâd (ö.260/874) “İhtiyaç vakti diğerkâmlık yapmamak”²³⁹ olarak tanımlamıştır. Cimrilik ve açgözlülük kalbi hastalıklardır. Bu duyguları besleyen ana unsur ise dünya sevgisidir. Cimrilik, insanı farz olan ibadetlerini yerine getiremeyecek kadar müşkül hâle sokarken, açgözlülük, insanın istikametten uzaklaşıp gayr-i meşru yollara sapmasına sebep olur. Cimri ya da açgözlü kimseler merhameti bir kenara bırakıp, dünyevi beklentileri çerçevesinde arzularına ulaşmak için hareket ederler. Bu durum insanın ahiret hayatının hüsrânına neden olur. Peygamberimiz (sav) “Cömertlik cennette bulunan bir ağaçtır. Cömert olan kimse onun bir dalına tutunmuştur. O dal, onu mutlaka cennete götürür. Cimrilik de cehennemde bulunan bir ağaçtır. Cimri de bu ağacın dalına tutunmuştur. O dal, kendisine tutunan kimseyi cehenneme götürmeden bırakmaz.”²⁴⁰ hadisiyle cömertliği övmüş ve yüceltmış, cimriliğin karanlığını ise apaçık göstermiştir. “Kesenin ağzını bağlı tutma, sana da bağlı tutulur.”²⁴¹ ifadesi, cimri kişinin yalnız

²³⁷ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 1/234.

²³⁸ Mustafa Çağrı, “Cimrilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/4.

²³⁹ Attar, *Evliya Tezkireleri*, 369.

²⁴⁰ Mustafa Çağrı, “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/3/692.

²⁴¹ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, “Zekat”, 724.

ahiret hayatında değil, dünya hayatında da cimriliğinin cezasıyla karşılaşacağını göstermektedir.

Yûnus Emre'nin

“Kazancın kendinin kendüye vermez

Eli bağlı durur yemeğe ermez.”²⁴²

dizeleri, cimrinin haletiruhiyesini apaçık göstermektedir. Cimri sahip olduklarını kendi istek ve arzuları için dahi kullanmaya kıyamaz. Kazandığını harcamaya eli varmaz. Cimriler adeta Karun gibidir. Zenginlikler kendilerine fayda vermediği gibi, sahip oldukları boyunlarında zincir ve gönüllerinde darlıktır. İnsanın özgürlüğünü elinden alan, keder hapishanesine sokan cimrilik, merhametin önünde büyük engeldir.

Kalbin katılaşması, cimrilikle doğrudan ilişkilidir. Kalbi zehirleyip katılaştıran cimrilik, merhametin önünde set olur. Öyle ki, bulaşıcı hastalıkların yayıldığı gibi, cimri arkadaşla iletişim dahi, bu hastalığın kalbe yerleşmesine, zaman içerisinde de kalbi katılaştırmasına sebep olur. Bîşr-i Hâfî (ö. 227/841); “Cimri kişinin yüzüne bakmak kalbi katılaştırır.”²⁴³ diyerek cimriliğin bulaşıcı olduğunu ifade etmektedir. Cimrilik, kişiyi başta kendisine, sonra da çevresine yapacağı ihsandan geri koyar. Cimrinin verirken canının yanması merhametten alıkoyar.

Karşılık Beklemek

“Müdâhene, çıkar sağlamaya veya hoş görünmeye yönelik söz ve davranış”²⁴⁴ anlamına gelmekte olan karşılık beklemek, ihlasın zıttıdır. Bu nedenle merhametin önündeki engellerden biridir. Allah rızası için yapmak yerine karşılık beklemek, merhametin kalpte filizlenmesine set olur. Çünkü merhametin maddî ya da manevî karşılığını zîhayat veremez. Karşılığı olmayan bu ameli kötü ahlâklı kişi gerçekleştirmez.

Abdulkâhir es-Sühreverdî (ö. 563/1167), *Dervişliğin Âdâbı* adlı kitabında sûfinin güzel ahlâkları arasında şefkat ve merhameti göstermiş, Sehl b. Abdullah'ın

²⁴² Yunus Emre, *Divan*, 76.

²⁴³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 281.

²⁴⁴ Mustafa Çağrıcı, “Müdâhene”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/458.

(ö. 283/896) “Güzel ahlâkın en düşük seviyesi tahammül etmek, karşılık beklememek, zalimlere merhamet ve dua etmektir.” sözünü zikretmiştir.²⁴⁵ Sabrın ya da hayrın karşılığı yalnız Allah’tan (cc) beklenmelidir. Kuldan bir şey ummak, gerçekleşmeyince küsmek şeklinde anlaşılan karşılık beklemek, merhamete ket vurmaktadır.

Avam yada havas, her ne konumda olursa olsun insan, merhameti kovalamaya çalışmalı, her yakaladığı merhamete vesile olacak şeyleri, Allah’ın (cc) merhametini celbetmede azık olarak kullanılmalıdır. İnsanlardan karşılık bekleyerek yapılan hal ve hareketler, dünya ve ahiret için olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Mesnevî’de ayıyla dost olan adamın hikâyesi bu konuda güzel bir örnek teşkil eder. Arslan adamlardan diye nitelendirilen, görevi her zaman yardıma yetişmek olan bir zat, ayıyı kenara sıkıştırmış olan ejderhayı görüp, ayıyı ejderhanın mezaliminden kurtarır. Sonra ayı canını kurtardığı için o zatla dost olup her işinde ona yardımcı olmak ister. Zat, ayının ısrarı üzerine, ayının kendisine yapacağı yardımı ayıyı kurtarmanın bir karşılığı olarak görüp, kabul eder. Sineğin konmasından rahatsız olan efendisinin iyiliğini düşünen ayı, efendisinin kafasına konan sineği kayayla öldürmek ister. Bu durum, zatın sonu olur. Zahir manada hayvanlara veya muhtaçlara yardımın önemi vurgulanmakta²⁴⁶ olan bu kıssa, bâtını manada yapılan merhamet veya iyilik ne olursa olsun karşılığını Allah’tan (cc) beklemek gerektiğini vurgulamaktadır. Yaptığımız tüm güzel işler, başka dertlerimize devadır. Merhamet aslında insanların dünyadaki avıdır.²⁴⁷ Kişi şefkat merhamet içeren her şeyde avcı gibi avının peşinde olmalıdır. Her fırsatı değerlendirmelidir. Karşılığını avdan veya araçlardan değil onu nasip edenin farkında olarak karşılığını görmediğinde vazgeçmemelidir veya yaptığını yıkmamalıdır. Kıssada görüldüğü üzere karşılığını almak isterse de yine kendisi zarar görmektedir.

Kibir

Kibir, “kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması” olarak tanımlanmaktadır. Yaptığı güzel işlerini başkalarının yüzüne vurmaya yönlendirir. Bunu yapmanın arka planında, yaptığı

²⁴⁵ Abdulkâhir Sühreverdî, *Dervişliğin Âdâbı*, çev. Hamide Ulupınar (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010), 44.

²⁴⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/1919.

²⁴⁷ Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 4/42.

işleri büyük görmek, Allah'ı ve keremini unutmak yatmaktadır.²⁴⁸ Kibirli davranan kişi amellerinin hiçbir işe yaramayacağı gerçeğini unutmamalıdır.²⁴⁹

Zenginlere hasetle değil öğüt gözüyle bakmak, kadınlara şehvet ile değil merhametle bakmak, fakirlere kendini büyük görerek değil tevâzu ile bakmak hâkim kişinin vasıflarındandır.²⁵⁰ Kibir ve benlik duygusu, en kötü duygulardandır. Bunlardan gizli şirk olarak bahsedilmektedir. Merhametli kişi kendi ihtiyacından önce muhtaç kişiyi düşünür. Onun ihtiyaçlarını önceler. Bu yüzden kibir, merhamete engeldir.

İnsan gösterdiği veya gördüğü merhametin ve bütün iyiliklerin Allah'a (cc) ait olduğunu bilmeli, O'na güveninin ve muhabbetinin artmasına vesile olacak şekilde şükretmelidir.²⁵¹ Yani kibirden uzak durulmalıdır. Yoksa kibir kişiyi mükemmel olduğuna ikna eder. Nihayetinde, merhameti ve iyiliği, kim hak ediyor ya da kim hak etmiyor kararında kendini yetkili görür.²⁵² Bu noktada toplumsal bozulma ve yozlaşma başlar. İnsanlar birbirlerinin yaşam şeklini, tercihlerini, eşitliğini sorgulamaya başlar, derin toplumsal ayrışmalar gibi çarpık sorunlar oluşur.

Kibirlinin kalbinde merhamet tohumu yeşermeyeceği gibi, insanların kibirlililere yaklaşımında da farklılıklar oluşur. Tevâzu sahipleri, merhamet ehilleri ve güzel ahlâklı kişiler, kibirli insanların duygu, davranış ve sözleri karşısında sahip oldukları güzel hasletleri onlara görünür hâle getiremezler. “Merhamet gönlü kırıkların ve acizlerin payıdır.”²⁵³ ifadesi, kibirlinin, kendini beğenenin merhametten yoksun kalacağını göstermektedir.

Sakıngil olmagıl kibr ile yoldaş.

Kibir kadayısa onunla savaş.

Sana kibr u heva ve vefa kıla.

Vay o gününe kim nakşın yıkıla.²⁵⁴

²⁴⁸ el-Muhâsibî, *er-Ri'aye Kalp Hayatı*, 2/363.

²⁴⁹ Bakara 2/264.

²⁵⁰ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, 400.

²⁵¹ el-Muhâsibî, *er-Ri'aye Kalp Hayatı*, 2/383.

²⁵² el-Muhâsibî, *er-Ri'aye Kalp Hayatı*, 2/421.

²⁵³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/152.

²⁵⁴ Yunus Emre, *Divan*, 73.

Dizelerinde Yûnus Emre, gelip geçici dünya hayatında kibre yer verilmemesi gerektiğini, bu kötü hasleti yok edip, maneviyatı güzel ahlâk tecellileriyle doldurmak gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü Allah (cc), her şeyin mutlak sahibidir. Mülk sahibi iyi bilinmeli, müslümanda bulunmaması gereken hasletlerdendir.

1.10. Tasavvufta Merhamet Eğitimi

Merhamet kavramının çerçevesini çizildikten sonra merhameti destekleyen unsurları engelleyen hasletleri ve yansıyış biçimleri ele alınmıştır. İnsanlarda merhametin kemâle ulaşması için hangi adımların atılması gerektiğini belirlemek gerekmektedir. Dinî-ahlâki değişimler için bir yol haritası belirlemek işi kolaylaştırması ve sürecin takip edilmesi için önem arz etmektedir.

Merhametin kaynağı üzerinde durmak tasavvufi terbiyede başlangıç noktası için önem teşkil etmektedir. Eğitimle kazanılıp kazanılmayacağı yani kesbi veya vehbî oluşu konusunda farklı görüşler vardır. Çalışılarak kazanılabilir bir duygu ve davranış bütünlüğü şeklinde düşünüyorken hem vehbî hem kesbî olduğunun kabulünün daha isabetli olduğuna ulaşılmıştır. er-Rahmân ve er-Rahîm isimlerinin tecellileriyle insanoğlunun bir an bile yalnız bırakılmaması Allah'ın (cc) şeytandan kişiyi koruyup kollaması merhametin vehbî olduğuna delalettir. Allah (cc), insanın öğrenip uygulaması gereken davranışları göstermek için rahmet şeklinde tanımladığı kılavuz olarak kitap ve peygamber göndermiştir. Bu yönüyle kesbîdir diyebiliriz. Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmayı, Allah'ın sevdiği kuluna nasip ettiğini bunun Hz. Adem'in (as) ahlâkı örneğinde çevresinde görüp öğrenebileceği herhangi birinin olmaması, merhametin vehbî olduğuna işaret eder şeklinde değerlendirilebilir. Gazâlî ve İbnü'l-Arabî'ye göre ahlâk, hem vehbî hem kesbîdir.²⁵⁵ Sonradan kazanılabilir veya düzeltilebilir. Bunun için fitrat çok önemlidir. Örneğin, er-Rahmân esmâsının tecellisi olarak bir varlığa merhamet göstermek, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak demektir. El-Gaffâr esmâsının tecellisi ile başka insanların hatalarını kapatmak, görmezden gelmek Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanıp kurtuluşa ermektir. Kesbî tarafı olarak cahiliye dönemi acımasızlıkları yaşandıktan sonra asr-ı saadet dönemi olarak

²⁵⁵ Muhiddin Okumuşlar, “Merhametin Kaynağı: Vehbî mi Kesbî mi?”, *İslam'da Kardeşlik Ve Hukuku* (Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber Ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu, Ankara: DİB Yayınları, 2011), 145-150.

örnek gösterilen bir zamana dönüşmesi kemâle ulaşmasına Hz. Peygamber'in (sav) çevresindeki güzelliklere vesile olduğuna şahit olunmaktadır.²⁵⁶ Kemâle ulaşmak için cemâl ve celâl vasıflarla muttasıf olmak gerekir. İnsanın çıktığı bu hayat yolculuğunda er-Rahmân ve er-Rahîm isimleri başta olmak üzere tecelligâh olmak için nasıl bir rota çizilebilir veya önüne çıkan engeller nasıl aşılabılır üzerine yoğunlaşmıştır. Bu anlamda Allah vergisi diyebileceğimiz vehbî yönü diğer taraftan kişinin çabalamasıyla olacak kesbî yönü dikkate alınmıştır.

Fıtratımızda bulunan merhametin vehbî yönüne dua harici müdahale edemediğimizden geliştirilebilir yani kesbî yönü üzerinde durulacaktır. Kişinin merhamet eğitiminde, kabiliyetlerinin rolü ve sosyal öğrenme metotları, bu bölümde değerlendirilecek ve alt başlıklar hâlinde sunulacaktır.

İslamî gelenekte eğitim, terbiye kavramıyla ifade edilmekte olup “çocuğu veya ekini besleyip büyütmek, geliştirmek”²⁵⁷ anlamına gelmektedir. Sûfiler terbiye olarak her dervişin seyr-i sülûk yolunu ve bu yolda kemâle ermesini hedeflemişlerdir. Merhamet eğitimi bu bağlamda ele alınmıştır. Terbiye için önemli olan unsurları ele almak derinlemesine incelemek için önem arz etmektedir.

1.10.1. Tasavvufî Merhamet Eğitiminde Ana Unsurlar

Eğitim; öğretmen yani mürşid, öğrenci yani mürid ve terbiyenin konusu olan eğitilecek kavramlar olarak üç unsur altında değerlendirilebilir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Musa ile Hızır'ın (as)²⁵⁸ kıssası anlatılırken rehberin durumundan nasıl bahsettiği bize yol gösterici olacaktır. Hz. Musa'nın (as) mürşid arayışında olması, bulunduğu tavrı, Allah'tan bu konuda yardım istemesi, Hızır'a (as) itirazları, Hızır'ın (as) tâlibe yaklaşımı, Hz. Musa'ya sabır tavsiyesi, itirazdan men etmesi, men ettiği şeyi yapan tâlibi affetmesi, bâtının zâhirden farklılıklarını anlatarak değil yaşayarak göstermesi, mürşidin fayda vermediğine emin olduğunda, yollarını ayırması ve sonunda sorularına cevap vermesi dikkat çekmektedir. Bu kıssada, talebenin dertli olması arayışta bulunması ilk adım olarak bahsedilmektedir. Ahlâkî

²⁵⁶ Osman Karaağaç, “İbnü'l 'Arabî'nin Ahlâk Anlayışı”, *UMDE: Dini Tetkikler Dergisi* II/1 (2019), 134-137.

²⁵⁷ Ziya Kazıcı - Halis Ayhan, “Terbiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2010), 39/515.

²⁵⁸ Kehf 18/66-82.

anlamdaki eksikliğini bilmesi gibi müridin görevleri, yönlendirme gibi mürşidin vazifesi ve öğrenilecek şey olarak tasnif edilebilir.

1.10.1.1. Terbiye Konusunda Rehberlik Eden Kişi

Öğretmen, şeyh, mürşid veya rehber olarak isimlendirilecek kişinin yönlendirmesi, kişiliği, yaklaşımı, bilgi ve ahlâkî durumu olumlu veya olumsuz sonuçlar için mühimdir. Hz. Peygamber'in rehberliği, inanç, ibadet ve ahlâk boyutunda ne denli tesirli olduğu rehberlik anlamında örnek olacak şahsiyetin gerekliliğini ve etkisini gözler önüne sermektedir. Bizi bizden iyi tanıyan Rabbimiz, kitap gönderdikten sonra beşerler arasından seçtiği yol göstericileri önder tayin etmiştir. Sûfiler, "tâliplere doğru yolu gösteren ve onları irşad eden kimse"²⁵⁹ anlamına gelen şeyh veya mürşidde bulunması gereken vasıfları klasik eserlerde zikretmişlerdir. Sûfiler şeyh olarak, kitap ve sünnete uyacak donanımda, kemâl sıfatlar üzere, mevki sevgisinden uzak, nefsinin tezkiye etmiş, nafileler ve ezkâr ile meşgul, Hz. Peygamber'in ahlâkına sahip, silsilesi olan bir mürşidden icazetli kişiyi addetmişlerdir.²⁶⁰ Bedruddin İbn Cemâa el-Kinânî (ö. 733/1333) eğitim ahlâkıyla ilgili yazmış bulunduğu eserinde konuyu sistematik olarak anlatmaktadır. Öğretmende kişilik olarak bulunması gereken vasıflar; gizli ve aşikârda Allah görüyormuşçasına davranış sergilemesi, öğretmen kendini değil ilmi ve Allah'ın ilmini hep üstün tutmasını, bu şekilde hareketler sergilemesini, dünyaya gönül kaptırmamasını, ilmini mevki olarak görmemesini, naslara aykırı davranmamasını, sünnete uygun davranmasını, güler yüzlü ve nezaket sahibi olmasını, kindarlık ve haset gibi kötü ahlâklardan uzak durmasını, çalışma ve gayretinin sürekli olması, yeniliklere açık olması gerektiği şeklinde sıralamıştır.²⁶¹

Tasavvufta kurumsallaşmış olan tarikatların bazı eğitim metotları bulunmaktadır. Merhamet eğitiminde de zikir, sohbet, halvet, rabîta, hizmet ve seyahat olarak ifade edilen²⁶² bazı metotlar kullanılmıştır. Terbiye yöntemlerinden, menkıbe anlatımı, adâb kitaplarının yazımı, günlük hayata adâb-ı muaşeretin

²⁵⁹ Reşat Öngören, "Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2010), 39/50.

²⁶⁰ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma' İslam Tasavvufu*, çev. H. Kâmil YILMAZ (İstanbul: Altınoluk, 1996), 475.

²⁶¹ Bedruddin İbn Cemâa el-Kinânî, *Tezkiretü's-Sâmi' ve'l-Mütekellim fî Edebi'l-Âlim ve'l-Müteallim*, çev. Muhammet Şevki Aydın (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 71-91.

²⁶² Ahmet Cahid Haksever, *Günümüz Tasavvuf Meseleleri* (İstanbul: KDY Akademi, 2021), 50-54.

yerleştirilmesi gibi yöntemler de benimsenmiştir. Mürşid gerekli gördüğü şekilde her müridine ayrı reçete veya uygulama tedavisi öğütlediği. merhameti tek başına ele almadığı ifade edilebilir.²⁶³ İnsanı bütün olarak görüp ahirete giden yolculuğunda en güzel sonuçla karşılaşması için yönlendirmelerde bulunur. Müridin “gassâl elinde meyyit gibi” temsilinden yola çıkarak açıklamanın bile zaman kaybı veya endişeye mahal vereceği gibi nedenlerle ölü gibi iradesini mürşidine bırakması tavsiye edilir.²⁶⁴ Mürşid, yönlendirmeleriyle imtihanlarla ve diğer yöntemlerle ölü olmayan birisini yıkamak gibi durumları göğüslemesi de gerekebilir. Her ne kadar olması gereken, müridin iradesini teslim etmesi olsa da mürşide, iradesini bırakamayacak birinin irşadıyla görevli olma bilinci ve yeterliliğine de bir gönderme olarak düşünülebilir. Mürşid, sorulara, sorunlara, itirazlara, beklentilere rağmen müridin/öğrencinin yönlendirilmesine profesyonelce yaklaşım sergilemesi gerektiğini bilen ve uygulayan kişidir.

Mesnevi, kişiyi dünya mutluluğuna manevi azıkları artırarak, ahlâkı güzelleştirerek ahiret mutluluğuna hazırlayan kitaplardan biri olduğu ifade edilebilir.²⁶⁵ Hikâyelerle insanlara hem edebî bir lezzet sunmakta hem de onları eğiten Mevlânâ, terbiye konusunda bazı hikâyeler anlatmıştır. İnsanlara rehberlik eden kişilerin varlığıyla birlikte ne kadar diğerkâm olduklarından bahseden hikâyesine bakılabilir. Nefsin yılan olarak tasvir edildiği hikâyede, bir emîr, yolda giderken ağzı açık uyuyan bir adam görür. Adamın ağzına yılanın girdiğine şahit olunca hemen o tarafa yönelip adamı birkaç kez vurup uyandırır ve yerdeki çürük elmalardan yemesini emreder. Sonra da zorla koşmasını ister. Çürük elma yiyip koşan adamın midesi bulanır ve kusar. Kusunca midenin içindekilerle birlikte yılan da çıkar. Zahiren çürük elma yedirip koşturan emir, adama zarar vermektedir. Gerçekte ise merhametli davranıp yılanın adama zarar vermesinin önüne geçmiştir.²⁶⁶ Uyuyan adam gafletteki insanı temsil etmektedir. Uyandırıp koşması

²⁶³ Vahit Göktaş, “Tasavvufî Terbiye’nin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/52 (2011), 151.

²⁶⁴ Halim Gül, “Nakşî-Halidî Şeyhi Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî’nin Şeyh/Mürşid Anlayışı”, *Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu*, (2014), 232.

²⁶⁵ Necla Pekolcay, “Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde Edeb ve İnsan”, *Millî Mevlânâ Kongresi (Selçuk Üniversitesi)*, (1986), 355.

²⁶⁶ Mevlana Celaleddin Rumi, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, çev. Şefik Can (İstanbul: Ötüken, 2017), 2/160-161.

seyr-i sülûk yoludur. ²⁶⁷Emir'in, adamı kurtarması, merhametinden olup, adamın söylediği kötü sözleri duymayıp onu kurtarmak için elinden geleni yapmasıdır. Emir bunları yaparken içinden dua etmeye devam etmektedir. Gerçeği söylerse yığılıp umudu keseceğini bilir. En son kusup rahatlayıp pişmanlığını dile getirir. Kul köle olacağını ifade eder. Emir, karşılığında hiç bir şey beklemez.

Eğitimci bazen talebe tarafından kötü addedilip kötü niyetle suçlanabilir. Talebenin ve velisinin bu anlamda yaklaşımı, kendi menfaatleri şeklinde olmalıdır. Yaptığı bir yanlıştan ötürü evladına kızan baba, evlat nazarında köpek gibidir. Aslında kızmak, babanın merhametidir. Evladın iyiliği, terbiyesi içindir.²⁶⁸ Ebeveynin merhametinden biri, terbiye için kızmasıdır. Ve bize babanın sadece evladın öz babasını ifade etmediğini açıklamaktadır. Peygamberlerin getirdiği şerî kurallar, herkesin gücü ölçüsünde akl-ı küll dairesinde çizilmiş baba metaforundaki ilahî sınırlardır. Kim bu sınırdan çıkarsa kurallara karşı gelmiş olur. Kendi nefesine eziyet etmiş olur. “İnsan için ancak çalışıp çabaladığı şey vardır”²⁶⁹ âyeti insanın hem dünya hem de ahiret hayatı için geçerlidir. Tembellik eden kişi hem dünyada hem de ahirette fakirlik belasına girer. Burada bahsedilen baba sembolik olarak da kullanılmakta olup akl-ı külldür. Şer’î kuralları, kişinin kemâle ulaşmasını sağlayan terbiye olarak düşünülebilir. Bu yüzden evladını terbiye etmeye çalışan baba, yüzü çirkin(köpek gibi) görünür denmiştir. Örnekte ifade edilen baba metaforu akl-ı küllün kişiyi terbiyesidir. Merhamet özelinde terbiye edilmeye çalışılan birey için kurallar net olup kişiye zor gelebilir. Bu çabada olup rıza için çalışmalıdır. Merhamet hem bireysel hem toplumsal bir kavram olduğundan bireyin şefkatli davranmasıyla ilgili adımlar atılırken toplumsal anlamda da bir şeyler yapılmalıdır. Toplumsal kurallarda insanlar terbiye edilirken helak olan bazı kavimlerde görüldüğü üzere tufan veya deprem gibi doğal afetlerle terbiye olunmuşlardır. Evlat babasıyla barış içinde olup itirazı bırakmalıdır. Böyle olduğunda su ve çamur, altın döşeme gibi görünür ve kişi iç dış hastalıklardan kurtarır. Devamında kişinin kıyametinin ölüm olduğunu; ölmek için iradesinden vazgeçmesi gerektiğini; işte o zaman İbrahim suresi “O günde arz, arzın gayrına tebdil olunur.”²⁷⁰ âyeti kerimesi gereğince gök ve yer senin için

²⁶⁷ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, ed. Mustafa Tahralı (İstanbul: Kitabevi, 2005), 4/31.

²⁶⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/250.

²⁶⁹ Necm 53/39.

²⁷⁰ İbrahim 14/48.

değişmiş olur yani dünyada ahiretin sevincini yaşarsın, hakikati görürsün. Mevlânâ kendisinin akl-ı küll (baba) ile daima barış içinde olduğunu bu yüzden dünyanın cenneti olduğunu ifade etmektedir.²⁷¹

1.10.1.2. Terbiye Edilecek Tâlib/Mürîd

Hâris el-Muhâsibî, “İnsan, aşırılığa meyyal, isyana yatkın, bıkkınlık ve unutkanlıkla malul, azimsizlikle mevsuf olduğunu, (devamlı) emel peşinde koşmaya alışık, sıkıntı anında saçını başını yolmakla mümeyyiz ve nimete karşı nankör bir karaktere sahiptir.”²⁷² şeklinde tanımlamıştır. Kişi kendisini iyi tanımalıdır ki muhasebe ve mücâhedede doğru yaklaşım sergileyip başarılı olabilsin. Bu yüzden insan kavramını derinlemesine ele alınıp analiz edilmesi elzemdir. Ulaşılması gereken ahlâkları; yemin etmemek, yalan söylememek, sözünde durmak, incitici olmamak, beddua etmemek, tekfir etmemek, haramdan uzak durmak, beşerden beklentiyi kesmek, diğer insanları küçümsememek, herkese sevgi ve hoşgörüyle, her şeye şefkat ve merhametle bakmak şeklinde sıralanmıştır.²⁷³ Tasavvufta her ne yapılsa yapılsın kişinin merhametli bir yaklaşım sergilemesi bu durumu huy hâline getirip tüm hayatında yaşama dönüştürmesi hedeflenmiştir.

Merhametin nerede vuku bulduğu, nasıl değişebileceğinin anlaşılması için önemli bir unsurdur. Sühreverdî’ye göre manevî olarak kalp, nefis ve ruhtan oluşan insan, ilahî nurların mekanı olan kalp, içsel olarak İslam ve imanın nuruyla nurlanıp temizlenen, dışardan ise ihsânın ve yakîn’in nuruyla nurlanan bir organdır. İkinci öge olan ahlâkın da mekanı diyebileceğimiz, kirlerden kusurlardan arınırsa aynı sedefin parlaması gibi parlayan nefis, nurlandıkça kalbe yaklaşan ögedir. İki yöne bakan nefis, kendi içine ve kalbe yönelir. Nurlanan kalp ruha yakınlaşıp ilahî yardımlarla kemâle erer.²⁷⁴ Kişi ahlâkını güzelleştirmek için nefisini kötü amellerden uzak tutmalı, yönünü kalbe çevirip muhasebe ile içini temizlemelidir. İman ve İslam nuruyla parlayan kalbe yakınlaştıkça Allah’ın ihsanı ile mutmain olmuş bir nefis, mücahede ile tertemiz olduğu için tüm güzel ahlâklarla mutmaine makamına ermiştir. Artık

²⁷¹ Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 8/435-439.

²⁷² Haris el-Muhâsibî, *er-Ri’aye Kalp Hayatı*, çev. Abdulhakim Yüce (İstanbul: Işık Yayınları, 2005), 110.

²⁷³ Ahmet Beken, “Ahlâkî Bir Alan Olarak Tasavvufun Eğitimle/Din Eğitimiyle İlişkisi”, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* III/2 (2020), 45.

²⁷⁴ Şihâbuddîn Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf Avârifü'l-Meârif*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand, 2010), 192.

iradesi de ahlâkî da Rabbinin elindedir. Konu, ahlâkî bilginin eyleme dönüştürülmesi açısından değerlendirilmelidir. Çünkü pratiği olmayan bir şeyin insana faydası yoktur.

Gazâlî, insan zihnini hazır ısıtılmış bal mumuna benzetmiş ve şekil vermenin pratik yöntemlerle olabileceğini, ruh, nefis ve beden terbiyesini birlikte götürmenin daha doğru olduğunu ve beklenen sonuca ulaşmak için beden ruhu taşıyabilecek düzeyde güçlü olması gerektiğini ifade etmiştir.²⁷⁵ Merhamet konusunda da ruhu güçlendirerek donanım sahibi olmak devamlılık için önemli unsurlardan olduğu düşünülebilir.

“Merhamet, gönlü kırıkların acizlerin payıdır.”²⁷⁶ ifadesi, kibirlinin, kendini beğenenin merhametten yoksun kalacağını göstermektedir. Kişi merhametli olmak istiyorsa önce kendisine yani kendi duygularını kabul edip kendine merhamet etmelidir. Kişinin kötü hasletlerden dağın altında kalacak kişi gibi kaçması iyi hasletlere de evladın annesine kavuşması gibi koşması başta kendisine merhametidir. Takva kişinin merhametli olması için bir adımdır. Koşulsuz sevgi ve merhamet takvanın yaşanılır şeklidir.²⁷⁷ Annenin sevgisi merhametiyle çocuğa adanmışlığı olmasa çocuk ölür ya da ruhsal bedensel gelişimi yavaşlar. Aynı bu merhamet çerçevesinde Kişinin de aynı böyle takva ile Allah'a adanmışlığı, kişiye Allah rızası için hayatına anlam katan değerler şefkat ve merhamet içerisinde yaşar.

Mürid kalbini kirlilerden tasfiye etmeli, merhamete muhtaç olduğunu bilmeli, az yiyip az konuşup az uyumalı, vaktini merhametli davranmaya itecek şekilde şekilde planlamalı, takvalı olmalı, kötü arkadaşlardan uzak durup kendini iyiliğe yöneltecek insanlarla birlikte olmalıdır.²⁷⁸ Merhamet tepkileri veya yönlendirmeleri insanın yapısına karakterine göre farklılık arz etmektedir. Duyarlı ve ihtimam gösteren kişilikler, akılcı (rasyonel) kişilikler, mükemmelliyetçi kişilikler, bireyci kişilikler, yarış atı kişilikler, ahlâkçı (moralist) kişiliklere farklı şekillerde olmalıdır.²⁷⁹ Bu kişilik yapısına sahip insanların son raddede her ne olurlarsa olsunlar kendi benliklerinden geçip Hakk'ın rızasında buluşma yolunda olmaları

²⁷⁵ İmam Gazâlî, *Ey Oğul*, çev. Hasan Küçük (İstanbul: Marifet Yayınları, 1992), 6-10.

²⁷⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/152.

²⁷⁷ Esma Sayın, *Tasavvuf Terapisi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2014), 205.

²⁷⁸ İbn Cemâa el-Kinânî, *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı*, 135-147.

²⁷⁹ Kemal Sayar - Alperen Manisalıgil, *Merhamet Devrimi* (İstanbul: Timaş, 2021), 362.

gerekir. İşte burada rehber/mürşid için kullanacağı teknik değişiklik gösterebilir. İnsan kendinden ne kadar geçer fena hâline yaklaşırsa kolaylık ve zaman açısından pratik olacaktır.

Ailesi ile birlikte ikamet etmeyen talebeler için kaldığı yer ilmi ve ahlâki durumu için kıymetlidir. Medresede veya yurtların ilme, ahlâka ve kendi genel durumuna uygun ortamlar olması talebenin hedefe ulaşması için önem teşkil etmektedir. Talebe öğretmeninden en fazla istifade bulunabilmesi için verdiği görevleri hassasiyetle yerine getirmesi, arkadaşlık ettiği kişilerin ahlâkî çizgisinin olması, geri kalan her şeyi dışarda bırakması gereklidir.²⁸⁰

Acelecilik, dikkat süresinin azalması, ilişkilerin zayıf, kırılğan ve sığılı, fevrilik, yetersizlik hissini bastırma, ekranın dayatmaları, kibir, öfke, endişe gibi çağımızın merhamet problemlerine, umut, sorumluluk, zaman, küçük beceriler, uzun süreli güvenli ilişkiler, sözsüz iletişimin artırılması, kitap okumak gibi hayal gücünü geliştiren daha emek vererek yapılan etkinlikler, egoyu sessize almak, tevâzu, sohbet edebilmek, öfke ve endişeyi kanalizere edebilmeyi öğrenmek ve kendini dinleyip tanımak sunulan çözüm önerilerindendir.²⁸¹

1.10.1.3. Terbiyenin Semeresi Olarak Merhamet

Merhamet eğitimi bir duygu ve davranış eğitimidir. Planlaması da duygu eğitimi kurallarına göre yapılmalıdır. Özsaygı, affetme, cesaret, öfke kontrolü, empati duyguları üzerinde durmalı. Bunların üzerinde çalışırken yaş cinsiyet göz önünde bulundurulurken çevresine iyi ortam iyi örnekler olmalı.

Merhametin neliği üzerine yazılmış olan Recai Doğan'ın makalesi ufuk açıcı olmuştur. Merhamet eğitimini, felsefî, psikolojik, sosyal ve kültürel, dinî ve tarihî temeller üzerine bina eden yazar, merhameti aksiyoloji içinde değerlendirmiştir.

-Felsefî temelleri: ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik olarak değerlendirilmeli, sadece söz ve düşünce üzerinde kalan bir kavram olmadığı eyleme dönüştürülen bir kavram olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

²⁸⁰ İbn Cemâa el-Kinânî, *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı*, 211.

²⁸¹ Sayar - Manisalıgil, *Merhamet Devrimi*, 256-266.

-Psikolojik Temelleri: Her insanın zihinsel süreçleri ve davranışları farklıdır. Bu yüzden merhamet eğitimi için de kişilerin nefesi adedince yöntem ve teknik değişebilir, değişmelidir de.

-Sosyal ve kültürel temelleri: Sosyal varlık olan insana, merhamet eğitimiyle ilgili bir adım atılacağı zaman çevresi ve kültürünün önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bu temeller sağlam olduğunda eğitim de sağlam olacaktır.

-Dînî ve Tarihî Temelleri: Dînî ve tarihî temeller üzerine kurulan merhamet eğitimi fitrî ve doğal seyrinde gidecektir.²⁸²

İslam tasavvuf ahlâkı üzerine odaklanıldığı düşünülürse konunun ana direği olarak temelle birlikte aksiyon kısmı denilebilir. Kişinin tekâmül sürecinde girdiği yol, seyr-i sülûktur. Bu yol kişiden kişiye değişmekle birlikte sevgi, zikir ve hizmet gibi görevlerdir. Muhabbetle çıkılan yolda, aklından, ruhundan ve gönlünden zikir hiç çıkmaz. Hakka hizmetin halka hizmet olduğunu bilir hizmetinde fitrattan veya vicdandan kalan merhametiyle donatır.

Merhamet, sevgi, diğerkâmlık, sabır, kişinin mahviyet hissi, Allah’a (cc) yakınlığı gibi kavramlarla birlikte ele alınarak kişiyi, bireysel ve toplumsal terbiye sistemiyle öne çıkmalıdır. Bu anlamda tasavvufi eğitim sistemi, kişiyi bireysel olarak ele alıp kurbîyet, mahviyet gibi gönül âlemini eğitmeye hem de toplumsal olarak ele alarak başkalarına karşı gösterdiği sabır, diğerkâmlık ve şefkat gibi boyutlarıyla ele almaktadır.²⁸³

Kişi, kamil insan olmak için geldiği bu geçici hayatta, dünyevi şeylerden vazgeçip kanaatkârlığı, sabrı, güzel ahlâkı seçmesi, nefsin kötülüklerinden arınması ve aşkı araç olarak görüp gösteriş ve kibirden uzak durması merhamet seyrinde dikkat etmesi gereken adımlardandır.²⁸⁴

İyilikle muamele ettiğinde, merhametle davrandığında nefis, seni amelinin kabul olmayacağına dair endişeye sürükler. Ama kişi bu konuda ümidini

²⁸² Recai Doğan, “Merhamet Eğitimi” (Neliği) Üzerine Bazı Düşünceler”, *Merhamet Kavramı Üzerine* (Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber Ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu, Ankara: DİB Yayınları, 2011), 105.

²⁸³ Göktaş, “Tasavvufi Terbiye’nin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar”, 139.

²⁸⁴ Abdurrezzak Tek, “Yunus Emre Divanı’nda Tasavvufi Kavramlar”, *Doğumunun 770. Yıldönümünde Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu*, (2010), 113.

korunmalıdır.²⁸⁵ Havf ile reca arasında olması öğütlenen inanç ve akıbet ek olarak amellerde de aynı bakış açısına sahip olunmalıdır. Yapılan iyiliklerin kabul olmayacağına ve amelden vaz geçirmeye çalışan unsurlar hep olmuştur. Buna karşı irade ve dirayet gücü geliştirilmelidir.

Kıssalarla eğitim metodunu benimsemiş olan Mevlânâ'nın şiirlerin içine yedirmiş olduğu ahlâkî öğretilere şahit olmaktayız. *Mesnevî*'ye genel olarak baktığımızda merhametin Allah'ın lütfu ve izniyle olduğunu; merhamet edenin aslında yalnız ve yalnız Rabbimiz olduğunu; dünyada merhametin esintileriyle karşılaşıyorsak Allah'ın esmâlarının ancak bir damlası mesabesinde görülebileceğinden bahsedilmektedir. Örneğin, Yahudi padişah Hristiyanların dinlerini inkar etmeleri için bir ateş yaktırması hikâyesinde dininden dönmeyenleri, askerler ateşe atarlar. Sıra kucağında bebeği olan anneye gelir. Padişah annenin kucağından alıp çocuğu ateşe attırır. Anne korkup dininden dönecekken ateşin içindeki çocuk, konuşup “ben sana merhamet ediyorum gel ateşe gir” der. Öyle olunca anne ve diğer insanlar cezbeyle gelip ateşe atlamaya başlarlar. Bu misalde alışlagelmişin aksine, evladın annesine sergilediği merhamet çok çarpıcıdır. Bu olayda ateşe düşen anne kucağındaki çocuk bir vesiledir, merhameti ifade ettiren Rabbimizdir.²⁸⁶ Bu kısmın şerhinde, zayıflara merhamet edilmesi gerektiği, merhamet edebilmek için de gözü yaşlılarla gözyaşı dökmek gerektiğinden bahsedilmektedir.²⁸⁷ Öncelikle empati yapıp yardıma ihtiyacı olanları anlamak, sonrasında yardım etme eylemine dikkat çekilmektedir. Empati, rahat evimizde rahat yatağımızda değil, yardıma muhtaç insanlarla beraber olup onların durumlarını anlayarak, ihtiyaçlarını tespit ederek olabilir. Fil dişi kulelerden empati ve merhamet ne derece isabetli olabilir.

Ahlâkı temellendirirken akıl ve din üzerinde açıklamalar yaptıktan sonra güzel ahlâkın temelini ve sınırlarının din tarafından belirlenmesinin öneminden bahsedilmektedir. “İffetli olmak, kanaât sahibi olmak, boşboğazlık yapmamak, yumuşak huylu olmak, ağır başlı olmak, merhametli olmak, vefalı olmak, sır saklamak, mütevazı olmak, güler yüzlü olmak, cömert olmak, cesur olmak, zorluklar

²⁸⁵ el-Muhâsibî, *er-Ri'âye Kalp Hayatı*, 2/357.

²⁸⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/63-64.

²⁸⁷ Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 1/280.

karşısında sabretmek, büyük himmet sahibi olmak diye değerlendirdiğini görmekteyiz. Hoş tavır, davranış ya da hareket her zaman merhamet göstergesi değildir. Kimin gösterdiği de önemlidir. Avcının yem saçması merhametinden değil, kuşları esir etmek içindir.²⁸⁸ Mesnevi riyaya örnek vermektedir. Aslında her ibadetimiz imanımızın şahididir. Yaptığımız iyi davranışlar, tuttuğumuz oruç, kıldığımız namaz imanımıza şahitlik etmektedir. Kişi yoksullara yardım edip içinde, başkaları görsün niyeti varsa, merhamette bulunduğu kişiler için esaret anlayışı vardır²⁸⁹

1973 yıllarında dünya çocukları üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada ruhsal açıdan en sıhhatli çocukların, Filipinler'in Müslüman kesiminde ve Cava'nın çocuklarında olduğunu Amerikalı doktorlar açıklamıştır. "Buradaki çocuklar 3 yaşına kadar anne sırtında taşınıyor 2 yıl anne sütü alıyor önemli olan gerek süt verme yoluyla gerek sırtta taşıma yolu ile 3 yıl sevgi verilmesindendir."²⁹⁰

Merhamet ile adalet ve israf dengesinin önemi orta ümmet olarak önerilmiştir. Merhametli davranmada aşırıya gitmekten Allah'ı geçme çabası veya sorgulamaktan da uzak durmak ölçüt olarak dikkat edilebilir. Bu aşırılık, isyankar hizmetçinin ihsanda bulunuyorum diye yersiz iyilikler yaparak hükümdarın malını mülkünü haydutlara dağıtmasına benzetilir. Bu iyilik onu hükümdardan daha çok uzaklaştırır.²⁹¹

Birinci ve ikinci dünya savaşlarında yapılan bir çalışmada askerlerin yüzde 80'i yüzlerini gördükleri düşmanı öldürmediği sadece yüzde yirmisinin düşmanlarını yüzlerine bakarak öldürdüğü belirtilmektedir.²⁹² Araştırmada görüldüğü üzere fıtratta olan merhamet, din veya millet ayırt etmeksizin kişinin gözleriyle kurulan bir bağ olduğu ve bu kurulan kontağın duygusal bir yönünün olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Çocuğun ailede merhamet adına ne gördüğü önemlidir. Eğer büyüklerin küçükleri cezalandırdığı bir ailede büyüyorsa o da güçlü olduğunda güçsüzü ezeceği

²⁸⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/32.

²⁸⁹ Konuk, *Mesnevî Şerhi*, 9/76.

²⁹⁰ Haluk Nurbaki, "Rahman Sırrı ve Kâinatın Sevgi Yasaları", *Diyanet İlmi Dergi* XIX/2 (1983), 42.

²⁹¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/159.

²⁹² Kemal Sayar, "Açılış Konferansı" (Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber Ve Merhamet Eğitimi" Sempozyumu, Ankara: DİB Yayınları, 2011), 42.

ortamları bu anlamda değerlendirir. Değerlerin doğru biçimde aktarılabilmesi ve merhametin yoğun bir biçimde sunulabilmesi önemlidir. Bunun en önemli iki unsuru çocuğun sevildiğini hissetmesi ve diğer varlıklara karşı merhamet edildiğini görmesidir.²⁹³

“Hasbî duygularla bir araya gelen, bir bedenın uzuvları gibi aynı acıyı içerisinde duyan, ümmetin dertleri ile dertlenen, insanlığın iyiliğini isteyen, dünyanın dört bir yanında kalender ruhlu bir yaşamla başkalarını yaşatmaya koyulan “Kolanizatör Türk Dervişleri” nin aşk mektebine kaydolmaya, insanlık denilen cevheri yaşatmaya, kâinat kitabını okumaya ve Allah’ın Kur’ân’ını tatbik etmeye çok muhtacdır.”²⁹⁴

Genel merhamet eğitiminden kastımız, insanı belli şablonlara göre şekillendiren, istenilen davranışları kazandıran, kör bir itaati aşıl原因, gereksiz ve anlamsız bilgilerle dolduran etkinler değil, kişilerin insanileşmesine yardımcı olan etkinliklerdir.²⁹⁵ İmam hatip liselerinde meslek dersleri diye adlandırılan her yaş seviyesinde dinî dersler görülmektedir. Öğrenciler Arapça, Kur’ân-ı Kerîm, tefsir, hadis, fıkıh, siyer, akaid, İslam kültür medeniyeti, kelim ve karşılaştırmalı dinler tarihi derslerini lise boyunca yıllara yayılmış şekilde görmektedirler. Müfredat yetiştirmek adına o kadar çok bilgi arasında bu derslerin ruhuna inilememektedir. Buna öğrenci, öğretmen ve çevresel faktörler gibi nedenler gösterilebilse de sonuç toplumsal bir probleme dönüşmektedir. Ahlâkî yozlaşma veya meslekî derslerin de diğer laboratuvarı olan dersleri gibi sınırlandırılması önemli bir problemdir. Nurettin Topçu da yıllar önce aynı problem üzerinde durmuştur. Topçu, edebiyat dersinin öğrenciyi, Yûnus Emre’nin, Mehmet Akif’in şiir ve zihin dünyasıyla buluşturması yerine ansiklopedik yığını içinde boğduğunu, ahlâk ve metafizik gibi gençlerin hayatını etkileyecek derslerin kaldırıldığını, tarih derslerinde büyük şahsiyetlerin ahlâkî duruşlarından bahsedilmediğini ifade etmektedir.²⁹⁶ Ahlâk ve metafizik gibi derslerin önemi dikkat çekmekte olup diğer bütün derslere laboratuvarı üretilmiş

²⁹³ Kemal Sayar, “Camilerde Merhamet Eğitimi”, *Diyanet Aylık Dergi* 247 (Temmuz 2011), 23.

²⁹⁴ Kadir Özköse, “İrfânî Gelenekte Birlikte Yaşama Ahlâkî” (Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu, İstanbul 2016: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 247.

²⁹⁵ Doğan, “Merhamet Eğitimi” (Neliği) Üzerine Bazı Düşünceler”, 107-111.

²⁹⁶ Nureddin Topçu, “Okullarımızda Din ve Ahlâk Eğitimi”, *İslâm Medeniyeti Mecmuası (İslâm Medeniyeti)* I/1 (1967), 20-21.

bir beden gibi değil ruhunun olması gerektiğinin ve olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Öğretmenlerin de bu minvalde kâl ve hâl dilleriyle fırsat eğitimi çerçevesinde ahlâki kavramların gerek çevre gerek sosyal medya gibi platformlarda ifade etmeleri gerekmektedir. Benzer hassasiyetle yaklaşımları gereken ama ahlâka değer vermeyen velilerin sınavlarda çıkmıyor bahanesiyle okumuş, makam mevki sahibi ama nezaket ve şefkatten uzak, yanlış davranışlarda bulunabilen insanlar yetiştirmekten başka bir sonuç vermemektedir.

Yûnus Emre, yaratılış olarak rahmet deryasından çıktığımızı sonrasında nefsimizin ağır bastığını ifade etmektedir. Ağır basan nefsi, hayvan canavar otlatmak olarak tasvir etmiştir. Ölümü unuttuğumuz için gafletin ön planda olduğunu, insanların öğüt almadığını, yiğitlerin tövbe etmediğini ifade ettikten sonra şiirine şöyle devam etmiştir.

“Beğler azdı yolundan bilmez yoksul hâlinden

Çıkdı rahmet gölünden nefis gölüne dalmışdır”²⁹⁷

Beylerin insanlara zulmettiğini yoksulun hâlinden anlamadığını fitratımızda cevherimizde merhametin rahmetin olduğunu, nefesine uyan insanın buradan uzaklaşıp zulme doğru yol aldığını anlamaktayız. Şiirin sonrasında da sözü zalimden değil de âlimden söylemek gerektiğini, kendi sözlerinin de zalimlerden değil âlimlerin sözlerinden olduğunu, herkesin öldüğünü kişinin de ölümden korkması gerektiğini hatırlatmaktadır. Yûnus Emre’ye göre toplumun fesadının büyük beylerin kendilerini büyük görmesinden, vermemesinden, yardım etmemesinden olduğunu söylemiştir. Ahlâkıcı diye nitelendirilen Yûnus Emre döneminin sıkıntılarına şiirleriyle ilahileriyle insanları yönlendirmeye çalışmıştır. Kendinden önceki sûfilerin de belirttiği gibi vahdet deryasında, yardım eden de yardım edilen de kimdir sorusuna saf Türkçemizle çok güzel cevaplar vermiştir. Yûnus Emre, tasavvufî edebi yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Garip ve zavallılara muhabbet sûfilere göre cennetin anahtarıdır. Tevâzu, isar, müvasat, afv ve ihsan, adalet ve şefkat sûfilerin ahlâklarındandır. Adalet merhametin yardımcısıdır. Merhametin bulunmadığı yerde o kullanılır. Merhamet kaidelerine uymak zahitlikten daha iyidir. Merhamet insanın

²⁹⁷ Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Divan -Seçmeler-* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 139.

içinde, ibadetler dışarıdan görünür. Kişinin ahlâkı iç temizlik ve kendisini küçük görmesidir. Toplumsal ahlâk, ilahi aşk ve merhametli olmak, kötülük yapanlara bile iyilikle davranmak olarak kabul edilmelidir.²⁹⁸

Bu konuyu çalışmak istememdeki en önemli faktör, ahlâkın ve de merhametin öğretilabilir bir değer olduğunu savunmamdandır. Konuyu araştırdıkça öğretilerek değil şahit olunarak içselleştirilebilen çeşitli faaliyetlerle geliştirilebilen ahlâkî bir kavram olduğu noktasına ulaşmış bulunmaktayım.

Ruh, nefis ve kalp bağlamında manevî olarak incelediğimiz merhametin, duygu ve yansıması olarak gösterilebilecek vücudumuzda bazı biyolojik olaylar olmaktadır. Beynimizde, zeki vagus siniri diye adlandırılan sistem, beynimizi kalp, mide ve yüz kaslarına bağlayan bir sinirdir. Güvenli bağ kurabilen insanların vagus sinirinin daha çok çalıştığı tespit edilmiş. Erken doğum, kişilik bozukluğu ve çocukken travmaya maruz kalmış kişinin vagus siniri daha az çalıştığı görülmüş.²⁹⁹ Buradan hareketle küçükken yaşanan merhametsizliklere maruziyet derin izler bırakmaktadır. Bir psikiyatristin konuyla ilgili araştırmalarından birinde annesi birinci çocuğuyla vakit geçirmek için ikinci bebeğini evde bırakıp saatler sonra dönmesi gibi birçok ihmalle yaşamaya çalışan bebeğin büyüdüğünde empati ve merhametten uzak olmasını ve 14 yaşındayken işlediği ahlâksız iki cinayeti şu şekilde açıklanmaktadır. Doğuştan gelen bazı hastalıklara sahip olmasının ötesinde küçükken yaşadığı sakinleştirilmeme, bakıcıdan gelecek düzenli uyaranların yokluğu, herhangi bir duygu ifadesine şahit olmama ve kendi davranışlarına tepki yoksunluğu otizmdeki gibi beyinde bazı alanların işlevsiz kalması ve kortizol stres hormonunun aşırı salgılanmasıyla saldırganlık, antisosyallik ve kayıtsızlığa neden olduğu yapılan nörolojik araştırmalarda açıklanmaktadır.³⁰⁰ İnsanların davranışlarını ve merhametsizliklerini bu bağlamda düşündüğümüzde sûfilerin dostane ve merhametli yaklaşımı sinir sisteminde olumlu sonuçlar oluşturduğu, merhametin tetiklediği bazı mutluluk hormonlarıyla sonradan geliştirilebileceği düşünülebilir.

²⁹⁸ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ed. Orhan Köprülü (Ankara: Akçağ, 2012), 280-281.

²⁹⁹ Sayar - Manisalıgil, *Merhamet Devrimi*, 251-254.

³⁰⁰ Bruce D. Perry - Maia Szalavitz, *Köpek Gibi Büyütülmüş Çocuk* (İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2020), 144-174.

Merhamet Devrimi kitabında, merhametin fitrî olduğunu, annenin ilk dokunuşuyla başladığını, yaşanan durumlara göre olumlu veya olumsuz yönde ilerlediği belirtilmiştir. Sevgi almak vermek fiziksel sistemimizi yatıştırarak vagusun duyguları daha iyi alıp iletmesine olanak sağlayacak karşılıklı bir etkileşimdir.³⁰¹ Bebek doğduğunda gülümsemesi veya ağlaması annenin ona dokunmasıyla sonuçlanır. Bu bebeğin limbik sistemini geliştirirken annede oksitosin hormonu salgılanmasına sebep olup anne için de bebek için de ihtiyaç olan mutluluğun ve huzurun yaşanmasıyla sonuçlanır. Bu merhametin ilk adımıdır. Diyelim ki bebek bazı nedenlerden dolayı bundan mahrum kaldı. Hayatında kişiye sevgiyle bakacak tek bir insan daha mutlu ve merhametli olmamıza vesile olabiliyor. Çünkü bir olumlu yaşantı maziye iyileştirebiliyor.

Sonuç olarak, sorumluluk alan, arada geriye çekilip kendini izleyerek duygu ve davranışların takip edilmesi, aynı olaylara karşı farklı duygu ve tepkilerin tespiti, düşünce boyutuna geçtiğinde dengenin korunması yani şefkat ve nezaketin ön planda tutulması, çeşitli alternatif yollar çizerek rasyonaliteden çıkılmaması, merhamet becerilerinin geliştirilmesi ve yardım istemekten çekinilmemesi gibi öneriler artırılabilir.³⁰²

³⁰¹ Sayar - Manisalıgil, *Merhamet Devrimi*, 304.

³⁰² Sayar - Manisalıgil, *Merhamet Devrimi*, 390.

İKİNCİ BÖLÜM

2. YÖNTEM

2.1. Katılımcılar

9 Mayıs 2022- 9 Nisan 2023 tarihleri arasında, Sivas merkezde bulunan imam hatip liseleri olan; A.Samed Bal Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, Sivas Anadolu İmam Hatip Lisesi, Sivas Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, Asım Şahin Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, İhramcızade Anadolu İmam Hatip Lisesi, Abdulhamid Han Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Uluslararası Şehit M. Murat Ertekin Anadolu İmam Hatip Liselerinin 9., 10., 11., ve 12. Sınıf öğrencilerinden rastgele örneklem yöntemi ile seçilen, kendisi araştırmaya katılmayı gönüllü kabul eden ve velisi izin veren 516 öğrencileri araştırmaya dâhil edildi. Araştırma protokolü Sivas Cumhuriyet Üniversitesi 30/05/2022 tarihli etik kurulunda 168760 sayısı ile onaylandı.

2.2. Değerlendirme

Araştırmaya katılmayı kabul eden öğrencilerle yüz yüze görüşme yapılarak, yaşları, cinsiyetleri, kaçınıcı sınıfta oldukları, anne ve babanın eğitim durumu, anne ve babanın mesleği, ailenin aylık kazançları, öğrencinin ikamet ettiği yer bilgilerini içeren sosyo-demografik verileri kaydedildi.

Birlikte yaşadıkları, günlük yaşamını tek başına devam ettiremeyecek yaşlı veya engelli gibi bakıma muhtaç kimse ya da düzenli ilgilendikleri hayvan veya bitki gibi canlılar olup olmadığını öğrenmek için açık uçlu “ Bakımıyla ilgilendikleri kimse ya da canlı var mı?” sorusu sorularak cevabı kaydedildi.

Katılımcıların ya da ailesinin tasavvufi eğitim ile ilişkisinin olup öğrenmek amacıyla “Aileniz veya siz, herhangi bir tarikat ya da cemaate yakınlık duyuyor musunuz?” sorusu sorularak, evet veya hayır cevaplarından birini işaretlemesi istendi.

Katılımcıların merhamet düzeyleri Merhamet Anketi aracılığıyla değerlendirildi.

2.3. Merhamet Anketi

Merhamet Anketi, Elizabeth Ann Pommier tarafından 2011 yılında geliştirilmiş.³⁰³ Dr. Seher Akdeniz ve Prof. Dr. Mehmet Engin Deniz tarafından Türkçe geçerlilik ve güvenirliliği 2016 yılında yapılmıştır.³⁰⁴

Anket 24 maddeden ve 6 alt boyuttan (sevecenlik, umursamazlık, paylaşımların bilincinde olma, bağlantısızlık, bilinçli farkındalık ve ilişki kesme) oluşmaktadır. Anketteki “Birisi zor bir duruma düştüğünde ona yardım etmeye çalışırım.”, “Zor zamanlarında insanların yanında bulunmayı severim.”, “İnsanlar mutsuz olduğunda onların yardımına koşarım.”, “İnsanlar üzgün olduklarında, onları rahatlatmaya çalışırım.” maddeleri sevecenlik alt boyutunu, “Herkes bazen kendini kötü hisseder, bu insan olmanın bir parçasıdır.”, “Tüm insanların zayıf yönleri olduğunu ve kimsenin mükemmel olmadığını kabullenmek önemlidir”, “Başkalarıyla farklılıklarına rağmen herkesin acıyı tıpkı benim gibi hissettiğini bilirim.”, “Acı çekmek tüm insanlar için ortak bir yaşıttır.” maddeleri paylaşımların bilincinde olmak alt boyutunu, “İnsanlar benimle konuşurken, onlara tüm dikkatimi veririm”, “Bana hiçbir şey söylemeseler bile insanların üzgün olduklarını fark ederim.”, “İnsanlar bana sorunlarını anlattıklarında, onları sabırla dinlerim.”, “İnsanlar bana sıkıntılarını anlattıklarında, objektif bir tutum takınmaya çalışırım.” maddeleri bilinçli farkındalık alt boyutunu, “Bazen insanlar kendi problemlerinden bahsettiklerinde, umurumda değilmiş gibi hissederim.”, “İnsanlar çökkün olduklarında, bazen onlardan soğuduğumu hissederim.”, “Diğer insanların sorunlarının beni ilgilendirmediklerini düşünürüm.”, “İnsanlar sıkıntılı olduklarında, onlarla genellikle başkalarının ilgilenmesini isterim.” maddeleri umursamazlık alt boyutunu, “Kendimi acı çeken insanlara karşı duygusal olarak yakın hissetmem.”, “İnsanlar bana üzüntülerini anlattıkları zaman kendimi onlardan uzaklaşmış hissederim.”, “İnsanlar üzgün olduklarında, onlarla yakınlık kuramam gibi gelir.”, “İnsanlar ıstırap çekerken, onlarla iletişim kuramam.” maddeleri bağlantısızlık alt boyutunu, “İnsanlar benim karşımda ağladıklarında genellikle hiçbir şey hissetmem.”, “İnsanlar bana dertlerini anlattıklarında çoğunlukla duymazdan

³⁰³ Elizabeth Ann Pommier, “The Compassion Scale”, *Humanities and Social Sciences* 1174 (2011), 72.

³⁰⁴ Seher Akdeniz, “The Turkish Adaptation Of Compassion Scale: The Validity And Reliability Study.”, *The Journal of Happiness & Well-Being* 1/4 (2016), 50-61.

gelirim.”, “Başkalarının sorunlarıyla ilgili pek fazla düşünmem.”, “Çok acı çeken insanlardan uzak durmaya çalışırım.” maddeleri ilişik kesme alt boyutunu araştırmaktadır.³⁰⁵

Tasavvufî açıdan bakıldığında ise “İnsanlar benim karşımda ağladıklarında genellikle hiçbir şey hissetmem.”, “Başkalarıyla farklılıklarına rağmen herkesin acıyı tıpkı benim gibi hissettiğini bilirim.” maddeleri uhuvvet kavramıyla, “Bazen insanlar kendi problemlerinden bahsettiklerinde, umurunda değilmiş gibi hissederim.”, “Birisi zor bir duruma düştüğünde ona yardım etmeye çalışırım.”, “İnsanlar sıkıntılı olduklarında, onlarla genellikle başkalarının ilgilenmesini isterim.” maddeleri teâvün kavramıyla, “Kendimi acı çeken insanlara karşı duygusal olarak yakın hissetmem.”, “İnsanlar bana üzüntülerini anlattıkları zaman kendimi onlardan uzaklaşmış hissederim.” maddeleri buğuz ve kasvet kavramlarıyla, “Birisi zor bir duruma düştüğünde ona yardım etmeye çalışırım.” Maddesi, ülfet-ünsiyet kavramlarıyla, “İnsanlar bana dertlerini anlattıklarında çoğunlukla duymazdan gelirim.” maddesi sohbet kavramıyla, “Zor zamanlarında insanların yanında bulunmayı severim.”, “İnsanlar mutsuz olduğunda onların yardımına koşarım.” maddeler fütüvvet kavramıyla, “Bana hiçbir şey söylemeseler bile insanların üzgün olduklarını fark ederim.” maddesi gönül dili (lisan-ı kalp) kavramıyla, “İnsanlar üzgün olduklarında, onlarla yakınlık kuramam gibi gelir.”, “İnsanlar ıstırap çekerken, onlarla iletişim kuramam.”, “İnsanlar üzgün olduklarında, onları rahatlatmaya çalışırım.” maddeleri kurbiyet kavramıyla, “Herkes bazen kendini kötü hisseder, bu insan olmanın bir parçasıdır.” maddesi benlik kavramıyla, “İnsanlar çökkün olduklarında, bazen onlardan soğuduğumu hissederim.” maddesi fakr kavramıyla, “İnsanlar bana sorunlarını anlattıklarında, onları sabırla dinlerim.” maddesi sebat kavramıyla, “Diğer insanların sorunlarının beni ilgilendirmedığını düşünürüm.” maddesi müstağnî davranmak kavramıyla, “Tüm insanların zayıf yönleri olduğunu ve kimsenin mükemmel olmadığını kabullenmek önemlidir.” maddesi insan olmak kavramıyla, “Başkalarının sorunlarıyla ilgili pek fazla düşünmem.” maddesi cemaat te rahmet olma kavramıyla, “Acı çekmek tüm insanlar için ortak bir yaşantıdır.” maddesi imtihan kavramıyla, “İnsanlar bana sıkıntılarını anlattıklarında, objektif bir tutum takınmaya çalışırım.” Maddesi eşyaya hak nazarıyla bakmak kavramıyla, “Çok

³⁰⁵ Akdeniz, “The Turkish Adaptation Of Compassion Scale: The Validity And Reliability Study.”, 58-61.

acı çeken insanlardan uzak durmaya çalışırım.” maddesi dostluk kavramıyla ilişkili olduğu düşünüldü.

Her maddeye ait “ Hiçbir zaman=1, nadiren=2, ara sıra=3, sık sık=4, her zaman=5” olmaz üzere 5 cevap seçeneği vardır. Katılımcı her maddedeki ifadeyle olan ilişkisini değerlendirerek, ilgili maddenin sırasında ki sütunlardan 1-5 rakamlarından birini seçmesi istenir. Maddede bulunan ifadeye, tamamen katılıyorsa tamamen sütununun altında bulunan 5’i, sık sık katılıyorsa sık sık sütunun altında bulunan 4’ü, ara sıra katılıyorsa ara sıra sütununun altında bulunan 3’ü, nadiren katılıyorsa nadiren sütunun altında bulunan 2’yi, hiç bir zaman katılmıyorsa hiçbir zaman sütununun altında bulunan 1’i seçmesi istendi.

Her maddede işaretlenen puanların toplamıyla Merhamet Ölçeği skoru elde edilmekte olup, toplam puan 24 ile 120 arasında değişmektedir. Yüksek puanlar, yüksek merhamet düzeyine işaret etmektedir. Ölçeğin Seher Akdeniz ve Mehmet Engin Deniz tarafından yapılan Türkçe geçerlilik ve güvenirlik analizinde, toplam Cronbach's alpha değeri 0.77, test-tekrar test güvenirlik katsayısı 0.76 bulunmuştur.³⁰⁶

2.4. İstatistiksel Analiz

Anket uygulamasından elde edilecek veriler SPSS v 22 programıyla analiz edildi. Değişkenlerin normal dağılıma uyup uymadığı analitik, görsel ve grafiksel yöntemlerle incelendi. Verilerin analizinde sayısal değişkenler için ortalama (Standart Sapma) veya Ortanca (minimum-maksimum) değerleri, kategorik değişkenler için sayı (%) değerleri kullanıldı. Merhamet Anketi skoru ile demografik veriler arasındaki ilişki veri türüne göre Spearman korelasyon analizi ile araştırıldı. Tip 1 hata düzeyi 0.05 kabul edildi.

³⁰⁶ Akdeniz, “The Turkish Adaptation Of Compassion Scale: The Validity And Reliability Study.”, 50-55.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BULGULAR

516 katılımcının olduğu bu araştırmada, katılan öğrencilerin cinsiyet dağılımı Tablo 1’de görülmektedir. Katılımcıların %51.7’si kız (n=267), %48.3’ü erkektir (n=249).

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

	Sayı	%
Kız	267	51.7
Erkek	249	48.3

Tablo 2’de katılımcıların sınıflara göre dağılımı görülmektedir. Katılımcıların %26’sı 9.sınıf (n=134), %25’i 10.sınıf (n=129), %25.8’i 11. Sınıf (n=133), %23.3’ü 12.sınıftır(n=120).

Tablo 2. Katılımcıların Sınıf Dağılımı

	Sayı	%
9.sınıf	134	26
10.sınıf	129	25
11. sınıf	133	25.8
12. sınıf	120	23.3

Tablo 3’de katılımcıların eğitim gördükleri okula göre dağılımı görülmektedir. Katılımcıların %19’u Asım Şahin AİHL’de (n=98), %15.3’ü Abdulhamit Han AİHL’de (n=79), %13.6’sı İbrahimcizade AİHL’de (n=70), %12.8’i Kız AİHL’de (n=66), %13.4’ü Uluslararası AİHL’de (n=69), %13.2’si Abdussamed Bal AİHL’de (n=68), %12.8’si Erkek AİHL’de (n=66) eğitim görmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Eğitim Gördükleri Okula Dağılımı

	Sayı	%
Asım Şahin AİHL	98	19.3
Abdulhamit Han AİHL	79	15.3
İhramcızade AİHL	70	13.6
Kız AİHL	66	12.8
Uluslararası AİHL	69	13.4
Abdussamed Bal AİHL	68	13.2
Erkek AİHL	66	12.8

Tablo 4’de katılımcıların annelerinin eğitim düzeyine göre dağılımı görülmektedir. Katılımcıların annelerinin %4.1’i okur-yazar değil (n=21), %32.4’ü ilkokul mezunu (n=167), %27.5’i ortaokul mezunu (n=142), %23.3’ü lise mezunu (n=120), %10.3’ü üniversite mezunu (n=53), %2.5’i lisansüstü eğitim mezunudur (n=13).

Tablo 4. Katılımcıların Annelerinin Eğitim Düzeyi

	Sayı	%
Okur-Yazar değil	21	4.1
İlkokul	167	32.4
Ortaokul	142	27.5
Lise	120	23.3
Üniversite	53	10.3
Lisansüstü	13	2.5

Tablo 5’de katılımcıların babalarının eğitim düzeyine göre dağılımı görülmektedir. Katılımcıların annelerinin %1.7’si okur-yazar değil (n=9), %32.4’ü ilkokul mezunu (n=79), %16.7’si ortaokul mezunu (n=86), %33.9’u lise mezunu

(n=175), %23.3'ü üniversite mezunu (n=100), %9.1'lisansüstü eğitim mezunudur (n=47).

Tablo 5. Katılımcıların Babalarının Eğitim Düzeyi

	Sayı	%
Okur-Yazar değil	9	1.7
İlkokul	79	15.3
Ortaokul	86	16.7
Lise	175	33.9
Üniversite	120	23.3
Lisansüstü	47	9.1

Tablo 6'da katılımcıların ailelerinin gelir düzeyine göre dağılımı görülmektedir. Katılımcıların gelir düzeyi %12'sinde 4000 TL'nin altında (n=62), %36.2'sinin 4000-7000 TL arasında (n=187), %25'inin 7000-10000 TL arasında (n=129), %26.7'sinin 10000 TL'nin üzerindedir (n=138). Not: Asgari ücret 4253TL'dir.

Tablo 6. Katılımcıların Ailelerinin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

	Sayı	%
<4000	62	12
4000-7000	187	36.2
7000-10000	129	25
>10000	138	26.7

Tablo 7'de ve şekilde katılımcıların ikamet ettikleri yere göre dağılımı görülmektedir. Katılımcıların %84.7'si ailesi ile birlikte (n=437), %12.8'i yurttta (n=66), %1.2'si akrabalarının yanında (n=6) yaşamaktadır.

Tablo 7. Katılımcıların İkamet Ettikleri Yere Göre Dağılımı

	Sayı	%
Aile	437	84.7
Akraba	6	1.2
Pansiyon	66	12.8
Öğrenci Evi	5	1
Diğer	2	0.4

Tablo 8’de katılımcıların tarikat ve cemaatlere yakınlıklarının varlığı gösterilmektedir. Katılımcıların %18’i tarikat ve cemaatlere yakınlığı olduğunu bildirmişken (n=90), %81.7’sini herhangi bir tarikat ya da cemaate yakınlığı bulunmamaktadır. (n=426).

Tablo 8. Katılımcıların Tarikat ve Cemaat Yakınlık Varlığına Göre Dağılımı

	Sayı	%
Evet	90	18.3
Hayır	426	81.7

Tablo 9’da katılımcıların bakımıyla ilgilendiği kimsenin olup olmadığı görülmektedir. Katılımcıların %78.7’sinin bakımıyla ilgilendiği kimse veya canlı yokken (n=401), %22.3’ünün bakımıyla ilgilendiği canlı bulunmaktadır (n=115)

Tablo 9. Bakımıyla İlgilendiği Kimse Varlığına Göre Dağılımı.

	Sayı	%
Evet	115	22.3
Hayır	401	78.7

Katılımcıların cinsiyetlerine göre merhamet düzeyleri Tablo 10'da görülmektedir. Kızların merhamet düzeyi 97.4 (10.5), erkeklerin merhamet düzeyi 93.2 (13.1) olarak bulundu.

Tablo 10. Cinsiyete Göre Merhamet Düzeyleri

	Merhamet Düzeyi	
	Ortalama	Standart Sapma
Kız	97.4	10.5
Erkek	93.2	13.1

Katılımcıların sınıflarına göre merhamet düzeyleri Tablo 11'de görülmektedir. 9.sınıfların merhamet düzeyi 96.6 (11.2), 10.sınıfların merhamet düzeyi 95.65 (10.6), 11.sınıfların merhamet düzeyi 94.6 (12.1), 12.sınıfların merhamet düzeyi 94.9 (14.1) bulundu. 14 ila 16 yaş aralığının merhamet düzeyi daha yüksek iken yaşları büyüdükçe az da olsa merhamet düzeylerinde azalmanın tespit edilmiş olması duyarsızlaşmaya ve bencilleşmeye doğru yaklaşıldığı söylenebilir. Bunun çeşitli sebepleri olmakla birlikte sosyal medya ve haberlere maruziyet ve öğrencinin benmerkezci (bireyselliğin ön planda olduğu) bir eğitime tabi olduğu gibi yorumlar yapılabilir.

Tablo 11. Sınıflara Göre Merhamet Düzeyleri

	Merhamet Düzeyi	
	Ortalama	Standart Sapma
9.sınıf	96.6	11.2
10. sınıf	95.5	10.6
11.sınıf	94.6	12.1
12.sınıf	94.9	14.1

Katılımcıların okullarına göre merhamet düzeyleri Tablo 12'de görülmektedir. Asım Şahin AİHL'de okuyan katılımcıların merhamet düzeyleri 97.9

(10.9), Abdulhamit Han AİHL’de okuyan katılımcıların merhamet düzeyleri 89.1 (12.7), İhramcızade AİHL’de okuyan katılımcıların merhamet düzeyleri 86.5 (13.1), Kız AİHL’de okuyan katılımcıların merhamet düzeyleri 96.2(9.8), Uluslararası AİHL’de okuyan katılımcıların merhamet düzeyleri 96.3 (12.1), Abdussamed Bal AİHL’de okuyan katılımcıların merhamet düzeyleri 96.6 (10.1), Erkek AİHL’de okuyan katılımcıların merhamet düzeyleri 94.5 (12.8) bulundu.

Tablo 12. Okullara Göre Merhamet Düzeyleri

	Merhamet Düzeyi	
	Ortalama	Standart Sapma
Asım Şahin AİHL	97.9	10.9
Abdulhamit Han AİHL	89.1	12.7
İhramcızade AİHL	86.5	13.1
Kız AİHL	96.2	9.8
Uluslararası AİHL	96.3	12.1
Abdussamed Bal AİHL	96.6	10.1
Erkek AİHL	94.5	12.8

Katılımcıların annelerinin eğitim durumuna göre merhamet düzeyleri Tablo 13’de görülmektedir. Annesi okur-yazar olmayan katılımcıların merhamet düzeyi 93.6(10.6), ilkokul mezunu olan katılımcıların merhamet düzeyi 95.8(11.7), ortaokul mezunu olan katılımcıların merhamet düzeyi 94.2(12.3), lise mezunu olan katılımcıların merhamet düzeyi 96.1(11.6), üniversite mezunu olan katılımcıların merhamet düzeyi 96.1(11.6), lisansüstü mezunu olan katılımcıların merhamet düzeyi 94.4(9.7) bulundu.

Tablo 13. Anne Eğitim Durumuna Göre Merhamet Düzeyleri

	Merhamet Düzeyi	
	Ortalama	Standart Sapma
Okur-Yazar değil	93.6	10.6
İlkokul	95.8	11.7
Ortaokul	94.2	12.3
Lise	96.1	11.6
Üniversite	96.5	14.1
Lisansüstü	94.4	9.7

Katılımcıların babalarının eğitim durumuna göre merhamet düzeyleri Tablo 14’de görülmektedir. Babası okur-yazar olmayan katılımcıların, merhamet düzeyi 102.1(14.8), ilkokul mezunu olan katılımcıların merhamet düzeyi 98.5(12.2), ortaokul mezunu olan katılımcıların merhamet düzeyi 93.6(10.9), lise mezunu olan katılımcıların merhamet düzeyi 94.1(12.6), üniversite mezunu olan katılımcıların merhamet düzeyi 96.3(11.4), lisansüstü mezunu olan katılımcıların merhamet düzeyi 95.4(11.6) bulundu.

Tablo 14. Baba Eğitim Durumuna Göre Merhamet Düzeyleri

	Merhamet Düzeyi	
	Ortalama	Standart Sapma
Okur-Yazar değil	102.1	14.8
İlkokul	98.5	12.2
Ortaokul	93.6	10.9
Lise	94.1	12.6
Üniversite	96.3	11.4
Lisansüstü	95.4	11.6

Katılımcıların ailelerinin gelir durumuna göre merhamet düzeyleri Tablo 15’de görülmektedir. Gelir düzeyi 4000 TL’nin altında olanların merhamet düzeyi 93.6(12.9), 4000-7000 TL olanların 95.1(13.1), 7000-10000 TL olanların 96.1(10.9), >10000 TL olanların 96.2(11.4) bulundu.

Tablo 15. Gelir Düzeyine Göre Merhamet Düzeyleri

	Merhamet Düzeyi	
	Ortalama	Standart Sapma
<4000	93.6	12.9
4000-7000	95.1	13.1
7000-10000	96.1	10.9
>10000	96.2	11.4

Katılımcıların ikamet ettikleri yere göre merhamet düzeyleri Tablo 16’de görülmektedir. Ailesinin yanında yaşayanların merhamet düzeyi 95.8(11.8), akrabalarının yanında yaşayanların merhamet düzeyi 100(20.2), pansiyonda yanında yaşayanların merhamet düzeyi 92.8(12.6), öğrenci evinde yanında yaşayanların merhamet düzeyi 93 (12.2) bulundu.

Tablo 16. İkamet Yerine Göre Merhamet Düzeyleri

	Merhamet Düzeyi	
	Ortalama	Standart Sapma
Aile	95.8	11.8
Akraba	100	20.2
Pansiyon	92.8	12.6
Öğrenci Evi	93	12.2
Diğer	86	10.3

Katılımcıların tarikat ve cemaatlere yakınlığının varlığına göre merhamet düzeyleri Tablo 17’de görülmektedir. Tarikat ve cemaatlere yakınlığı olan katılımcıların merhamet düzeyi 96.7 (12.7), Tarikat ve cemaatlere yakınlığı olmayan katılımcıların merhamet düzeyi 95.2 (11.7) bulundu.

Tablo 17. Tarikat ve Cemaatlere Yakınlığa Göre Merhamet Düzeyleri

	Merhamet Düzeyi	
	Ortalama	Standart Sapma
Evet	96.7	12.7
Hayır	95.2	11.7

Katılımcıların bakımıyla ilgilendikleri kimse varlığına göre merhamet düzeyleri Tablo 18’de görülmektedir. Bakımıyla ilgilendikleri kimsesi olan katılımcıların merhamet düzeyleri 96.4(11.7), bakımıyla ilgilendikleri kimsesi olmayan katılımcıların merhamet düzeyleri 95.6(11.4) bulundu.

Tablo 18. Bakımıyla İlgilenen Kimse/Canlı Varlığına Göre Merhamet Düzeyleri

	Merhamet Düzeyi	
	Ortalama	Standart Sapma
Evet	96.4	11.7
Hayır	95.6	11.4

Tablo 19’da katılımcıların cinsiyetlerine göre merhamet düzeyi karşılaştırılması görülmektedir. Kız katılımcıların merhamet düzeyi erkek katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksek bulundu ($p=0.02$).

Tablo 19. Cinsiyete Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması

	Kız	Erkek	P
Merhamet Düzeyi	97.4(10.5)	93.2 (13.1)	0.02

Dinimizde şeklin değil iç güzellik ve takva önemlidir.³⁰⁷ Er-Rahman ismi şerifinin tecellisinin yeryüzünde kadınlar üzerinde görüldüğü fitraten er-Rahîm isminin de tecelligahı konumundadır. Tasavvufî gelenekte annelerin er-Rahîm isminin tecellisi olduğu ifade edilmekte olup kızların şefkatinin erken dönemlerden itibaren fitratlarından geldiğini bunun da yansımalarının duygu ve davranışlarına etki yaptığı görülmektedir. Konuya kadın ve erkeğe yüklenen sorumluluk olarak yaklaşırsak, kadın yaratılmış değil sanki yaratıcı diye vasıflandırılmış hayatın devamlılığını sağlamada vazifeli, daha duyarlı ve daha merhametli Allah'ın cemal isminin tecelligahı olarak belirtilmektedir.³⁰⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de kadınlarla ilgili tarla³⁰⁹ benzetmesiyle karşılaşmaktayız. Tarla, içine ne dikilirse ona hizmet eden, tohumu aşırı ısıdan koruyan, iklim şartlarına ve ihtiyacına göre besinleri veren bir yapıdır. Bu vasıflarıyla merhamet vasfına haizdir. Ayrıca mevlevîlikte kadın sûfilerden bahsedildiği, sonraki dönemlerde müelliflerin Arap dilinde şemsin (güneş) dişil olduğu kamerin (ay) eril sayıldığı³¹⁰ gibi ifadelerle kadının verici olması, koruyan, kollayan ve ışıtan olmak gibi hasletlerde önde olduğu belirtilmektedir.

Kadın, erkek herkesin gücü ölçüsünde çevresinde bulunan her cana fakr nazarıyla bakması, Allah'ın yaratmaya layık gördüğünü düşünerek fitratının ve vicdanının sesini dinlemesi birçok derde deva olacaktır. Zikre aklında, dilinde ve gönlünde devam etmesi Allah'ı hatırlatacak ortamlarda bulunması kişinin ahlâkını ve merhamet düzeyini olumlu anlamda değiştirecektir.

Tablo 20'de sınıflara göre merhamet düzeyi karşılaştırılması sonuçları görülmektedir. 9. sınıfların ortalama merhamet düzeyi diğerlerinden yüksek olsa da

³⁰⁷ Hucurat 49/13.

³⁰⁸ Kadir Özköse, “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Düşüncesinde Kadın”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/1 (2007), 59.

³⁰⁹ Bakara 2/286.

³¹⁰ Hülya Küçük, “Tasavvufta Kadın”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 397.

sınıflar arasında merhamet düzeyi karşılaştırılmasında istatistiksel anlamlı fark saptanmadı ($p=0.72$)

Tablo 20. Sınıflara Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması

	9.sınıf	10. sınıf	11.sınıf	12.sınıf	P
Merhamet Düzeyi	96.6(11.2)	95.5(10.6)	94.6(12.1)	94.9(14.1)	0.72

9.-10.-11. Sınıf düzeylerinde merhamette bir azalma görüldüğü, bu sınıf düzeyleri bağlamında çevreden gelen uyarılarla veya ergenlik nedeniyle olduğu düşünülebilecek bu durumun gençlerde, önceliğin kazanmak, başarmak olarak değiştiği sistemde, neyi, nasıl, ne ölçülerle kazanmanın değersizliği ve fitrattan uzaklaşmaya sebep olarak düşünülebilir. Bunun çözümü olarak tasavvufta fütüvvet ehli gençlere sorumluluk vererek Allah rızası için yapabilecekleri merhametlerini artıracak iyilik yapma imkânları sunulması, hedefin akademik başarı ve üniversite sınavını kazanması yerine ahiret sınavını kazanması olmalıdır.

Tablo 21’de okullara göre merhamet düzeyi karşılaştırılması sonuçları görülmektedir. Katılımcıların eğitim gördükleri okullar arasında merhamet düzeyi açısından istatistiksel anlamlı fark yoktur ($p=0.07$)

Tablo 21. Okullara Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması

	Asım Şahin AİHL	Abdulhamit Han AİHL	İhramcızade AİHL	Sivas Kız AİHL	Sivas Uluslararası Ş.M.E. AİHL	Abdussamed Bal AİHL	Sivas AİHL	p
Merhamet Düzeyi	97.9(10.9)	89.1(12.7)	86.5(13.1)	96.2(9.8)	96.3(12.1)	96.6(10.1)	94.5(12.8)	0.07

Kız imam hatip okullarında merhamet düzeyi yüksek çıkarken erkek AİHL’nin merhamet değerlerinin biraz daha aşağıda kaldığı görülmüştür. Merhamet değeri düşük olarak gözlenen İhramcızade AİHL’nin öğrenci seçme sınavıyla alım yapıldığı ve proje okulu olduğu için okulda kız ve erkek öğrencilerin bulunduğu ve yapılan anketin ortalaması olduğundan böyle bir sonucun çıktığı söylenebilir.

Tablo 22’de katılımcıların annelerinin eğitim durumuna göre merhamet düzeyi karşılaştırılması sonuçları görülmektedir. Katılımcıların annelerinin eğitim durumları arasında merhamet düzeyi açısından istatistiksel anlamlı fark yoktur ($p=0.60$)

Tablo 22. Anne Eğitim Durumuna Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması

	Okur-Yazar değil	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite	Lisansüstü	p
Merhamet Düzeyi	93.6(10.6)	95.8(11.7)	94.2(12.3)	96.1(11.6)	96.5(14.1)	94.4(9.7)	.60

Katılımcıların annelerinin eğitim düzeyi arttıkça katılımcıların merhamet değerlerinin istatistiksel anlamlı olarak değişmediği görülmektedir. Anne, fıtratı gereği merhameti en yüce yaşayan ve yaşatan pozisyonundadır. Çocukların merhamet eğitiminde başta okul öncesi dönem olmak üzere her yaşta kritik rol oynamaktadır. Gerek davranışları, gerekse verdiği öğütler ve uyarılarla, merhameti çocuğuna aşılar. Annenin, çocuğuna aşıladığı merhametin çocuğun hayatındaki yansıması, annenin aldığı eğitim gibi birçok faktörle ilişkili olabilir. Bu analizimizde, annenin eğitimiyle çocuğun merhamet düzeyinin doğrudan ilişkili olmadığı görülmüştür. Annenin yüksek eğitim düzeylerinde olması çocuğa merhamet öğretisini kolaylaştırabileceği gibi, meslek şartları ve sosyal hayat tarzı değişiklikleri gibi nedenler de merhamet eğitimini zorlaştırabilir. Diğer taraftan lise çağındaki bir çocukta ki merhamet düzeyinin çok sayıda faktörden etkileneceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Çocukta gözlemlenen davranışlar sosyal ortamla ilişkili olabilir.

Anlamlı bulunmayan istatistiksel sonuç da şükür sebebi olarak düşünülebilir. Çünkü belki de imkânları nedeniyle eğitim düzeyleri geri kalmış annelerin evlatlarına olan merhametlerinin, diplomayla ölçülemeyeceğini ispatlamaktadır. Tasavvuf tarihi Bacıyân-ı Rum olarak adlandırılan kadınların işlerinde,

yemeklerinde, dokumacılığında veya ata binicilik gibi her alanda nezaket, şefkat, incelikleriyle Anadolu'nun mayasını oluşturdıkları belirtilmektedir.³¹¹

Tablo 23'de katılımcıların babalarının eğitim durumuna göre merhamet düzeyi karşılaştırılması sonuçları görülmektedir. Katılımcıların babalarının eğitim durumları arasında merhamet düzeyi açısından istatistiksel anlamlı fark yoktur ($p=0.13$)

Tablo 23. Baba Eğitim Durumuna Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması

	Okur-Yazar değil	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite	Lisansüstü	p
Merhamet Düzeyi	102.1(14.8)	98.5(12.2)	93.6(10.9)	94.1(12.6)	96.3(11.4)	95.4(11.6)	0.13

Katılımcıların babalarının eğitim durumu, öğrencilerin çevresini şekillendiren bir faktördür. Bunun sosyo-kültürel olarak öğrencinin çevresini etkilediği ama merhamet düzeyini değiştirmedeği gözlemlenmektedir. Ayrıca babanın eğitim durumu, öz güven ve tutarlılık gibi faktörleri etkilediğinden şefkat ve merhameti de beslediği söylenebilir. Bu da diplomayla ölçülemeyecek bir pozisyonudur. Ailenin dışa yansması olarak görülebilecek baba, rol model açısından evlat için rehberdir. İlk yol gösterici, doğruyu yanlış belirleyici bir otoritedir. Ailenin dinamiklerine göre evde merhamet, doğruluk ve muhabbet gibi ahlâkî normalerin örneğidir. Bu anlamda bazı zorluklarla karşılaşmış ve ahlâkî erdemleri göstermeyen ebeveynlere sahip çocukların da olduğu gerçeğiyle duruma yaklaşıldığında anketin sonucu çok manidardır. Evladını güzel ahlâkla terbiye etme görevine haiz ebeveynin merhamet adına gösterdiği tavrın önemli olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 24'de katılımcıların ailelerinin gelir durumuna göre merhamet düzeyi karşılaştırılması sonuçları görülmektedir. Katılımcıların ailelerinin gelir durumları arasında merhamet düzeyi açısından istatistiksel anlamlı fark yoktur ($p=0.61$)

³¹¹ Süleyman Demir, "Bacıyan-ı Rum Teşkilatı (Anadolu Kadınlar Birliği)", *Ahilik Uluslararası Sempozyumu*, (2011), 202.

Tablo 24. Gelir Düzeyine Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması

	<4000	4000-7000	7000-10000	>10000	P
Merhamet Düzeyi	93.6(12.9)	95.1(13.1)	96.1(10.9)	96.2(11.4)	0.61

Anketin sonucunda ailelerin ortalama gelir düzeyleri ile merhamet arasında ilk üç kısımlık bölümde anlamlı bir yükseliş görülmektedir. Düşük bütçeli ailelerin merhamet düzeyleri en düşük çıkmışken yüksek bütçeli ailelerin merhamet düzeyi en yüksek çıktığı görülmektedir. Katılımcıların imkânlarının merhameti etkilediğini ve aslî ihtiyaçlara muhtaç olan insanların merhamet etmeye değil merhamet görmeye ihtiyacının olduğu bu yüzden de gelişmemiş olduğu düşünülebilir.

Tasavvuf, alan elin veren eli görmediği sadaka taşlarına, hayır kurumlarına, gelenin kim olduğu sorulmadan konaklayıp karnını doyurduğu hanlara tekkelere vesile olmuştur. Cami ve tekke gibi ortamlar, zenginle fakirin arasında uçurumların olmadığı, namazda, sohbette yan yana oturduğu, imtihan dünyasında olduğu bilincinde, ahlâkını olgunlaştırma hedefinde, mürşidin karşısında aynı öneme haizdir.

Tablo 25’de katılımcıların ikamet ettikleri yere göre merhamet düzeyi karşılaştırması sonuçları görülmektedir. Katılımcıların ikamet ettikleri yere göre merhamet düzeyi açısından istatistiksel anlamlı fark yoktur ($p=0.28$)

Tablo 25. İkamet Yerine Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması

	Aile	Akraba	Pansiyon	Öğrenci Evi	Diğer	p
Merhamet Düzeyi	95.8 (11.8)	100(20.2)	92.8(12.6)	93(12.2)	86(10.3)	0.28

Katılımcıların akrabalarıyla ikamet etmeleri merhamet düzeylerinin üst olduğunu göstermekte olup pansiyonda kalan öğrencilerin merhamet düzeyleri en düşük düzeylerde olduğu görülmektedir. Bunun çok çeşitli nedenleri olabileceği gibi pansiyonda sevgi ve şefkate öğrencilerin daha muhtaç olduğu, birbirlerine zorbalıkta

bulundukları gözlemlenmiştir. Her an katılımcılardan büyük merhametli birinin şiddet veya akran zorbalığı gibi durumlara müdahale etmesi, örnek olması önem teşkil etmektedir.

Tarihte misyonunu sürdürmüş tekke, medrese gibi kurumlarda yatılı kalan dervişlerin veya talebelerin, günümüz MEB pansiyonlarındaki öğrencilerin merhametli olmalarını artıracak birer örneklik teşkil ettiği düşünülebilir. Verilen görevleri yerine getirmeye çalışan, rabıtaıyla iyi insanların düşüncesini zihninden çıkarmayan, bireysel takip edilen, murakabe hâlinde, tekke içinde ve dışında verilen sosyal sorumluluklarını yerine getiren ve bunların kendileri için gerekli olduğunu bilen dervişler, olarak görülebilir. Gerektiğinde yalnız kalıp iç âlemine ve görevlerine odaklanarak halveti yaşaması itikaf gibi derinleşmesine vesile olacaktır.

Tablo 26’da katılımcıların tarikat ve cemaatlere yakınlığa göre merhamet düzeyi karşılaştırılması sonuçları görülmektedir. Katılımcıların tarikat ve cemaatlere yakınlığa göre merhamet düzeyi açısından istatistiksel anlamlı fark yoktur ($p=0.30$)

Tablo 26. Tarikat ve Cemaatlere Yakınlığa Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması

	Evet	Hayır	P
Merhamet Düzeyi	96.7 (12.7)	95.2(1.7)	0.30

İmam hatip lisesindeki öğrencilerin konumu adeta toplumun bir aynası niteliğindedir. İmam hatip lisesi öğrencilerinin tasavvufî bir alt yapıyla bu yaşa geldikleri söylenemez. Tasavvufî gelenekle ilişkili olan ailelerin varlığının azlığı, tasavvufî terbiyenin de yansıma biçimini göstermektedir. Tasavvufî gelenekteki isimleri, eğilimleri veya mensubiyetleri ebeveynlerin çocuklarına benimsetmedikleri anlaşılmaktadır. Anadolu’nun müslümanlaşmasında önemli bir rol alan tasavvufî hareketler, merhamet üzerinde çok durmuş sûfiler Yûnus Emre gibi “Yaradılanı severiz,/ Yaradandan ötürü”³¹² diyerek bunu ifade etmişlerdir. Kişinin kendi kemâl yolculuğunda ömürleri boyunca çalışmışlar ahlâka çok önem veren tasavvufun

³¹² Yunus Emre, *Divan*, 65.

hedefi, kişiyi Hz. Peygamber'in (sav) ahlâkına yaklaştırmak, onun gibi yaşayıp onun gibi son nefesi verip ve de onunla birlikte haşır olmak mertebesine ulaşmaktır.

Tablo 27'de katılımcıların bakımıyla ilgilenen kimse varlığına göre merhamet düzeyi karşılaştırılması sonuçları görülmektedir. Katılımcıların bakımıyla ilgilenen kimse varlığına göre merhamet düzeyi açısından istatistiksel anlamlı fark yoktur ($p=0.70$)

Tablo 27. Bakımıyla İlgilenen Kimse Varlığına Göre Merhamet Düzeyi Karşılaştırılması

	Evet	Hayır	p
Merhamet Düzeyi	96.4(11.7)	95.6(11.4)	0.70

İmam hatip lisesi öğrencilerinde bireyselliğin ön plana çıktığını görmekteyiz. Türkiye'de ki çekirdek aile yapısının beklentilere ve sosyal problemlere ciddi bir katılımıla yansıtmadığımızı tasavvufi renklerini gösteremedikleri gibi tasavvufi yaşamın gereği olarak çevresine katkı sağlamak, yaraları sarmak, bir şeyin bakımıyla ilgilenmek, gibi noktalarda ciddî bir duyarlılık eğitiminin eksikliğini görmekteyiz. Seküler hayatı benimsemiş modern toplumun bir parçası olduğumuzun da kanıtı olmaktadır. Merhametin geliştirilebilir bir erdem olduğunu düşünürsek katılımcıların evde bir yaşlının, çocuğun, çiçek veya hayvanın bakımında sorumluluk almasının merhameti olumlu etkileyeceği düşünülmüştür. İstatistiksel sonuç anlamlı çıkmasa da evet diyenlerin oranı merhamet düzeyini arttırabilir sonucu söylenebilir. Bu anlamda güzellikle, severek, içtenlikle ve rızayı ilahî için yapılan bakım görevi, insanı mutlu ettiği, işe yarar hissettirdiği gibi birçok iyi tarafından bahsedilebilir. Kişinin şükrünü, kanaatini arttırır, tevâzusunu, Allah ile olan yakınlığını derinleştirir. Acziyetinin ve kulluğunun farkında elleri duada bir kul olur

SONUÇ

Tasavvuf ilmi, bir yönüyle tahalluk diğer yönüyle tahakkuk sürecidir. Bir değerler hiyerarşisi diyebileceğimiz tasavvuf ilminde tasavvufi makamlar, kişinin gelişim sürecini ve kimlik parametrelerini ortaya çıkarır. Yaşanan tasavvufi makamlarda ortaya çıkan manevi hâller, özel deneyimler önemli birer olgudur. Bu olgulardan belki de en önemli safha olarak şefkat ve merhamet gösterilebilir.

Günümüz gençliğine dinî eğitim veren kurumlardan biri olan imam hatip liselerinde, öğrencilerin dinî ve ahlâkî değerlerle daha hem hâl oldukları bir gerçektir. Bu anlamda merhamet düzeylerini ölçmek, bu kurumlardaki eğitimin şekillendirilebilmesi için önemlidir.

Bu tezde, merhametle yoğurulan ve şefkat kanallarına bürünen samimi insanın, fitratının gereğini ve yaratılışının amacını gerçekleştirdiği görülmektedir. Tasavvuf, ilahî esma tecellileri ile insanı ifrat ve tefritten uzak tutan, yıkıcı, bozucu, yok edici, dışlayıcı ve ötekileştirici yaklaşımları ortadan kaldıran, insanın kendisiyle, yaratıyla ve yaratılanlar ile barışık yaşamasını sağlayan bir eğitim sistemidir. Muhabbet, sabır, tezkiye, tasfiye, fakr, infak, sohbet ve fütüvvet ahlakı ile geliştirilmesi gereken merhameti, katılaştırmış kalpten ve haset, kibir, cimrilik gibi kötü ahlaklardan uzak durduğunu bilmek gerekir. Allah'ın esmâ ve sıfatlarının tecellisiyle çevremizdeki olaylara yaklaşılmaması ve bu olaylara karşı tavrımızda Hz. Muhammed'in (sav) sünnetine uyulması önem arz etmektedir.

İslam toplumunda, tarih boyunca inişli çıkışlı gerçekleşen bir takım olgulara kalıcı çözümler, ancak merhametle bulunmuştur. Merhamet eğitimi bir pansuman değil, neşterle tedavidir. Neşter tedavisiyle insanın tüm kötü hasletleri bir bir giderilirken, merhamet ve türevleriyle saygın, olgun, temiz ve nezih bir hücre yapılanması gerçekleştirilmektedir. İslam toplumlarında tarih boyunca gerçekleşen başarılar, âyet ve hadislerle şekillenmiş merhamet abidelerinin işlevselliğine bağlıdır. Çöküntüler ise merhamet çabalarının ortadan kalkmasıyla ortaya çıkmıştır. Günümüzde kapitalist, sürrealist, seküler, bireyci, menfaatperest, ben merkezli bir yaşam tarzına karşılık biz diyebilen, başkasını kendisinin yerine koyabilen, elindekini sevdikleriyle paylaşabilen, Allah yarattı deyip tüm canlılara şefkat

nazarıyla bakabilen, merhamet medeniyetinin temsilcileri ve önemli dehalari olarak beliren sûfiler, merhameti bir tercih değil zorunluluk olarak görmüşlerdir. Zira kişi, öncelikle bu dünyadaki sıkıntılarla kendisinin terbiye edildiğinin bilincinde olmalıdır.

Ortaöğretimde kurumları arasında, d n -tasavvufî eğitime en yakın olarak imam hatip liseleri düşünülebilir. Toplumun dinî anlamda ihtiyaçlarına  are olarak kurulmuş olan imam hatip okullarının merhamet durum tespiti üzerine tasavvufî bakış açısıyla yapılan ilk çalışmadır. Daha önce ahlak  yönelim genel değerler olarak çalışmalar yapılmış olup genellikle başka okullarla veya eğitimle ilgilenilmiştir. Bu araştırmada il merkezinde bulunan İmam hatip lisesi  ğrencilerinin değişkenlerle bağlantısı kurulup ‘ne merhameti daha iyiye götürür’ n derdi güdülmüştür. Yapılan ankette katılımcıların merhamet düzeylerinin iyi olduğu, kız öğrencilerin fitratı gereği merhamet düzeylerinin daha yüksek olduğunu görmekteyiz. Ayrıca sınıf düzeyi arttıkça merhamet düzeylerinde bir azalma eğilimi olduğu, ailenin gelir düzeyi arttıkça, bakımıyla ilgilenilen canlı varlığında veya tasavvufa yakınlığı olanların merhamet düzeylerinde yükselme eğilimi olduğu görülmektedir. Merhametin kültürel bir ders gibi  ğretilmeyeceği, terbiye anlamında hem bireysel hem de çevresel faktörlerin ele alınarak öğrencinin merhametli davranışlara şahit olarak ve bu minvalde sorumluluk verilerek öğrenileceği unutulmamalıdır.

Bundan sonraki çalışmalarda merhamet anketi olarak batı kaynaklı değil de bizim millî mânevî kültürümüz esas alınarak yapılmış bir anket çalışması araçlarımıza güvenirliği arttırır. Benzer kültürde yaşayan imam hatip lisesi  ğrencilerinin kendi i lerinde daha ayrıntılı demografik bilgilerle karşılaştırılma imk n  verilen eğitimin pratiğe geçme problemleri üzerinde durulup çözüm odaklı adımlar atılmasını sağlayabilir. Türkiye genelinde bu şekilde bir çalışma yapılp sosyal etkinliklere katılım, ailenin desteklemesi, sorumluluk vermesi,  ğretmenlerinin, arkadaşlarının da merhamete yaklaşımına dair sorular eklenebilir.

Merhametin sonucu olarak, uhuvvet, yardımlaşma ahlâkî, kanaat, tevâzu ve kurbiyet gibi güzel hasletlere ulaştırması gösterilebilir. Haset, kibir, açgözlülük, cimrilik gibi kötü ahl klardan ve kalbi şeytanî düşüncelerden uzaklaştırması beklenir. Gencin tekâmül sürecinde şefkat düsturuyla fütüvvet ehli olması, oturduğu

kalktığı insanlarla ihlas çizgisi içinde buluşması, kardeşini kendisinden çok düşünmesi, bu anlamda ne gerekiyorsa sarf etmesi iki cihanda da mutluluk vesilesidir. Kardeşlik ahlâkı, bedeninden, zamanından, zihninden, gönlünden ve enerjisinden infakla başlayıp, mertlikle cömertlikle birleştirmesiyle olacaktır.

Günümüzde Gazze'ye, Suriye'ye yapılan zulmün sosyal medyada, ailede, toplumda, camide veya okulda kısaca her yerde şahit olunmasına rağmen acımasızca gençler arasında yapılan yorumların gerek aile gerek sosyal ortam vesilesiyle kopyala yapıştır içerikler olduğu görülmektedir. Kimi bu olayları bir animasyon filmi gibi duyarsızca kimi hakettiklerine dair acımasızca kimi bananeci tavırla kimi de karınca misali elinden geldiğince bir şeyler yapmaya devam ediyor. Merhametle ilgili aksiyoner faaliyetler planlanmalı, rol modeller belirlenmeli, tarih kitaplarının tekrar gözden geçirilmesi, tarih derslerinin manevî değerlerle işlendiği, bireysel ve toplumsal adımlar atılmalıdır. Empati de merhamet de işlendikçe gelişen duygulardır. Affetmek affetmeyi doğurur. Bu yüzden her şeye ve herkese muhabbet gözlüğüyle bakarak, ihlas bilincinden çıkmadan, çevresine yapılacak yardımlarda sorumluluk alabilen, bu davranışlarda bulunurken nezaketinden ve düşünceliliğinden ödün vermeden çözüme de odaklanmış fütüvvet ehli gençler yetiştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, Seher. "The Turkish Adaptation Of Compassion Scale: The Validity And Reliability Study." *The Journal of Happiness & Well-Being* 1/4 (2016), 50-61.
- Altuntaş, Halil. "Merhamet ve Şefkat Çağrısı". *Diyanet Aylık Dergi* 244 (Eylül 2008), 4-5.
- Arabî, Muhyiddin İbnu'l. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme Ve Şerhi*. çev. Ahmet Avni Konuk. 4 Cilt. İstanbul: İFAV, 4. Basım, 2011.
- Aşkar, Mustafa. "Kadın Sûfileri Anlatan Bir Menâkıbnâme: Menâkıb-ı Veliyyâtî'n-Nisâ". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* V/13 (2004), 75-98.
- Ateş, Süleyman. "Kurb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 432-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Attar, Ferîdüddîn. *Evliya Tezkireleri*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Attar, Ferîdüddîn. *Tezkiretü'l-Evliya*. çev. Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Aynur, Hatice Şahin. "Kur'ân-ı Kerîm'de Rahmân ve Rahîm'in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2018), 69-94.
- Beken, Ahmet. "Ahlâkî Bir Alan Olarak Tasavvufun Eğitimle/Din Eğitimiyle İlişkisi". *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* III/2 (2020), 256-278.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-. *Sahîh-i Buhârî*. çev. Abdullah Feyzi Kocaer. Konya: Hüner Yayınevi, 4. Basım, 2014.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân -Kur'ân Meâli ve Tefsiri-*. çev. İbrahim Tüfekçi. thk. Ali Namlı. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Ceyhan, Semih. "Tecellî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 241-243. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerif. *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (et-Ta'rîfât)*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.

- Çağrııcı, Mustafa. “Cimrilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/4-5. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çağrııcı, Mustafa. “Cömertlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/72-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çağrııcı, Mustafa. “Gazzâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/489-505. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çağrııcı, Mustafa. “Haset”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/378-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. “Kanaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çağrııcı, Mustafa. “Müdâhene”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/458-459. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çetin, Nuran. “İslâm Tarihinde Birlikte Yaşama Ahlâkına Tasavvuf Düşüncesinin Katkısı (Hacı Bektâş-ı Velî, Mevlânâ ve Yûnus Emre’den Örnekler)”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 36 (2015), 281-297.
- Demir, Süleyman. “Bacıyan-ı Rum Teşkilatı (Anadolu Kadınlar Birliği)”. *Ahilik Uluslararası Sempozyumu*, 200-204.
- Doğan, Recai. “Merhamet Eğitimi’ (Neliği) Üzerine Bazı Düşünceler”. *Merhamet Kavramı Üzerine*. 99-111. Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Eflâkî, Ahmet. *Âriflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. 2 Cilt. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İFAV, 8. Basım, 2008.
- Gazâlî, Zeynü’-d-Din. *İhyâu ’Ulûmi’-d-Din Tercümesi*. çev. Abdullah Aydın. 4 Cilt. İstanbul: Ayfa Basın, 2006.
- Göktaş, Vahit. “Tasavvufî Terbiye’nin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/52 (2011), 137-155.
- Göztepe, Yüksel. *Tasavvufta Temel Kavramlar “Haller ve Makamlar Kuşeyri Örneği”*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Gül, Halim. “Nakşî-Halidî Şeyhi Ahmed Ziyaüddin Gümüshanevî’nin Şeyh/Mürşid Anlayışı”. *Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüshanevî Sempozyumu*, 225-234.

- Haksever, Ahmet Cahid. *Günümüz Tasavvuf Meseleleri*. İstanbul: KDY Akademi, 2021.
- Hamidullah, Muhammad. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 6. Basım, 2003.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- İbn Arabî, Muhyiddin. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. 18 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- İbn Cemâa el-Kinânî, Bedruddin. *Tezkiretü's-Sâmi' ve'l-Mütekellim fî Edebi'l-Âlim ve'l-Müteallim*. çev. Muhammet Şevki Aydın. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2015.
- İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-İsfahânî en-Nîsâbûrî. *El-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn Tasavvuf Istılahları*. çev. Ahmet Yıldırım - Abdülgaffar Aslan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Sadr, 1990.
- İmam Gazâlî. *Ey Oğul*. çev. Hasan Küçük. İstanbul: Marifet Yayınları, 1992.
- İmam Gazâlî. *Kalplerin Keşfi*. çev. Salih Uçan. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2014.
- Kara, Mustafa. "Yunus Emre'nin Tasavvufî Kavramlar Dünyası". *Yunus Emre*, 261-286.
- Karaağaç, Osman. "İbnü'l 'Arabî'nin Ahlâk Anlayışı". *UMDE: Dini Tetkikler Dergisi* II/1 (2019), 127-153.
- Karagöz, İsmail. *Allah İnsan ve Merhamet*. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Karagöz, İsmail. "Merhamet Kavramı". *Merhamet Kavramı Üzerine*. 48-89. Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Kartal, Abdullah. "Tasavvufî Düşünceye Göre Allah'ın Rahmet: Rahman İsminin Sır ve Hikmetleri". *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi" Sempozyumu*, 130-141.
- Kaval, Musa. "Gençlik, Terörizm ve Tasavvuf". *Journal of International Social Research/Theology* 13/73 (2020), 1066-1089.

- Kazıcı, Ziya - Ayhan, Halis. “Terbiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/515-523. TDV Yayınları, 2010.
- Komisyon. *Hadislerle İslam*. İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2020.
- Konuk, Ahmet Avni. *Mesnevî-i Şerif Şerhi*. ed. Mustafa Tahralı. 13 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2. Basım, 2005.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. ed. Orhan Köprülü. Ankara: Akçağ, 12. Basım, 2012.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risalesi*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand, 2009.
- Küçük, Hülya. “Tasavvufta Kadın”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 389-398.
- Meçin, Buşra Arslan. “Varlığın Kaynağı: İlahî Soluk (Nefes-i Rahmânî)”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2023), 157-175.
- Muhâsibî, Haris el-. *er-Ri'aye Kalp Hayatı*. çev. Abdülhakim Yüce. İstanbul: Işık Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Muhâsibî, İmam Hâris. *Selefi Tasavvuf*. çev. Faruk Beşer. İstanbul: Risale, 1990.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık, 2012.
- Müslim, Ebu Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Sahîh-i Müslim*. çev. Abdullah Feyzi Kocaer. Konya: Hüner Yayınevi, 2. Basım, 2013.
- Nurbaki, Haluk. “Rahman Sırrı ve Kâinatın Sevgi Yasaları”. *Diyanet İlmi Dergi* XIX/2 (1983), 39-42.
- Okumuşlar, Muhiddin. “Merhametin Kaynağı: Vehbî mi Kesbî mi?” *İslam'da Kardeşlik Ve Hukuku*. 142-153. Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Öngören, Reşat. “Şeyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/50-52. İstanbul, 2010.
- Özköse, Kadir. “İrfânî Gelenekte Birlikte Yaşama Ahlâkı”. 237-248. İstanbul 2016: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Özköse, Kadir. “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Düşüncesinde Kadın”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/1 (2007), 51-67.
- Özköse, Kadir (ed.). *Tasavvuf El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

- Özköse, Kadir. *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*. Ankara: Nasihat Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Özköse, Kadir. “Vahdette Kesreti Kesrette Vahdeti Görmek”. *Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi Somuncu Baba* 14/88 (Şubat 2008), 23-27.
- Özköse, Kadir. “Yunus Emre’nin Tasavvufi Çağrısı”. *Yunus’un Çağrısı*, 15-27.
- Pekolcay, Necla. “Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde Edeb ve İnsan”. *Millî Mevlânâ Kongresi (Selçuk Üniversitesi)*, 353-355.
- Perry, Bruce D. - Szalavitz, Maia. *Köpek Gibi Büyütülmüş Çocuk*. İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2020.
- Pommier, Elizabeth Ann. “The Compassion Scale”. *Humanities and Social Sciences* 1174 (2011), 65-85.
- Rûmî, Eşrefoğlu. *Müzekki’n Nüfûs*. çev. Abdullah Uçman. İstanbul: İnsan Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Rumi, Mevlana Celaleddin. *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*. çev. Şefik Can. 6 Cilt. İstanbul: Ötüken, 16. Basım, 2017.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2010.
- Savaş, Rıza. “Cahiliyeyi Asr-ı Saadete Dönüştürmede Hz. Muhammed’in Merhametinin Rolü”. 191-199. Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Sayar, Kemal. “Açılış Konferansı”. 29-42. Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Sayar, Kemal. “Camilerde Merhamet Eğitimi”. *Diyanet Aylık Dergi* 247 (Temmuz 2011), 23.
- Sayar, Kemal - Manisalıgil, Alperen. *Merhamet Devrimi*. İstanbul: Timaş, 6. Basım, 2021.
- Sayın, Esmâ. *Tasavvuf Terapisi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2014.
- Sayın, Esmâ. “Tasavvufî Değerlerin ve Duyguların Oluşumunda Esmâü’l-Hüsnâ”. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2022), 311-328.
- Selvi, Dilaver. “Tasavvufta Marifetin Meyvesi Rahmet Ahlâkı ve Hizmet”. *Anadolu’da Peygamber Vârisi İki Büyük Sûfi: Ebu’l-Hasan Harakânî ve Mevlânâ*, 114-181.
- Serin Çiçek, Betül. *Râbiatü’l-Adeviyye’de (95/714 - 185/801) Allah Aşkı Ve Rızâ*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma' İslam Tasavvufu*. çev. H. Kâmil YILMAZ. İstanbul: Altınoluk, 3. Basım, 1996.
- Sühreverdî, Abdulkâhir. *Dervişliğin Âdâbı*. çev. Hamide Ulupınar. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.
- Sühreverdî, Şihâbuddîn. *Gerçek Tasavvuf Avârifü'l-Meârif*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand, 7. Basım, 2010.
- Sühreverdî, Şihâbuddîn. *İrşadü'l-Mürîdîn Mürîtlîğîn Temel Öğretileri*. çev. Mehmet Emin Fidan. İstanbul: Hacegân, 2000.
- Sülemî, Muhammed b. Hüseyin. *Tasavvufia Fütüvvet*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Şimşek, Halil İbrahim vd. *Tasavvuf Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*. thk. Adnan Demircan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Tahralı, Mustafa. “Yûnus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufî Mefhumların Akisleri”. *Kubbealtı Akademi Mecmuası* XXI/1 (1992), 11-20.
- Tatçı, Mustafa. *Yûnus Emre Divan -Seçmeler-*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2021.
- Tek, Abdurrezzak. “İbnü'l-Arabî'de Tasavvufî Terbiyenin Temel Esası: İlahî Ahlâkla Ahlâklanmak”. *Uluslararası İbnü'l Arabi Sempozyumu*, 83-89.
- Tek, Abdurrezzak. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. Bursa: Bursa Akademi, 5. Basım, 2021.
- Tek, Abdurrezzak. “Yunus Emre Divanı'nda Tasavvufî Kavramlar”. *Doğumunun 770. Yıldönümünde Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu*, 110-119.
- Tenik, Ali. *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007.
- Tenik, Ali. “Hz. Peygamber'in Hayatını Şiar Edinen Tasavvufun Genç İnsanı: Fetâ”. *I. Şanlıurfa Uluslararası Mevlid-i Nebî Sempozyumu*, 182-191.
- Topaloğlu, Bekir. “Esmâ-i Hüsnâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/404-418. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Topaloğlu, Bekir. “Rahmân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/415-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Topçu, Nureddin. “Okullarımızda Din ve Ahlâk Eğitimi”. *İslâm Medeniyeti Mecmuası (İslâm Medeniyeti)* I/1 (1967), 17-21.

- Türer, Osman. “Onüçüncü Asırda Anadolu’da Tasavvuf ve Yunus Emre”. *Diyanet İlmî Dergi* XXVII/1, Özel Sayı (1991), 87-100.
- Uludağ, Süleyman. “Dua”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Uludağ, Süleyman. “Kalb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/229-232. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul, 1991.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur’ân Dili*. İstanbul, 2008.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur’an Dili*. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2008.
- Yunus Emre. *Divan*. çev. Mustafa Tatcı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2011.

EKLER

Ek 1 Anket

ANKET VE DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ

Sevgili öğrenciler,

Size sunulan bu sorular İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin merhamet eğilimlerini ölçmek için hazırlanmış bir ankettir. Çalışma kapsamında size yöneltilen sorular, sadece sizin kişisel düşüncelerinizi öğrenmek amacıyla hazırlanmıştır ve vereceğiniz cevaplar tamamen gizli tutulacaktır. Çalışmaya katılımınız tamamen gönüllülük esasına göre olup, çalışmanın herhangi bir aşamasında, çalışmadan ayrılma konusunda tamamen serbestsiniz. 15 dakikanızı alacaktır. Soruları dikkatli bir biçimde okuyup size en uygun seçeneğin önüne (X) işareti koyunuz. Bu metni okuduktan sonra çalışmaya devam etmeniz, çalışmada istemediğiniz sorulara cevap vermeyebilirsiniz çalışmaya gönüllü olarak katıldığınız anlamına gelecektir. İlgi ve yardımlarınız için şimdiden çok teşekkür ederim. İraz POLAT (S. C. Ü. İlahiyat F. Tasavvuf Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi)(

1. Cinsiyetiniz:
2. Sınıfınız:
3. Okulunuzun Adı:
4. Annenizin Eğitim Durumu:() Okur Yazar Değil () İlkokul () Ortaokul () Lise () Üniversite () Lisansüstü
5. Babanızın Eğitim Durumu: :() Okur Yazar Değil () İlkokul () Ortaokul () Lise () Üniversite () Lisansüstü
6. Ailenizin Gelir Düzeyi:() 250-4 000 () 4 000-7 000 () 7000-10 000 () 10 000 üzeri
7. İkamet Yeriniz: () Ailemle () Akrabalarımle () Pansiyon () Öğrenci evi () Diğer
8. Aileniz veya siz, herhangi bir grup, tarikat veya cemaate yakınlık duyuyor mu? () Evet () Hayır

9. Sürekli bakımıyla ilgilendiğiniz kimseler veya canlılar var mı? Varsa kimler/neler?

Aşağıda bir seri ifade bulacaksınız. Lütfen sizin düşüncenizi en iyi temsil eden ifadeyi, sağında yer alan derecelemeye göre işaretleyiniz. Örneğin birinci ifadeye tamamen katılıyorsanız maddenin sağında 5'i daire içine alınız. Toplam 24 madde bulunmaktadır. Her Zaman 5'i, Sık Sık 4'ü, Ara sıra 3'ü, Nadiren 2'yi, Hiçbir Zaman 1'i temsil etmektedir. Lütfen her ifadeye tek bir yanıt veriniz ve boş bırakmayınız. Katkılarınızdan dolayı teşekkür ederiz.	Hiçbir Zaman	Nadiren	Ara sıra	Sık Sık	Her Zaman
1. İnsanlar benim karşımda ağladıklarında genellikle hiçbir şey hissetmem.					
2. Bazen insanlar kendi problemlerinden bahsettiklerinde, umurumda değilmiş gibi hissederim.					
3. Kendimi acı çeken insanlara karşı duygusal olarak yakın hissetmem.					
4. İnsanlar benimle konuşurken, onlara tüm dikkatimi veririm.					
5. İnsanlar bana üzüntülerini anlattıkları zaman kendimi onlardan uzaklaşmış hissederim.					
6. Birisi zor bir duruma düştüğünde ona yardım etmeye çalışırım.					
7. İnsanlar bana dertlerini anlattıklarında çoğunlukla duymazdan gelirim.					
8. Zor zamanlarında insanların yanında bulunmayı severim.					
9. Bana hiçbir şey söylemeseler bile insanların üzgün olduklarını fark ederim.					
10. İnsanlar üzgün olduklarında, onlarla yakınlık					

kuramam gibi gelir.					
11. Herkes bazen kendini kötü hisseder, bu insan olmanın bir parçasıdır.					
12. İnsanlar çökkün olduklarında, bazen onlardan soğuduğumu hissederim.					
13. İnsanlar bana sorunlarını anlattıklarında, onları sabırla dinlerim.					
14. Diğer insanların sorunlarının beni ilgilendirmediğini düşünürüm.					
15. Tüm insanların zayıf yönleri olduğunu ve kimsenin mükemmel olmadığını kabullenmek önemlidir.					
16. İnsanlar mutsuz olduğunda onların yardımına koşarım.					
17. Başkalarıyla farklılıklarına rağmen herkesin acıyı tıpkı benim gibi hissettiğini bilirim.					
18. İnsanlar sıkıntılı olduklarında, onlarla genellikle başkalarının ilgilenmesini isterim.					
19. Başkalarının sorunlarıyla ilgili pek fazla düşünmem.					
20. Acı çekmek tüm insanlar için ortak bir yaşantıdır.					
21. İnsanlar bana sıkıntılarını anlattıklarında, objektif bir tutum takınmaya çalışırım.					
22. İnsanlar ıstırap çekerken, onlarla iletişim kuramam.					
23. Çok acı çeken insanlardan uzak durmaya çalışırım.					
24. İnsanlar üzgün olduklarında, onları rahatlatmaya çalışırım.					

EK 2 Enstitü'nün MEB'den İzin Yazısı

T.C.

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı 20219330005 numaralı yüksek lisans öğrencisiyim. Tez çalışmam kapsamında “ İMAM HATİP LİSESİ ÖĞRENCİLERİNDE MERHAMET DEĞERİNİN TASAVVUFİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ” (Sivas İli Örneği) “ konusunda yüz yüze/çevrimiçi olarak anket yapabilmem için SİVAS İL MİLLİ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜ'nden gerekli iznin alınması hususunda;

Gereğini arz ederim.

01/09/2022

İraz POLAT

Çalışma Süresinin Başlama ve Bitiş Tarihi: Eylül.2022-Haziran.2023

T.C. NO :

ADRES :

TEL :

Ekler:

- 1- Araştırma önerisi
- 2- Anket Formu
- 3- Nüfus Cüzdanı Fotokopisi
- 4- Etik Kurulu Kararı

Uygundur

Tez Danışmanı

EK 3 Veli Onay Formu

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Bilimsel Araştırma Ve Yayın Etiği Kurulu

Bilgilendirilmiş Gönüllü Katılımcı (Veli/Vasi) Onay Formu

- Sizi Iraz Polat tarafından yürütülen “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Merhamet Değerinin Tasavvufî Açıdan Değerlendirilmesi” başlıklı araştırmasına davet ediyoruz. Bu araştırmanın amacı; Lise öğrencileri özelinde aslında toplumumuzun bir eksikliği olan merhamet değerini anket uygulayarak, gençlerin bu konudaki eksikliklerinin nedenlerini, tarihte ve de klasiklerimizde tasavvufun nasıl bir çözüm sunduğunu, gençlerimizin bu değerlerimize nasıl sahip çıkıp yaşayacaklarını araştırmaktır. Araştırmada sizden tahminen 15 dakika ayırmanız istenmektedir.
- **Bu çalışmaya katılmak tamamen GÖNÜLLÜLÜK üzerine amacına** ulaşması için sizden beklenen, bütün sorulara, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun cevapları içtenlikle vermenizdir. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz.
- Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup KİŞİSEL BİLGİLERİNİZ GİZLİ TUTULACAKTIR; ancak verileriniz yayın amacı ile kullanılabilir.
- Eğer araştırmanın amacı ile ilgili verilen bu bilgiler dışında, şimdi veya sonra daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız, araştırmacıya şimdi sorabilir veya aşağıdaki iletişim bilgilerinden ulaşabilirsiniz.

Araştırmacı Tarafından Doldurulacak	
Katılımcının kişisel bilgilerinin gizli tutulacağını, katılımcının çalışma kapsamında sağlayacağı tüm verilerin etik kurallara göre işleneceğini ve bu etik kuralların ihlali durumunda, ortaya çıkacak tüm sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.	
Unvanı/Adı-	Iraz Polat
E-posta:	
Telefon:	
Tarih:	Nisan 2022
İmza:	

Yetişkin Katılımcının Kendisi tarafından doldurulacak	
☐ Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya verilmesi gereken bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları anladım.	
☐ Çalışma hakkında yazılı/sözlü açıklama araştırmacı tarafından yapıldı ve kişisel bilgilerimin özenle korunacağı konusunda yeterli güven verildi.	
☐ Bu koşullarda, araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve telkin olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.	
Kısıtlı Katılımcının Velisi/Vasisi tarafından doldurulacak	
☐ Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya verilmesi gereken bilgileri okudum ve bu çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü katılımcılara düşen sorumlulukları anladım.	
☐ Çalışma hakkında yazılı/sözlü açıklama araştırmacı tarafından yapıldı ve katılımcının kişisel bilgilerinin özenle korunacağı konusunda yeterli güven verildi.	
☐ Bu koşullarda, velisi/vasisi bulunduğum’nın araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve telkin olmaksızın katılmasını kabul ediyorum.	
Araştırma tamamlandığında genel/özel sonuçların benimle paylaşılmasını	☐ İstiyorum

		☐ İstemiyorum
Adı-Soyadı: veya Katılımcı Kodu:		
Tarih:		
İmza:		
İletişim Bilgileri (İsteğe bağlı):		

- Bu form, katılımcının kendisi/velisi/vasisi tarafından imzalandıktan sonra araştırmacıya teslim edilecektir. Ayrıca talep edildiği takdirde, bu formun bir nüshası katılımcıya verilecektir.

EK 4. Etik Kurul Kararı

Evrak Tarih ve Sayısı: 30.05.2022-168760

T.C.

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ

Hukuk Müşavirliği

Sayı:E-60263016-050.06.04-168760

30.05.2022

Konu: **Etik Kurul Kararı**

Sayın İraz POLAT

Üniversitemiz Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Kuruluna yapmış olduğunuz 05.05.2022 tarih ve 2022-05-41 nolu başvurunuz incelenmiş ve 33 nolu karar ile; " *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Merhamet Değerinin Tasavvufi Açıdan Değerlendirilmesi (Sivas İli Örneği)*" isimli araştırmanın etik olarak uygunluğuna karar verilmiş, karar Rektör oluruna sunulmuş ve Rektör oluru alınmıştır.

Bilgilerinize rica ederim.

Prof. Dr. Hilmi ATASEVEN

Rektör Yardımcısı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSMLM58RC7 Pin Kodu :38852

Belge Takip Adresi

EK 5 MEB Araştırma İzin Yazısı

SCÜ Gelen Evrak Tarih Sayısı: 16.09.2022-206602

T.C.
SİVAS VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : E-92255297-605.01-57762445
Konu : Araştırma İzni (İraz POLAT)

15.09.2022

DAĞITIM YERLERİNE

- İlgi : a)Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'nün 01/09/2022 ve E-99711239-300-200063 sayılı yazısı.
b)Valilik Makamının 14/09/2022 tarihli ve E-92255297-605.01-57719431 sayılı onayı.
c)Millî Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü'nün 21/01/2020 tarihli ve 81576613-10.06.02-E.1563890 sayılı 2020/2 no'lu genelgesi.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi İraz POLAT'ın, "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Merhamet Değerinin Tasavvufi Açıdan Değerlendirilmesi (Sivas İli Örneği)" konulu çalışması kapsamında, onaylı bir örneği müdürlüğümüzde muhafaza edilen veri toplama araçlarının, gönüllülük esas olmak kaydıyla ilimiz merkezinde bulunan imam hatip liselerinde uygulanması valilik makamının ilgi (b) onayı ile uygun görülmüş olup onay örneği yazımız ekinde gönderilmiştir.

Söz konusu araştırma çalışmasının bitiminde, araştırma yapan kişi tarafından sonuç raporunun bir örneğinin CD ortamında müdürlüğümüze gönderilmesi hususunda;

Bilgilerinizi ve gereğini arz ve rica ederim.

Ergüven ASLAN
Millî Eğitim Müdürü

Ek:
1-İlgi (b) Onay Örneği (1 Sayfa)
2-Veri Toplama Araçları

Dağıtım:

Gereği:

-Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlüğü
(Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü)

Bilgi:

-Mrk. İmam Hatip Liseleri Müd.

Bu belge atıvimli elektronik imza ile imzalanmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : İraz POLAT

Uyruğu : TC

